У ЧУЖОМУ ГНІЗДІ

Перша частина СТЕФАНІВ МИХАСЬ

I.

Пишневецькі пасовиска довгі часи не були поділені, як тепер. Вони простягалися довгою полосою понад дністровим каналом, а на них пасли свій товар: пишневецький двір барона Версайка, і громада рустикальна та шляхотська з пишневецького Закуття. Попри те оболоння вела польська дорога і туди виходив великий краєвий шлях перегону угорських волів. З того користав барон Версайко в такий спосіб, що наймав це пасовиско для торгівців волами. Мав з цього двояку користь: казав собі добре заплатити за випас, а кромі того воларі, устроївши собі попас на пишневецьких оболоннях, давали чимало торгувати баронівській корчмі, що стояла при тій дорозі. Корчма була велика, мурована, з пивницями, великими сіньми і з всякими корчемними вигодами. Того, що дали воларі заробити корчмареві в часі перегону, не заробив він за цілий рік від пишневецьких підданців-хлопів.

Якийсь час усе було добре і барон робив знаменитий інтерес, бо ніхто тому не супротивлявся. "Піддані" — хлопи не сміли нічого проти "пана" зробити, а шляхта не полапалася на тім зразу. Доперва згодом, як число випасуваних волів виросло на сотки, дався почути брак паші для місцевого товару. Зганяні воли не вдоиолялися пашею і нераз було так, що воларі відганяли з ліпших місць шляхотський товар, а заганяли сюди свої воли. Шляхта заворушилась. Не довго радилися, що робити.

Поперед усього вислали двох плєніпотентів до барона. Плєніпотенти вернулись з нічим, бо барон відповів їм, що коли він має право пасти, то має право також віднаймати пасовиско, кому схоче.

Палка шляхта, недовго надумуючись, зібралася купою, вийшла на оболоння і прогнала воларів геть, аж на панський сумежний лан, і там воли наробили чимало шкоди.

Барон метнувся до коморників і виточив шляхті процес. В тім часі не було ще окремого процесу до справ за-для нарушения посідання, не було ще й суддів, як тепер. Справа пішла до Львова перед шляхотський суд, що звався тоді: forum nobilium.

Префект Закуття дістав позов, скликав раду, старшину, але ті ані слухати не хотіли, щоби пускатися в процес.

— Того ніколи не бувало! — говорили старі, сиві шляхтичі.— Нащо нам правуватися, коли це з діда-прадіда наше? Ми то маємо і жадні процеси йому не поможуть. А коли би хто поважився, то...

— Голови не винесе цілої! — обізвалися молодші.

До того ще такий процес видався їм дуже коштовним, бо то аж до Львова треба їхати, а той Львів так далеко, що Господи святий! Вийшла отже така рада: "Най барон процесується і сто разів, то ми таки не дамо свого..."

Барон виграв процес дуже швидко і громаді шля-хоцькій доручено латинський вирок, котрого ніхто не розумів. Шляхта сходилася, оглядала присланий папір з усіх боків, дехто пробував читати, а врешті вирішила, на "опусті" 1 напроти баронського двора цей папір спалити, аби барон знав, що шляхта не боїться, ані якихось баронів-заволок, ані його ла-цінських паперів. Зараз слідуючої неділі по службі Божій виринула шляхта на опуст. Заворушились сині капоти, високі сиві шапки з синіми днами "на завісах". Хлопці назбірали сухого бадилля з бодя-ків, викресали вогонь і палахнуло полумя, на нього кинули аркуш грубого сивого паперу. Всі дивились, поки цей костер не згорів і папір не спопелів.

Саме в ту пору надійшов з баронського двора економ Чосниковський. Шляхтич Філіпко Городиський, найвищий ростом шляхтич, помітив його зараз.

— Пане Чосниковський, ось подивіться і скажіть вашому велебному баронові, що це його право, за котрим аж до Львова їздив, пішло з димом, а волів чужих таки не буде пасти на нашім оболонні. Своїх може пасти, а чужих — зась!

Чосниковський не сказав на це півслова, але завернув прямо до двора і розказав баронові все, що чув і бачив.

Барон страшно всердився, на таку зневагу своєї особи. Він уродився і виріс на Буковині, там мав діло з підцанцями-хлопами і йому в голові не могло поміститися, щоб ті капотові хлібороби, на таке зухвальство могли зважитись.

"опуст" мала толочка, пасовиско понижче церкви, між шляхоцькою а рустикальною громадою.

2 макогонами прозивали шляхту від того, що свої шляхоцькі легітимації носили в бляшаних шабатурках похожих на мако-

гони.

Перед Чосниковським не говорив нічого. Та видно було його схвильованим. Ходив по покою, закусував з лютости губи і вирішив за всяку ціну приборкати тих гордих макогонів 2 і навчити їх моресу.

Не довго опісля надійшла партія волів. Барон догадуючись, що шляхта знову збунтується і воли прожене, порозсилав двірських отаманів по хатах своїх підданців з приказом, щоб цієї ночі з кожного нумеру, явився в дворі один хлоп з чимнебудь: з ціпом, косою, з сокирою, або таки з ломакою. За цей труд приобіцяв відписати кожному по два дні з

панщини. Барон числив поперед усього на антагонізм поміж шляхтою а хлопами, а відтак на те, що рустикальна громада була у троє так велика, як шляхоцьке Закуття.

Барон затирав руки з радощів, коли над вечером того дня зібралося на подвірі двора більше двох сотень зоружених підданців, приказав осідлати собі коня, те саме казав зробити свому економові, отаманам, десятникам і гуменним, приладив кілька рушниць і дожидав зачіпки.

Шляхта нічого про ці приготовання не знала, бо поміж рустикальною громадою а шляхтою не було ніяких звязків.

Тимчасом гайдаї (поганячі волів) розложилися табором на облонні, розложили вогні і поклалися на соломі, що її з двора привезли, поставивши при волах ватру, післали до корчми за горівкою і стали частуватися.

Аж тепер прийшла вістка про це в Закуття. Фі-ліпко ходив від хати до хати:

— Гей, панє брацє, вже хіба кінець світа, що цей кукурудзяний барон з нами не робить. Йому здається, що це Буковина, а ми хлопи: далі-далі і на панщину буде нас гонити. Ану панове браця! Кому любе шляхоцьке імення, враз зі мною! Опісля сміявся б з вас, що ми налякалися його "лацінського паперу".

А барона тому називали кукурудзяним, що він прийшов з Буковини і привіз невидальщину до Пиш-невець — пільну кукурудзу. Шляхта знала лиш кукурудзу огородову, саджену на те лише, щоб можна одну-другу шульку спекти дітям, а барон сіяв її цілими ланами.

Тепер шляхта зароїлася, мов бджоли на майдані посеред села. Не було тут ні святочних капот, ні високих шапок. Вибігали так, як хто

прийшов від праці: в полотні та в кашкеті, а тільки на ньому шля-хоцької познаки, що суконна камізелька.

Можна шляхтичеві ходити в грубім полотні, босоніж, в соломянім домашньої роботи капелюсі, але суконна камізелька з двома рядками ґудзиків, зайнята під саму шию, мусить бути, бо без неї він не шляхтич, а хлоп панщизняний.

Коли вже великий гурт зібрався, Філіпко промовив:

— Щож, панове браця, барон схоче далі кукурудзу нам на голові молоти...

— Недочекання його,— загула шляхта підносячи в гору затиснені кулаки.

— Коли так, то треба нам твердо братися до роботи, аби за своїм постояти. Хай би так кілька разів попас чужих волів, тоді наша худоба буде хіба дністровий пісок їсти. Ну-те браця, возьми кожний здорового кола в руки і проженемо цю голоту.

Шляхта розбіглася, кількох молодших полізло на росохаті верби і нарізали добрих палиць.

— Але, браця, не бийте по голові, лише так здорово попід фе... знаєте... Раз вола, а раз погонича. А все гоніть на баронський лан, що над річкою, в кукурудзу — за мною!

Вже було смерклося.

Філіпко ступав передом, а за ним шляхта з палицями. Зараз за селом завернули прямо на Дністер і пішли гусаком попід беріг. Ніхто не міг їх побачити.

Воларі не прочували нічого лихого для себе... Тепер чимало здивувалися, побачивши біля волів велику юрбу людей з палицями.

— Забирайся один з другим з волами.

— Нам барон дозволив і ми за це заплатили.

— Ми тут пани, не барон — геть звідсіля.

За тим посипались удари по спинах воларів. Вони посхапувалися і стали кричати з усієї сили. Та це нічого не помогло. Шляхта била здорово. Другі проганяли волів в баронську кукурудзу.

Але ще не вспіли прогнати усіх через дорогу, як від двора надійшла воларам поміч. На переді їхав барон Версайко на коні, за ним економ, отамани та гуменні, а за тими, дві сотні зоружених хлопів. їх пильнували по бокам і позаду двірські посіпаки, щоб нерозбігалися, та неповтікали в бурян.

Шляхта помітила це аж тоді, як барон загородив їм дорогу в село.

— Гей, панове браця, рятуймося! — кричав Фі-ліпко, що тут всім командував,— кукурудза на нас сиплеться.

Шляхта оторопіла. Справа показалась тяжкою, бо хлопи узброєні як слід, а тут шляхта лише з прутами.

Хтось крикнув:

— Браця! до колів, під цвинтарем!

Шляхта побігла під цвинтар, що на тім оболонню стояв недалеко. Пліт затріщав і миттю всі узброїлись в грубі коли, хоч не довгі. За той час

Філіпко, опершись на свій довгий вербовий прут, що його держав в руках, остався при ватрі-багатті і не рушився з місця ні кроком.

Заки шляхта прибігла до свого проводиря Філіп-ка, прискакав барон на коні в тім намірі, щоби бут-ного шляхтича вибити нагайкою. Баронові здавалося, що шляхта, побачивши таку силу, вже розбіглась на всі чотири вітри, та лише сам Філіпко остався. Коли ж барон наблизився до шляхтича, не міг вийти з дива, побачивши такий супокій босого хлібороба.

Зі

Філіпко, чоловік високого росту, атлетичної будови тіла, з грубим посивілим вусом, в кашкеті засуненім трохи на ліве ухо, стояв против багаття, мов камяна статуя. Одну руку опер на довгу вербову за-пруту, другу опустив в низ — і подобав на того За-порожця-характерника, що стоїть на чатах. Цілу маєтичну стать Філіпка освічувало ясне полумя ватри, коло котрої стояв.

Барон задержав бистрого коня кілька кроків перед Філіпком. Дивились один на одного.

— Ти розбійнику! — крикнув барон, аж запінився зі злости — я тебе навчу! убю тебе як пса!

— Ти сам розбійник! — відповідає найспокійні-ше Філіпко,— ти нападаєш по ночі з хлопством шляхту, що свого добра пантрує! Ми тобі говорили, що чужим волам тут пасти не дамо...

Такої обиди не міг можний пан стерпіти. Він зіп-няв коня, прискочив до Філіпка і замірився на нього нагайкою.

— Дай спокій, пане, бо згинеш! — каже холоднокровно Філіпко, поступа ючись поволи назад.

Ті слова перестороги зрозумів краще кінь, як їздець, бо спинаючись на задніх ногах, цофався швидко в зад.

— Гей, служба! беріть його! — закричав пан.— Пять дукатів дам тому, хто схопить цього зухвальця!

Але служба баронська з хлопами, ще не наспіла, барон трохи випередив їх. Він упарив нагайкою коня,— кінь наче скажений скочив на Філіпка.

Але Філіпко в одну мить подався трохи на бік, охопив одною рукою коня за поводи під самою бородою, другою хватив барона за ліве рамя і стягнув його з коня, як малого хлопця. Барон лежав на землі. Кінь держаний такою медвежою силою, ані не ворухнувся. Філіпко поставив баронові ногу на грудях.

— Філіпка Городиського, ще ніхто не посмів ударити!., розумієш? Нашу шляхоцьку легітимацію підписав ще Владислав четвертий... знаєш? Тепер як не будеш тихо лежати, то роздавлю тебе мов жабу... розумієш?

Барон скаменів з подиву і страху. Такої сили він собі не уявляв. Треба було піддатися судьбі.

В тій хвилі надбігли з одної сторони двірська служба з хлопами, а з другої, від цвинтаря, з пекольним криком шляхта узброєна в коли. Баронський кінь, наполошений криком, став страшенно рватись і ставати дуба. Філіпко пустив його. Кінь з настовбурченою гривою, піддерши хвіст, став утікати, мов шалений і кинувся прямо між хлопів.

Настала метушня між хлопами. Вони догадалися, що з паном зле, коли його кінь, сам утікає. їм не хотілося наставляти спину, під шляхоцькі удари. Впрочім вони знали, з чого все те пішло і в душі раділи з того, що шляхта станула в обороні пасовиска, чого їм не можна було робити, хоч і хлопській худобі задля тих випасів чужими волами ставало тісно.

Спільний інтерес затушив вроджений антагонізм до шляхти — і хлопи пішли в розтіч. Двірська служба стала їх завертати, вговорювати, щоби рятували дідича, та все було надармо.

— Господь знає, кілько там зійшлося тих макогонів! — оправдували хлопи свою трусливість, роз-бігаючись по полі.

Служба пробувала сама відбити пана, але на них кинулась шляхта лавою... Стріляти було годі, бо між шляхтою був пан. Кілька болючих шляхотських ударів розігнало і всю службу на чотири вітри.

Тепер шляхта обступила барона, що лежав трем-тючи під ногою Філіпка.

— Випарити його порядно, щоби знав, як заку-тянську шляхту зачіпати! Ану, давайте палиць!

З 800-3

33

— Голя, панове браця! не можна! — відізвався з повагою Філіпко.— Він шляхтич... бити його не позволю...

— Який він шляхтич? Він не варт шляхтичем бути...

— Я в це не входжу, бо я його шляхтичем не зробив, але він шляхтич — і я не позволю гербу шляхетського кіями поганити... Вставай, пане бароне, і йди з Богом, а більше такого на роби, бо можеш смерть пожити... Ми не знаємо жартів!

Барона опанувала лють. Така зневага, від тої гербової голоти — то гірше смерти. Але нічого було робити. Встав, поправляючи на собі помяту

одежу. Вибрався як на польовання. Короткий французький спенцерик, вузонькі штанці по коліна і довгі чоботи; не забув і на рукавички.

— Тепер, пане, йдіть з Богом до дому... Ми вас підведемо...

Барон окружений шляхтою йшов побіч великана Філіпка, що був лише в штанах з грубого товстого полотна, босий, в кашкеті і камізельці. Запруту держав усе в руках. Тепер барон зміркував, який він непоказний при тім шляхтичу, хоч він не здавався йому з рослого коня таким великим.

— Так, панє бароне! Жиймо собі в згоді, як ялося гербовим шляхтичам, і не зачіпаймо одні других. Поки тут жили родичі вашої ясновельможної "мал-жонки", ми були в згоді. Ви хочете заводити таку новість, з якої нам кривда, бо далі не буде де й одного хвоста попасти...

— Але я маю за собою право, маю вирок судовий! — каже барон — чому ви не боронилися в процесі?..

— Ми боронимося тут на місці і будемо боронитися до послідньої каплі крови. Ми хотіли з вами помиритися по доброму, як рівні з рівними, та

ви погордили нами. Чи тому, що від нас гноєм та дьохтем чути? Ей, панє бароне! Наші діди за плугом ходили, але коли закликав нас король, ми хапали за шаблі і йшли куди випало. Гноєм і роботою ніхто ще гербу свого не замерзив, аби був лише чесний і...

— Але я маю за собою право, і то на папері!

— Е! папір той вже вітер попелом розніс... Папір папером, а пасовиско пасовиском...

Барон признав в душі слушність такій простій бесіді, але панська гордість не позволяла йому голосно того признати. Він лютився, що такий обірванець поважився своїми поганими руками діткнутися його панського тіла. Та лють придушувала в нім почуття вдячности для Філіпка, котрий йому врятував життя. Як би не він, шляхта була би його на куски розшарпала...

Покищо — кінь, що прибіг на двірське подвіря, і де-хто зі служби були в дворі вістунами невеселої новини. Баронова знала, що може шляхта! Вона прочувала, що її мужа жде неминуча смерть. Була би до того нічного походу не допустила, як би була знала, про що ходить. Але барон затаїв усе перед нею. Тепер, почувши страшну вість, вона казала сейчас запрягти коней, тремтючи від страху сіла до повозки і казала чим швидше їхати на оболоння. Коли ще застане барона живого, то певно випросить його у шляхти! Шляхта дуже шанувала її, бо й вона сама і її батьки вміли шанувати шляхотські звичаї.

Повозка гнала вихром по нерівній дорозі, а баронова відмовляла молитви на інтенцію спасіння свойого мужа. Повозка зустрілася з купою шляхти, що окруживши барона зближалася ід дворови.

— Де барон? мій муж? — спитала тремтючим переляканим голосом першого шляхтича, що йшов передом.

3*

35

Не

ясна

Є тут, між нами, здоров!

пані...

Баронова розплакалася коні без приказу.

— Ми вам уже не потрібні більше,— каже Філіпко до барона, кланяючися кашкетом. Пані бароново! не плачте. Хібаж ви гадали, що шляхта не потрафить ушанувати шляхотського клейноду?.. То було мале непорозуміння сусідське... Більше того не буде, правда, панє бароне? Добраніч паньству!

Філіпко поміг баронові сісти в повозку і подав йому руку на добраніч. Барон руки не приняв. Баронова стала йому по французьки докоряти.

— Ні? — каже Філіпко,— моя рука смердить? Га! сказала Феся, що обійдеться... Ходім, панове бра-ця, до дому!

Барон крикнув на стангрета, щоби поганяв. Коні рушили в скоч.

— Таки, панє Філіпє, треба йому було дати почесне! — каже один шляхтич,— треба йому було випекти нашу шляхотську легітимацію... Видите, яка горда штука! Він не подав гербовому шляхтичеві руки... Та як би так мені, я би йому в морду дав таки "на почеканю"...

— Дайте спокій, панє Янє! Добре так, як сталося. Годі було шляхтича так паскудити перед очима хлопів...А він певно буде мати вже научку і не полізе в наше... А то, що мені руку не подав, то він лише себе осмішив. Моя рука шляхотська, чесна, моїм дідам королі не соромились руки подати... Але він того не розуміє.

— От якась приблуда! Він так варт бути бароном, як я біскупом...

— А таки й барон, то ніби має бути щось вищого від шляхтича... То щось таке, що межи графом а шляхтичем...

Смійтеся з того, брацє! Барон та барон... Баронство можна собі за гроші купити, а шляхотство набувається кровю... Наші діди набули шляхотство на полях битви, на війні з Турками й Татарами... Мій прадід ходив з королем Собіським аж під Відень...

— А мій прадід які там штуки показував, то аж серце радується слухаючи! — обзивається Андрій Кульчицький, що при кожній нагоді любив повели-чатись своїм прадідом, що заснував першу каварню у Відні.

— Нам би, панове браця, варто покріпитися,— каже Філіпко,— ходім на Ячменівку!

І всі пішли туди і довго розлягалися в погідну літну ніч вівати розохоченої шляхти.

II.

Баронова не могла вгамувати плачу. Вона уважала свого чоловіка за пропащого, а він живий. Мала до нього сердечний жаль, що не порадився з нею, за-ки пустився на той невдалий похід. Таж то було її майно і вона повинна була знати. А коли би знала, ніколи не допустила би такої драчі з шляхтою. Для тої шляхти, вона почувала тепер велику вдячність. Таж вони мали його в руках, а мимо того пустили його живого... Баронова тулилася до свойого мужа. Барон не говорив ні слова, бо в нім аж кипіло ізза страшної зневаги, якої зазнав від тих обірванців. Того вечора прийшло ще, до бурливої сцени між баронством. Барон присягав, що тої зневаги не дарує шляхті, а вона молила його, плакала, руки перед ним складала, щоби шляхти не дразнив. Аж барон розсердився, луснув дверима і пішов до своїх покоїв, полишаючи жінку в сльозах.

Довго в ніч, сидів барон в своїм кабінеті і нараджувався з мандатором. Відтак писав.

Скоро засвитало, виправив довірочного свого чоловіка до Самбора до бецирку. Написав лист до крайсгавптмана, тай до свого коморника і домагався, щоби сейчас зїхала комісія з військом. Представив в ярких красках шляхотську буту, котра не дасться зломити інакше, хіба силою. Цілий слідуючий день не видівся з жінкою і казав собі принести обід до своїх покоїв. Баронова не знала, що з собою робити. Догадувалася, що чоловік задумує щось недоброго, а не могла нічого вгадати.

Другої днини рано, заїхала на подвіря повозка, а з неї сторчала урядова шапка. Комісар не вспів ще злізти з брички, аж тут перед брамою затарахкотів барабан і на подвіря вмаршерувало трийцять жовнірів з офіциром.

Баронова, побачивши таке, заломила руки. Вона знала, що без проливу крови, тепер не обійдеться, бо шляхта не уступить перед ніякою силою.

І Закутянці догадалися, пощо прийшло військо,— пощо приїхала комісія. Заворушились, як бджоли. Кожний надягав чоботи, святочну капоту, бо перед комісією годі показатись якбудь. Нехай знають, що шляхта розуміється, яку кому честь віддати!

Зійшлися всі серед села. Були тут і старі, сиві діди, опираючись на палицях, були й здорові, сильні шляхтичі, були й парубки. Поміж всіма визначався Філіпко Гординський в своїй капоті, густо ззаду збираній, у високій шапці на завісах, і з спущеним вниз сивавим вусом, виглядав величаво. При ньому стояло двох плечистих його синів і двох зятів.

Почалась нарада.

— Таки ви, панє Філіпє, провинилися багато своєю добротою... Як би ми були тому кукурудзяному баронові полічили ребра, був би за комісією не посилав... Тепер видите, як нам відплатилася вигріта за пазухою гадина...

Філіпко зморщив чоло, насупив брови і дав рукою знак, що хоче говорити.

— Бог мені свідком, що я добре зробив. Як би я, панове браця, був позволив, лише раз барона ударити, булибисьте його рознесли на шматки. А тоді що? Кримінал неминучий! А так ми собі поступили по шляхотськи, не зробили гріха, тай гордого панка упокорили...

— Правда, правдаї

Тепер, панове браця, станьмо всі до комісії і виберім одного плєніпотента, щоби за нас говорив, бо так всім трудно...

— А кого ж би? Таки ви пане Філіпє, будьте нашим плєніпотентом!

— Чому я? Є тут старша шляхта від мене...

— Ні, ні, таки ви будьте! Тут треба доброї губи, щоби до комісаря стати...

— Ви будьте! ви! — закричала шляхта.

Філіпко уклонився громаді на знак, що вибір приймає.

В тій хвилі, над'їхав з двора ляндсдрагон на коні, приблизився до громади і сказав, що пан крайско-місар кличе людей до комісії на оболоння.

Шляхта рушила. Але один за другим виломив доброго кола і сховав під полу довгої капоти. Нехай не придається...

За шляхтою виринула ціла юрба шляхтянок, але вже узброєних в лопати та кочерги і що під руки попало. Йшли хильцем поміж верби так, що чоловіки їх не ПОМІТИЛИ.

Від двора над'їхав барон в повозі з комісарем. По боках повозки їхали два ляндсдрагони з витягненими шаблями. За ними машерувало військо з офіциром. Військо було в повній збруї, і чаках, що блищали бляшаними вірлами супроти сонця.

Коли приїхали на оболоння, застали тут цілу юрбу сивих капот. За ними стояли купою жінки узброєні в кочерги і лопати. Хоч як хотіли чоловіки нагнати їх до дому, жадна не вступилася.

— Як прийдеться гинути, то разом з вами!..

— Алеж, шляхтянки, майте розум! — уговорював Філіпко,— тут нікого різати не будуть... Мусить бути наша правда!

— Не будуть? А чогож військо прийшло?

Комісар вискочив з повозки і став урочистим голосом говорити ломаною полыциною, чого сюда приїхав. Здивувався, що така юрба людей тут зійшлася... досить було би кількох плєніпотентів...

Шляхта вислухала уважно. Відтак Філіпко, уклонившись високою шапкою каже до комісаря:

— Плєніпотентом вибраний я, але панове браця мусять таки тут бути, аби чули, що я говорю...

— А я хтєла, аби вона пішла... марш!

— Скорше ти підеш марш, ніж ми! — загула шляхта.

Комісар запаленів і поглянув на військо, що стояло біля нього в двох лавах.

— Не робіть того, пане! — каже Філіпко.— Вони вас не з'їдять... ми вміємо власть пошанувати, але як їх роздрочите, то я за ніщо не ручу.

Розпочалась комісія. Комісар прочитав і пояснив людям, що пан барон Версайко виграв процес і комісія має йому віддати пасовиско в посідання.

— Ми пану баронові пасовиска не боронимо, але не позволимо, щоби він випасав оболоння чужими волами! Вирок той нас нічого не обходить і ми таки на те не пристанемо...

Підчас того, шляхта стала глотитися коло комісії. Між них вмішалися і баби з кочергами.

Переговори тревали далі. Комісар говорив своє, шляхта знову своє: не дамо та й не дамо! Комісар всердився і сказав до Філіпка:

— Ти глюпа хлопа!

В тій хвилі, сталася річ несподівана. Філіпкова сестра, шляхтянка висока як верба, з цілої сили тарахнула комісаря лопатою по голові...

Комісар, облитий кровю, впав на землю.

Офіцер скомандував: "стріляй!" Один вояк вистрілив у товпу.

Куля урвала вухо одній шляхтянці, прошибла руку одному шляхтичеві і поцілила в сам рот Яце-вого Стефана. Стефан згинув на місці.

Справа сталася поважною.

Філіпко крикнув:

— Відібрати гвери!

Шляхта була так близько жовнірів, що вони ніяк не могли зробити ужитку з своєї збруї. Шляхта кинулась миттю на жовнірів і за кілька хвиль повідбирала всі гвери.

— Не вільно нікого бити! — кричав далі Філіпко.

Комісар лежав зімлілий на землі. Принесли води і стали його тверезити. Стефанова жінка кинулась з плачем над неживим чоловіком... Счинився страшенний зойк і плач. Ранені йойкали... Коміса-реві перевязали голову... він стогнав тяженько. Посадили його до повозки побіч барона.

— Ей, баронє! то твоя заслуга! — каже Філіпко.— Уважай, щоби ти ще, чого гіршого не доробився. Ми вам життя врятували передвчера, а ви на нас військо спровадили?.. То не по шляхотськи! А кров того бідного чоловіка, що нізащо згинув, і плач вдови та сиріт... то буде на вашім сумлінню!

Тепер барон потерпав о свою шкіру, тож корис-таючи з заколоту казав їхати до двора.

Остались шляхта і безоружні жовнірі. Зроблено з верби ноші і понесли мертвого Степана в село. За ношами плачучи йшли жінки. Філіпко казав привести першого-ліпшого хлопа з возом, зложити гвери на віз і повезти до двора. За ним ішли вояки засоромлені, що так погано далися розоружити.

Філіпко остався позаду всіх. Підніс з землі лопату і ступав у село, важко думаючи. Що тепер робити, і як ліпше було зробити? Комісар його, шляхтича, обидив. Сестра унялася за ним трохи за горячо... Як би був не

казав розброїти жовнірів, було би потекло богато невинної крови... Ет! якось я собі дам раду...

Ішов коротшою дорогою до двора. Виминув міст і пішов у бічну річку, що вливалася до Дністра. Води було тут не багато, лиш в однім місці була калабаня з зеленою смердячою водою.

Один з ляндсдрагонів, побачивши Філіпка самого, задумав штуку. "А як би так його тепер напасти, звязати та й поза річку до Самбора відставити?" Дорогу знав добре. Попід беріг ніхто його не побачить, а коли б шляхтич кричав, то можна йому рота заткати. Той плян дуже йому подобався. Стиснув коня острогами і почвалав прямо на Філіпка.

Філіпко був тоді над самою річкою, оглянувся і зараз доміркувався, чого він хоче. Встромив високу лопату в середину річки і одним скоком став на другім боці.

Ляндсдрагон потиснув коня, щоби перескочити калабаню.

— Чого тобі треба, чоловіче? — каже до нього Філіпко.

— Поддай се!

— Дай спокій небоже, бо згинеш! бігме згинеш! — а сам драпається на маленький пригірок, що сторчав над калабанею.

Ляндсдрагон потиснув коня до скоку. Кінь скочив — та в ту мить так дістав лопатою по лобі, що втратив силу розмаху і з їздцем упав хребтом в ба юру.

— Щось хотів, то маєш!

Філіпко попрямував до двора і заки ляндсдра-гон видобув ся з болота, він вже був межи шляхтою.

Двірське подвіря аж зароїлось від людей. На ганку сидів підвязаний комісар. Паказалося, що не дуже був ранений, а більше приголомшений; йно шкіру мав протяту в однім місці. Тут велася горяча суперечка межи офіциром а комісарем. Один другому докоряв. Офіцир говорив, що не треба було шляхти зневажати; знову ж комісар закинув офіци-рові, що за близько уставив своїх вояків.

Філіпко прислухувався пильно, хоч не розумів німецької мови. Відтак обізвався:

— От панове, біда й нам, біда й вам... Забилисьте нашого брата, що Богу душу винен, а ми вам наробили сорому на цілий світ. Але погодімся! Дайте нам слово, що спокійно вийдете з села, а мй* вам віддамо всі ті шпички — а решта всьо пропало!

Коли пояснили сю річ офіцирові, він чепився того пляну руками-ногами. Пристав і комісар. Вояки погощені в дворі відмашерували спокійно.

Баронова ходила, як на вуглях. їй страх жаль було убитого шляхтича. Тай барон був збентежений і мусів дати жінці слово, що вже ніколи шляхти не буде зачіпати.

Таким закінченням справи, шляхта не була вдоволена. Покійний Стефан Яців Тарасович, мав в Закуттю багато свояків. Вони ходили поміж шляхту і бунтували проти барона. Підчас Стефанового похорону шляхта була так розярена, що трохи не напали на двір. Баронова поприсилала була з двора ріжні потреби на похорон. Свояки Стефана всьо повикидали, а післанця трохи не вибили. Баронова ще гірше налякалася шляхотської пімсти.

Не довго прийшлося на неї ждати. Одного вечора виїхав барон в поле патролювати, чи йому хто шкоди не робить... Його привіз відтак кінь з привязаними попід животом ногами, смертельно побитого. Барон цілий місяць хорував, й так вмер. Баронова осталась бездітною вдовою.

III.

Хто побив барона, осталось тайною, хоч підозрівали свояків покійного Стефана Яцевого. Але баронова не доходила до того. Не було ніякого слідства, ні комісії. Умер тай годі.

Баронова приняла усе, як кару за невинно пролиту кров та все їй здавалося, що за мало тої покути. Вона конче хотіла ще винагородити кривду Стефановій рідні. Але як це зробити? Горда шляхта не прийме ніякої нагороди. Про це баронова знала здавна. З другого боку вона боялася, щоби шляхта не робила їй пакости, проти котрої сама ніяк не устоїть. Добрі відносини, які були споконвіку між двором а Закуттям, попсував барон — і тепер треба було все те направити, а ні, то хоч з села втікай.

Покійний Стефан Яців полишив двох синів, ще парубків, на 20 моргах шляхоцького грунту, значить вільного від панщини і всяких повинностей. На ті часи називалося це, дуже марним господарством. Старший син, Федьо, мав тоді 26 літ, і цілком удався в небіщика Стефана. Був спокійний, та повільний до всего. За те молодший Михась, був запопадливий, енергічний, а при тім сильний і гарно збудований.

На того то Михася, звернула баронова за порадою свого брата Станіслава графа Бабинського своє око. Рада в раду — баронова вирішила при-няти Михася Стефанового Тарасовича до двірської служби, за економа. Такий плян підпер також місцевий мандатор Яричовський, чоловік бувалий й обзнайомлений з своєю службою. Він зміркував зараз, що баронова не дасть собі сама ради, ні з офіціалістами, ні з вищою службою, ні з підданими, на котрих треба доброго батога й залізної руки.

Яри-човський толкував ще, що конечно потрібно якогось спійла, котре би лучило двір з закутянською шляхтою, бо коли ще й тих баронова буде мати проти себе, тоді хоч з двора втікай!

Плян був добрий, лиш виконання його дуже важке.

Бароновій якось удалося звабити Михася до двора, та він ані слухати не хотів про це, щоби мав стати за "воконома".

— Ні прошу ясної пані, тому ніяк не бути! Ніхто з моїх предків не був слугою і я не буду. Я до вас ніякої злости не маю. Смерть мого вітця вже спокутував покійний пан барон, але за слугу я не піду!

По такій різкій відмові, баронова втратила всю надію. Не втратив її ще Яричовський.

— Пані бароново! Так просто з моста з ними не можна... треба делікатно. Я сам походжу з такої шляхти і знаю як вони думають. Прошу це полишити мені. Я зроблю так, що ніби то він економ не буде а однак буде робити економську службу, і буде робити краще, як хто другий, бо не буде красти і всего гаразд допильнує...

— Труднож бо тим людям так дуже кланятися! — замітила баронова. — Я би з ними рада як найкраще, а вони все окунем стають Коли так, то краще дати всему спокій...

— Ні, ясна пані! Тепер, коли вже розпочалося, треба конче довести діло до кінця. І так вже шляхта заворушена ще гірше. Закутянці обидилися тим, що пані хотіла одного з них зробити економом...

— То робіть як самі хочете... я на все годжуся. На тій підставі Яричовський взявся до діла по

свому.

Стрінув раз Михася, і каже до нього:

— Я би мав з вами, панє Міхалє, дещо поговорити...

— Коли воно тоє, що мені баронова говорила, то краще не говоріть, бо з того нічого не вийде.

— Воно ніби то, а ніби що іншого... Баронова вас обидила, і то дуже. Вона це пізнала і хотілаби направити...

— Чим мене обидила?.. Хіба ви маєте нагадці мого тата? То вже пішло все на суд Божий і нема про що говорити...

— Я не про те говорю. Баронова манила вас до двора за економа... Деж це можливе? хто видав, щоби вільний шляхтич був панським слугою?., фе!

— Правда, що так? Я то сам сказав бароновій.

— І я так, панє добродзєю, бароновій пояснив і вона зараз зміркувала, що зробила зле. Але даю вам слово чести, що вона так не думала. Хотіла сказати, що іншого, а вийшла з того велика нісенітниця. Двір зробив вашій родині кривду, велику кривду, через те, між двором а шляхтою не може бути добра. А баронова, бачите, хотіла би ті відносини направити, шляхту придобрити... І гадала собі, що найлекше то зробить, коли ви, те ціле її майно візьмете під свою опіку... не як слуга, економ чи що там, лиш яко приятель і добрий сусід, як шляхтич, котрий уміє бути великодушним і вибачити, панє добродзєю, заподіяну йому кривду...

— Я вас не розумію, панє сендзьо!

— Повірте мені, що наша баронова добра людина, але дуже бідна. Що вона напросилася свого покійного мужа, щоби дав спокій тим процесам, щоби шляхті не робив кривди.. Нічого не помогло. Ет! най йому

Бог дасть там царство небесне, панє добродзєю, але то не була нашого гнізда птиця...

— Та воно таки на це виходить, що я мав би піти в службу до двора...

Борони Боже! Того ніхто б не посмів від вас жадати, пане добродзєю... То лиш баронова не по-розуміла і вирвалося їй таке слово. Ви були би на своїм, жили би зі свого, лише приходили би наглядати, що в дворі діється, як що робиться. Тоді і шляхта іншим оком буде на двір дивитися, і все буде, панє добродзєю, гаразд.

— Але чи мені на те все стане часу?

— Як не стане часу, то другі за вас зроблять. У нас підданців є доволі, вистане ким і вашу ниву обробити... Та й про нагороду для вас буде памя-татися...

— Як же то?

— От наприклад так: Баронова дає вам на власність рустикальний грунт в своїм домініюм, дає вам удержання на кілька штук худоби на двірській паші, а ви за те доглядаєте, розуміється, ще за окремою нагородою її добра...

— Але все я би мусів у дворі мешкати, бо мені з Закуття було би трохи за далеко...

— А як би вам баронова на двірськім грунті, тім що вам дарує, поставила хату, то що?

— Ну, то я би з того грунту мусів панщину відробляти...

— Хрань Боже! Грунт той, панє добродзєю, що вам його баронова віддасть на власність, буде зараз окремим письмом увільнений від всякої панщини.

— Треба би над тим подумати... то не щобудь...

— Добре, добре! певно, що то важна річ. А коли надумаєтеся, то зайдіть до мене і підемо оба до двора.

Михась став роздумувати: "У мене ґрунтець невеликий, а коли з братом поділимося, то буде ще менший. Інтерес трафляється добрий. При щирій праці можна б за кілька років стати добрим господарем. Дві лише перешкоди: що скаже на то родина і що скаже шляхта? Мали би мене відцуратись задля того, що я став двораком, то краще остатись бідним... Невдовзі стрінув Михась Філіпка.

— Дзінь добрий, вуйку!

Філіпка майже всі молодші шляхтичі кликали "вуйком", бо кожний майже був з ним блище чи дальше споріднений.

— Дзінь добрий! Як ся маєш, панє Міхалє?

— Вуйку, порадьте мені, бо бігме не знаю сам, що зробити, куди йти, як на розстайній дорозі...— і Михась оповів цілу річ так, як йому Яричовський говорив.

Філіпко слухав уважно, пикаючи люльку. Посідали на панськім окопі.

— Воно інтерес добрий,— каже Філіпко,— та й вашого шляхотства не поганить. Як би то було справа з небіщиком бароном, я би вам відраджував, бо не без того, щоби ви коли не взялися за чуби. Але баронову знаю від дитини. Вона між нами виросла. Серце у неї золоте, але вона дуже бідна. Той кукурудзяний барон приплентався десь з

Волохів і світ її завязав. Добре зробите панє брацє, добре. Вона страх хотіла би нагородити кривди вашій родині за небіщика вашого родича і на добру гадку прийшла. Тепер Закуття перестане дивитися на двір вовком...

— Але мені саме про шляхту ходить, що вона скаже? Бо мали би мене двораком дразнити і від мене сторонити, то краще не хочу нічого!

— Хіба дурний би таке зробив. Або ж то ви будете на економці сидіти, чи що? Я не виджу жадної в тому перешкоди...

Михасеві начеб камінь з грудий зсунувся. Філіпко славився на усе Закуття найрозумнійшим чоловіком. Всі про це знали і з тим числилися. Він мав у селі повагу не лише своїм розумом, а також і цілою своєю поставою. А під кулаки його також не попадайся, тим більше, що за ним стояло двох зятів, та двох синів, як дуби і пів Закуття свояків.

Доперва тепер розповів Михась усе матері, по-кликуючись на повагу Філіпка. їй спочатку стало ніяково, коли подумала, що прийдеться господарити з непорадним Федем. Але чи то Михась за море йде, чи що? Таж і він в потребі порятує...

Тепер вже прикликали до ради дальшу родину, братів, мами й тати і всі на це пристали. Родині через це не зробиться нечести, а може трафитися деколи яка дурничка. І до ліса ліпше буде піти, і худоби двірські сіпаки не займуть, коли б у шкоду попалася, і все буде в пригоді порятунок. Або то чи раз бували такі голодні роки, що шляхта аж на Поділля за кукурудзою їздила?

Коли вже справа перейшла всі інстанції, Михась надягнув нові чоботи, суконні штани, камізельку і сиву батькову капоту, підвязав шию гарною хусткою, підкрутив чорний вусик, надяг високу сиву кучму і пішов до Яричовського.

Мандатор зрадів побачивши Михася, бо зараз догадався, за чим він прийшов. Значиться: Михась хоче йти до двора, а це його заслуга і за неї не мине його гарна нагорода від дідички.

— Дзінь добрий, пане Міхалє! А то ті шляхтич раз! Нема панни, котра би устоялась і відмовила своєї руки такому бравому шляхтичеві!.. Прошу, прошу сідати! — лепетав Яричовський, не даючи Михасеві прийти до слова.— Може файку позволите? прошу, дуже прошу!

Насилу посадив Михася на крісло, взяв від нього шапку і поклав на столі, тай встромив йому в руку довжезний цибух з люлькою і чим швидше став запалювати...

Михась змішався тою ввічливістю пана сендзьо-го і не знав, що з собою робити. Він хотів, щоби з ним кожний обходився чемно, бо він шляхтич, але цього було на його молодий вік трохи забагато, та ще в таких покоях з деревляним помостом... Не міг прийти до слова, бо мандатор не давав йому промовити. Михась лише посміхався ввічливо, кивав головою на знак подяки і пикав машинально з грубого цибуха, котрий не хотів йому в роті устояти і все вихапувався.

— Що за щастя для мене, вітати у себе пана Міхала!.. То певно той інтерес, що ми говорили з собою? Ви певно надумались, панє Міхалє... от і гаразд! А бідна баронова жде на вас, як спалена сонцем трава на дощ. Бідна пані! Ті двірські сіпаки розкрадають все, як гайвороння, нема кому припильнувати! — жалувався мандатор.— Ви, панє Міхалє, будете для неї ангелом хоронителем... дай мені так Боже здоровля!

— Так так, панє сендзьо, я рішився піти і помагати нашій бароновій, але так, як ми говорили... в дворі не буду мешкати...

— Алеж певно, певно! Хто би смів вимагати, щоби шляхтич такого славного роду йшов в ярмо!

Таким говорениям й підлещуванням мандатор псував бароновій інтерес, бо Михась пізнавши свою важність, готов був ставити важкі умови... Але йому було це байдуже. Баронова дала йому необмежене уповажнення і він сподівався панської нагороди за це посередництво, то най коштує, що хоче...

— Таки зараз ходім до двора! — сказав мандатор.— Я лиш трохи інакше передягнуся.

Яричовський скочив до своїх покоїв і за хвилю вийшов цілком іншим чоловіком. Припняв чистий "півкошульок", підвязав шию аксамітним краватом, причесав чуприну і надягнув чорний, довгий сурдут. Взяв у руку високий капелюх і тростину з слоневою булавкою.

— Прошу! ходім...

З мандаторівки до двора не було далеко. Треба було перейти між двірським садом і церквою, та вже й двір.

Яричовський, йдучи не говорив нічого. Його аж душила радість, що втяв таку штуку. Коли такий недоварений молодик обійме заряд дібр, то у всьому буде його слухати, а баронова буде слухати молодика, то не один дукат з цього капне до мандатор-ської кишені.

Ввійшли оба на ґанок, а відтак в двірські сіни. Яричовський просив усюди Михася на перед.

Коли вже були в канцелярії, мандатор полишив Михася, а сам пішов повідомити баронову, хто прийшов. До баронової мав він вільний вступ.

— Ясна пані, твердий шляхтич! Що я намучився, заки наклонив його до цього! Але для ясної моєї дідички я увесь на услуги тілом й душею, памятаючи на ті добродійства...

— Ну і щож? щож? — питала баронова поквапно.

— Важкі умови ставить, але інтерес ясної дідички вимагає приймити їх... Але прошу, ходім, бо шляхтич готов нам утекти. Прошу лиш уважати, що я йому даю, і пробіг, прошу не вимовляти слова "економ" або "ржонца", бо шляхтич втече від того, як "за позволения" ясної пані, чорт від свяченої води.

Мандатор отворив широко двері і впустив поперед себе баронову, йдучи за нею.

Михась встав на привітання пані, вклонився і поцілував її в руку.

— І щож, панє Міхалє? Рішилися бути в мене... то є: помагати мені в господарстві?

— Так, так, ясна пані! — перебив Яричовський.

— Пан Міхал рішився взяти майно ясної пані, під свою умілу руку...

Він побачив, як Михась трохи скривився, бо мусів догадатися, що бароновій аж виривалося з губи "економ", та боявся, щоби інтерес не розбився.

— А ясна пані — додав мандатор, обертаючись до Михася,— дає вам два "тридневі" грунти, розуміється увільнені від повинностей підданчих, поставить вам... то є: каже поставити вам хату і будинки потрібні, дасть удержання на двайцять штук худоби і дві парі коний, розуміється топливо і 50 срібних ринських річно.

Баронова аж видивилася на Яричовського, коли лепетав такі умови. Тим можна заплатити двох економів... Але сталося!

— Згода! — каже Михась.

Баронова подала руку і він її поцілував.

— Від колиж зачинаємо? — спитала.

— Від завтра,— каже Михась.

— Але ще одне, панє Міхалє. Я могла би бути вам мамою, длятого позвольте, що вам буду говорити "ти", бо так мені ліпше...

— Прошу пані, мені це нічого не повадить... Попрощалися і вийшли, Михась з мандатором.

— Але панє Міхалє, ви не забудете за менеї — каже Яричовський усміхаючись.— На тих двох грунтах, що я вам виторгував, доробитеся майна...

— То покажеться,— сказав Михась й пустився до Дому.

Яричовський розпрощався з Михасем, вернувся до двора.

— Я зауважив, що ясна пані не були вдоволені з цього, що я тому шляхтичеві стільки обіцяв. Але як свої діти люблю, інакше неможна було! Шляхтич дуже твердий, а його нам дуже треба. Треба нам його: раз, щоби шляхту прикоськати, а друге, треба нам сильної руки над тою голотою... А що такий шляхтич не вкраде стебла, то ясна пані можуть бути певні, бо він би скорше з голоду здох... А скільки другі економи накрадуться, то й за чотирі такі платні стане.

Баронова повірила тим резонам.

— Пане Яричовський! Прошу собі за ваш труд вибрати дві корові з моєї череди, які вам подобаються...

— От, ясна пані так для мене ласкаві!., я неварт цього. Якаж тут моя заслуга? Такого великого дару я не заслужив. Впрочім, правду кажучи, я не в силі дві корови вигодувати...

— Ну, ну, то візьми собі ще стирту сіна з "охабу"...

— За много ласки! за много ласки! — лепетав Яричовський, кланяючись і цілуючи баронову по руках.

IV.

Михась Стефанів обняв службу зараз другої днини.

Скоро стало на світ заноситися, Михась приїхав до двора на своїм коні. Одягнений був по домашньому: в білій полотнянці, в полотняних штанах, тільки лиш на нім признаки шляхетської, що камізелька суконна, кашкет і чоботи, та ті лиш задля стремен, бо годі в стремені держати босу ногу...

В дворі ще всі спали.

Письменний двірський народ, почувши хто має стати над ними, раділи, що це буде неписьменний шляхтич. Буде можна йому перед очима неодну цифру в рапортах підскробати, тай такий неотесаний брус, ушанує їх письменність-ученість, і вони будуть орудувати ним, а не він ними... Длятого їм ані снилося вставати ранше, як дотепер вставали, від коли барон захорував.

Михась в'їхав в браму розтворену на оба крила. В цілім дворі мертвецька тишина. Лиш коні іржуть в стайні, та худоба реве в оборі, допоминаючись паші.

На двірськім подвірі страшенний нелад. Валяються плуги, вози, борони, повозка баронової стоїть вкрита блискучою росою. Всюди повно сміття і гною. На газоні перед ґанком ходить ціле стадо гусий і риють безроги.

Михась підїхав під економію. Був це довгий будинок, де містилася уся письменна двірня.

— Гей! Встаєте ви там, чи ні? — крикнув Михась,— чи може вас яка хороба заморила?

Ніхто не обізвався. Михась підїхав під саме вікно і вдарив прутом по рамі.

— А хто там крики робить? — запитав з середини якийсь голос.

— Виходи но, паничу, то побачиш!

Панич справді виліз з постелі і виглянув крізь вікно. "Еге, то той неотесаний брус на службу приїхав!" — подумав собі пан Гоздецький писар про-вентовий, і став поволи одягатися. "Треба його відразу взяти з гори, то буде мати морес..."

Михась чекав під дверми, а в йому аж кипіло спересердя.

Гоздецький одягся в блюзку і вийшов за поріг.

— Чого крики робиш і не даєш людям спати? — каже з докором.

— А ти чому не вийшов собачий сину, коли тебе кличу? То вас сонце до роботи будить в самі горячі жнива...

Гоздецький ще не вспів стямитися з зачудування на таке зухвальство неотесаного бруса, як Михась потягнув його з усієї сили по плечах, здоровим вербовим прутом. Писар запищав з болю й лютости і скочив до Михася. Михасеві кінь подався на бік.

Тоді Михась зліз з коня, піймав пана писаря за шиворот, простяг на землю і став періщити лозиною там, де треба.

— То ти, гунцвоте, до мене з кулаком? Знаєш чим я тут? Ось маєш! ось маєш!

Гоздецькій став кричати гвалту. Повибігали другі офіціялісти на двір. Михась покинув Гоздецького і став періщити тамтих куди попало.

— А ви дармоїди! То баронова на то вас годує, щоби ви випарювалися в білий день під периною? Чому брама не замкнена? чому вози не поховані? чого тут чужа безрога та гуси гостюють? — А за кожним словом дісталась комусь верболоза.

В дворі счинився гвалт. Збудилася баронова, казала покоївці чим швидше одягтись і вибігла на ґанок.

— Що тут діється?

Михась помітив баронову, прийшов до неї, вклонився і поцілував руку.

— Нічого, ясна пані... То я прийшов сказати тим панам дзінь добрий, та просив їх, аби ранше вставали, браму на ніч замикали, знаряддя прятали, повозку заточили, де треба, нехай від роси не псується, аби тих тут гостий не пускали! — й Михась говорячи, показував бароновій на той нелад, який настав.

Баронова була рада, бо усміхнулася. Але вона аж тепер помітила, що Михась стоїть перед нею в полотняних штанах і пішла до покоїв.

Цілий двір ожив. Дівки фільварочні поспішали на обору зі скіпцями і з бочкою на молоко. Пастухи повипускали коний і пігнали на пашу, другі понесли коровам трави до подою. Кожне звивалося, як колісце в годиннику.

Баронова побачила крізь вікно невеличку Миха-севу шкапину, що спокійно скубала траву на газонті.

Стремена сідла теліпались і не дуже то від землі відставали. Баронова післала льокая Войцєха, щоби конюшний видав, для пана "ржонци" доброго коня з двірської стайні, під сідло.

Такий приказ поставив Михася високо в очах двірської служби. Це виглядало як би нагорода за те, що їх так дошкульно випарив... Двірня зміркувала, що цей неотесаний брус подобався бароновій, і длятого зараз покинула їх охота жалуватися.

Найбільше лютував Гоздецький, був це вихуха-ний панич, дворак з діда-прадіда, ходив усе в чистім півкошульку, знав надягати рукавички, умів залицятися до паннів креденсових та покоєвих і був любимцем всіх. Тепер зазнав такої болючої зневаги від неотесаного шляхотського бруса! Баронова про це знала і не зганила Михася хочби одним словом. В першій хвилі хотів подякувати за службу, але розгадавсь інакше. Знаючи добре двірську дип-льоматію, мав надію, що потрафить незадовго Михася вигризти. І ось тепер трафилась перша, добра нагода — Михася, неписьменного "шляхетку" осмі-шити.

Гоздецький, почувши приказ баронової, шепнув слово конюшному Мацєйові і той казав осідлати для Михася найбільшого дикуна, який находився в двірській стайні, неуїзджeного Аполля. На тім коні ніхто не проїхав з цілими боками,— не усидить на ньому і Михась! Був це кінь спроваджений ще покійним бароном, англійської породи, високий як драбина. Коня вивели два форналі і ледве вдержали його в руках.

— Прошу пана ржонці сідати! — каже конюшний.

Михась поправив кашкет на голові, взяв запруту в зуби, підіймив полу довгої полотняної капоти, з тяжкою бідою підніс ногу до стремена — і вмить сидів уже на кульбаці.

Баронова побачила крізь вікно, котрого коня Ми-

хасеві вивели, догадалася хитрощів служби. їй стало

■ лячно, щоби Михася кінь не вбив, бо деж шляхтич

І невзвичаєний, потрафить їхати на такім расовім коні?

Хотіла післати Войцєха, аби дали іншого коня, але вже було за пізно.

Михась заложив другу ногу в стремена і крикнув І на форналів: "Пускай".

Аполльо стояв з разу як очарований. Не міг зміркувати такого зухвальства, щоби полотнянка на нім їхала. Тепер кинувся з усеї сили в бік. Але Михась навіть не хитався на сідлі. Кінь станув дуба. Михась попустив йому поводів і кінь потанцювавши кілька кроків на задних, станув знову четвір-". нею. Підкинув задом, а й це нічого не помогло. Тепер взявся за роботу Михась. Стиснув коня колінами що сили, поводи пустив цілком вільно і став його парити запрутою по обох боках з усеї сили. Кінь закричав, як безрога і пустився найбільшим гальопом. Михась не перестав бити. Кожний удар верболози, по делікатних блискучих товстих кінських удах, полишив болючі пасмуги набіглі кровю. Михась справив коня в браму і пустив в поле.

Увесь двір дивився на це диво. Виділа те й баронова і не могла натішитись. Михась сидів на коні як прирослий, і хоч в довгій полотняній

капоті не виглядав по лицарськи, то все таки поводився, як вправний їздець.

— Коли його Аполльо не скинув, то вже йому й дідько нічого не зробить! — сказав конюшний Ма-цєй до двірських офіціялістів...— В тім шляхтичу сам чорт сидить...

Тимчасом Михась, погарцювавши по широких пишневецьких полях помежи полукіпки, вертався до двора. Аполльо ступав трапом, зігнувши шию і підбираючи високо передними ногами, начеб землі не доторкався. Весь в піні, аж білий. Піна відпадала від писка клубами. Михась станув перед газоном. Форналі прискочили, щоб взяти коня. Михась зіскочив жваво.

— Розсідлати, витерти соломою до сухого і осідлати знову... Поїдемо в поле!

За той час сонце підійшло високо. Коло брами збиралися люди на панщину. Михась вийшов до них.

— Чого так пізно? га?

— То бо, прошу пана ржонці — каже один старшій хлоп кляняючись низько — такий тут звичай... коли закликали, тоді ми йдемо.

— Тепер буде іншій звичай! Рано можна найбільше зробити і з колосся не сиплеться...

— Та бо то, прошу вельможного пана, буде нам кривда. День в день, так рано йти на панщину, то колиж чоловік зробить, що для себе?

— А по кілько ви грунту маєте, що робите панщину цілий тиждень?

— Та так, як усюди: хто тридневий, а хто дво-дневий; більше як тридневий не має ніхто.

— То длячогож робите по цілому тижневі?

— Бо так пани кажуть, а хлопська річ слухати...

— Тепер так не буде! Кожний буде відбувати панщину після грунту, але мусить робити як належиться. Відробиш своє, тоді до гори животом лежи...

Михась говорив так, що і атамани все чули, й відійшов до двора.

Хлопи не могли з дива вийти.

— Ей куме! чи це лиш правда? Може нам тепер трохи полекшає.

Льокай Войцєх вийшов і попросив пана ржояцу до креденсу на снідання.

Михась обтер полою піт з чола, вичистив ніс по шляхотськи, сплюнув і ввійшов до двора. Тут подали йому каву на панський лад в двох імбриках порцелянових. Була тут цукорниця з цукром, білий хліб, масло. Михась не знав, як до того братися. Поглянув у один імбрик, в другій... Войцех дивився на нього з милосердною усмішкою.

— То кава, прошу пана ржонци...

— Не хочу кави. Дай мені чарку горілки! Войцех отворив креденс, виймив фляшку та малесеньку чарочку і хотів наливати.

— Гов! чекай! З того наперстка будеш поїти во-робців, а мені дай чарку більшу!

Войцех скривив губи і поставив на столі чарку від вина, та став наливати.

Михась випив та йно сплював, таки на восковану підлогу.

— А це що? тьфу! Для мене має бути горілка людська, не тота якась, що від неї вчорашнє до горла пхається... На завтра приладь мені нашої... — й став закусувати пшеничним хлібом.

Войцєх спрятав горіл"у до креденсу, та лиш головою покивав, начеб хотів сказати: Або ти хлопе, знаєш, що добре?..

По сніданні вийшов Михась на подвіря. Тут вже держали осідланого Аполля. Кінь стояв уже спокійно. Люди пішли з наставниками в поле на лан. Михась махнув за ними.

На всю ту роботу дивилася баронова крізь вікно й раділа, що такого енергічного чоловіка дістала. Михась імпонував їй своєю певністю у всьому. Нічого не лякався, нічим не бентежився. Станув відразу на становиську, яке йому вказала.

— Тепер вже буду мати спокій, бо тому чоловікові можна все повірити.

Двірня донесла зараз Яричовському, що сталося в дворі того рана і як Михась відбув свою інсталяцію. Дехто з двораків радий був з того, що зухвалий Гоздецький набрав такого почестного... Яричовський випитав про все подрібно, а особливо допитувався, чи баронова з такого Михасевого поведения рада, аби відтак знав, з яким лицем перед дідичкою стати. Зібрався зараз і пішов до двора. Баронова вийшла до него зараз.

— Пане Яричовський! сердечно тобі дякую. Та то золотий чоловік! Він один зможе завести в моїм маєтку лад...

— Дуже радію, що ясна пані моїм вибором і моїми скромними стараннями вдоволені... Я знав, кого маю ясній пані зарекомендувати...

— Тепер треба визначити Михасеві грунт і поставити будинки.

— Це вже моя річ. Грунт визначу в самій середині села, аби над всім мав око...

— Але з будовою буде клопіт...

— Найменшого! З неділі пішлемо трийцять фор-нальок до Підбужа за деревом і до тижня стануть будинки. Відтак баби виліплять за панщину і все буде гаразд.

— Отже ясна пані цілком вдоволені з того шляхтича?

— Цілком вдоволена, хоч не можу затаїти деяких його простацьких привичок...

— Якіж то, коли вільно спитати? Я гадаю що він від того відучиться.

— От, на приклад прошу собі уявити... При-їзджає нині рано до двора і суне вітатися зі мною в простих полотняних штанах... Мій ржонца не повинен так ходити...

— Правда, ясна пані, але він так привик з малку... впрочім я з ним об тім поговорю.

— Має він на собі й ще деякі смішності, задля котрих тратить повагу у служби... Нині рано дають йому каву, а він не знає, як до того братися, каже собі дати горілки. Войцєх дає йому лікеру, а він плює по підлозі і диспонує на завтра простої сивухи з коршми...

— Дарують ясна пані, але я в тім, на мою немі-родайну гадку, не виджу нічого злого. Доки шляхтич не пє кави і лікеру, менше буде потребувати до життя... і йому буде ліпше і ясній пані... так я гадаю. Це йому вже полишім, яка горілка ліпше йому смакує, а оглади й поведення він сам научиться.

— Най буде твоя правда, пане Яричовський! А тепер займися грунтом і хатою для нього. Та не забудь написати письмо, що той грунт я увільняю від панщини і йому дарую...

— Цілую руці ясній пані!

Яричовський вийшов і трохи йому було жаль, що якось не міг повести розмови так, аби ще щось від баронової йому капнуло.

— Ет! буде час іншим разом... Ще би сказала, що я лакомий...

V.

Від того часу, як Михась обняв заряд, усе пішло іншим ладом. Усюди видно було взірцевий порядок,— ведений умілою твердою рукою.

В тих часах на більших двірських просторах ще незнали рільничих машин і господарили так само як менші хлібороби. Для Михася не було ніякої трудности, не було тяжко господарити на великих двірських ланах, коли мав подостатком робучого люду під руками. Жнива обробив Михась раньше, як другі сусідні двори, хоч і не позваляв силувати людей до більше днів, як мали фунту. Народ пан-щизняний був до Михася дуже приязний, за те, що не дав йому кривди робити. Без причини не позволив нікого пальцем доторкнутись, як то водилося до тепер. Одного разу випарив при всіх атамана, що вдарив палицею дівку при жниві за те, що присіла була витягнути з ноги колючку...

І зза такого протеговання хлопів були на Михася жалоби перед бароновою. Михась виправдався таким аргументом:

— Прошу ясної пані подивитися, як йде робота тепер, а нагадати собі, як йшла перше, то й покажеться, чи я добре з хлопами поступаю...

— Твоя правда, панє Міхалє! Я з тебе цілком вдоволена.

Те задоволення показувала баронова Михасеві на кожному кроці.

Грамота на грунт для Михася була готова. Будинки росли ставлені за погоди. Баронова сама частенько наглядала будову, аби все йшло в лад, бо Михасеві при роботі ніяк було за тим ходити. Подарувала Михасеві дві тільні корови і пару гарних коний.

Поки що, Михась харчувався в дворі. На снідання пив чарку гострої горілки і закусував хлібом, на полуднє вивозив окремий післанець для пана "ржон-ци" обід з двірського стола. Михасеві така їда не йшла в смак. Одного разу приніс собі від мами здоровий, гарно випечений бохонець хліба.

— Войцєху! сховай то для мене до креденсу, бо з тих ваших питльованців хіба здохну... а на обід то укрій мені кусень того хліба і пришли зо дві кварти кислого молока... Панська їда дуже мене чогось в горлі скобоче... брр!

Войцєх не сказав на те нічого, лиш погадав собі: "На що хлопові зигарка?"

Двораки мали з того велику потіху і говорили зо три неділі про неокресаність "ржонци".

— Не диво, що він за хлопами так обстає,— каже Гоздецький,— або він що ліпшого від хлопа? Ех! як би я так його дістав на панщину під мою руку! Навчив би я його танцювати...

Другі, хоч притакували словам Гоздецького, в душі гадали собі: "Говориш так, бо ще спина не загоїлась..."

Михася пильнували на кожному кроці і про кожний його крок доносили бароновій. Котрий дворак йно що помітив, оповідав під секретом Гоздецькому, а сей через свою повіреницю, покоївку Маріянну, доносив пані.

— Не може бути, щоби той брус не крав! — говорили між собою двораки,— так він тільки пшениці на свому віку не видів, що тут в однім дні змолотиться...

— А як же йому це доказати?

— Він певно виносить в своїх широких ногавицях,— обізвався хтось.

— Впіймай його, то будеш хват!

Між двірнею не мав Михась ні одної прихильної душі. Всі уважали його приблудою, котрій властиве місце в стайні між форналями... Але коли на нічім не могли Михася зловити, старалися бодай осмі-шити його перед бароновою. Все, що лиш не панського на Михасю побачили, представляли бароновій. Михася показували по забавах у офіціялістів: як він ходить, як їсть, як ніс утирає... Братія двірська сміялася з того до розпуку.

До баронової донеслося також про це, що Михась не хоче їсти двірського обіду, а навіть хліб йому не смакує. їй було з того дуже маркотно.

Одної неділі, коли Михась прийшов з рапортом, заговорила до нього:

— Панє Міхалє! тобі бачу не смакує мій хліб... Я справді не знаю, що з тим робити...

Чекала, що він на те відповість.

— Прошу ясної пані ніраз тим не турбуватись... З голоду я не згину, а трудно призвичаїтися до панської страви, коли я її до тепер не вживав...

— Прошу ж тебе дуже, мій панє Міхалє, скажи, як маю зробити?

— Чи може ясна пані з моєї роботи не вдоволені? Я можу кожної хвилі уступитися.

— Який ж бо ти, панє Міхалє, невирозумілий!.. і горячо купаний! Мені лише жаль, що ти так тяжко працюєш, а не маєш що їсти...

— Коли хліб та вода, то нема голода, ясна пані. Я до того звик від дитини і великий виріс... з того я не занедужаю...

— А чим же ви шляхта живитесь?

— Чим? Борщем, капустою, кашею, варениками, молоком, сметаною, солониною, у кого є, а над все житним, жорняним хлібом...

— Ну, то і я так задиспоную... лише боюся, що двораки будуть сміятися з тебе.

— О! я би собі з того що робив... Вони й так вже собі багато з мене жартують, а я з того ні впрів ні змерз... Хіба би вже мірка нетерпеливости перебралася, тоді я за собою упімнуся.

— А тішишся дуже, панє Міхалє, що в осені спровадишся до своєї хати?

— То ще не знати, ясна пані, чи своя... Панська ласка на бистрім коні їздить...

Баронова запаленіла:

— Але що ти говориш? Хіба би я тобі відбірала то, що раз подарувала?

— Вибачте мені, ясна пані, що я так говорю просто з моста. Я собі простий шляхтич, неучений... я виджу що не в своїм гнізді сиджу. Я ясній пані дуже щирий, даю на те моє шляхотське слово. До роботи то я буду перший, бо я на се вродився, але до розмови такої я бігме не здалий і часом язик

плетається, а часом бовтне таке, що самому відтак соромно... Вибачте мені, пані! Прошу зі мною говорити про господарство, то так!.. Але таких розмов, то я не втну...

Ті прості слова плили Михасеві щиро, зпід самого серця. Очі йому світилися, аж слезою зайшли, його молодецьке лице запаленіло, бо зміркував, що за грубо говорив і вразив паню.

Баронова могла з тих його слів і з виразу лиця пізнати, що має діло з людиною щирою, без лести, без облуди, що може на нього числити в найтяжчім горю, має на свої услуги людину просту, не попсовану лукавістю. Так до неї не говорив жаден двірський офіціяліст.

— Я на тебе не гніваюся, мій панє Міхалє. Знаю твою щирість і не забуду тобі того. Ти мене на ноги поставив, бо ті платні підлесники, вороги були б все моє добро запропастили...

Михась вийшов зворушений. Зайшов до двірської канцелярії на економівку. Двораки ще не надіялись його. З канцелярії виходив страшенний регіт.

Михась став під дверми і наслухував.

— А тепер покажу вам, як він їсть! — говорить один писар провентовий,— о!

— Ха-ха-ха! досконало панє Вінцентий! Як ти те все добре підглянув... Могли бисьте грати "тіятер", лише би вас в полотняну капоту перебрати...

— І в чоботи дьогтьом смаровані...

— І в кашкет засмальцований...

— І в валові штани... ха-ха-ха!

— А покажіть ще, як він носа утирає?

— А отак: пхень-пхе-е-ень!

— Знаменито! браво! ха-ха-ха!

Михась догадався, з кого сміються. Йому стало досадно, оглянувся і помітив на стіні в сінех нагайку.

Правою рукою здіймив нагайку, лівою отворив двері: Тут були всі офіціялісти. Сиділи, де хто міг, а Він-центий стояв на середині і показував сміхотворства на кошт Михася. Коли репродукований оригінал появився несподівано на порозі, всі оторопіли.

— А тепер, панє Вінцентий,— промовив Михась — я вам покажу, як я бю... може також коли кого тим забавите...

З сими словами хопив пана Вінцентового своєю медвежою рукою за ліве крилце і став пражити нагайкою.

— Оттак я бю! ось як! ось як!

Вінцентий затяв зуби та йно сичав з болю! плакати стидно було. Офіціялісти хотіли виходити...

— Голя, панове! — крикнув Михась, скінчивши таку болючу операцію. — Зачекати! буде диспозиція на завтра! — і як би йно вернувся з весілля, став видавати офіціялістам приказ, що котрий має робити.

Тої днини стрінув Михась мандатора Яричов-ського. Мандатор вже віддавна чатував на Михася, щоб йому переказати уваги і бажання баронової. Але Михась що днини в полі при роботі.

— Дзінь добрий, панє ржонцо! Прошу ласкаво не минати моїх низьких порогів... прошу до мене!

Було це якраз перед дверми мандаторівки, то й годі було відказатися.

Яричовський попросив Михася до покою, посадив на канапі і почастував як і першого разу довгою файкою, запаливши її власноручно.

— Як же там поводиться, панє Міхалє? Чував я, чував... взялисьте всіх в тверді карби... так їм треба, так їм треба! Все було розвезене як циганський батіг... А як баронова вдоволена! яка вдячна вам за то! Каже на вас все: "То мій щирий та вірний приятель... ніколи йому того не забуду..." Без вас були

би все розікрали, а баронова, бідна була би продала все та й з села втекла... А шкода би такої пані! Добра пані... неправдаж?

— Я не маю причини на неї нарікати, а до чого взявся, того й доконаю... на то моє шляхотське слово... Так довго хочу бути в дворі, поки-все не буде йти в ладі, як на шнурочку.

— А чому ж би ви мали потому покидати? Тепер найтяжче, а відтак, коли все устаткується, перемелеться, утреться, то не буде вам так важко.

— Пане сендзьо! Як би я був знав, що з тим тільки клопоту, я нізащо в світі був би того не приймався.

— Але, Богу дякувати, даєте собі раду знаменито...

— А скільки то упокорення і насмішок мусить чоловік витерпіти від тих дармоїдів двірських!.. Нині то вже мені так допекло, що аж мусів випарити одного...

— Котрого?

— А того панича Вінцентого. Прошу вас, пускає мене перед всіми на сміх!

— То добре, бо то зарозумілий хлопець. Але пане Міхаль, будьте ласкаві лишитись у мене на обіді... дуже прошу!

— Не можу, бо сегодня я до мами обіцявся.

— Ні, панє Міхалє! я вас таки не пущу, бігме не пущу! мусите!., арештую вас тай годі! — додав мандатор усміхаючись.— Чим хата багата... Не цурайтеся мене, бо я таки шляхтич, далебі! ось зараз легітимацію покажу: На Яричові Яричовський, гербу Корито... бігме! Зробили би мені великий дес-пект, а межи шляхтою так негодиться...

— Але ж мама і брат будуть на мене даремно ждати...

— О! то найменше!.. Я зараз пішлю гайдука до пані матки добродзійки, аби не чекали...

4" 67

Михась пристав. Яричовський справді післав до Стефанихи гайдука.

Балакали ще хвилину, заки пані сендзіна не попросила до столу.

Яричовський взяв від Михася файку, поклав у фай-чарні, відтак попровадив капотового гостя до їдальні. Тут зібралася уся родина мандатора: пані сендзіна, жінка сорока літ, її найстарша дочка Клявдзя, відтак молодша Вандзя, син Станіслав, що був у батька актуаріюсом, і ще малий Казьо.

Яричовський представив Михася родині:

— Презентую пана Міхала Тарасовича, нашого ржонцу... Моя магніфіка, мої дочки, а то мої сини.

Михась вклонився поважно. Страх як йому було ніяково в такім товаристві! Усе те не таке, як він бачив. Між шляхтянками Михась знав поводитися, бути веселим, а тут між тими широкими кринолінами * забув

язика в роті. Тепер Михась жалував, заміняв обіцяну у мами кашу молочну і сиряні вареники з сметаною за ті панські обіди... Але втікати було би смішно. Він сказав собі: "Буду поводитися так, аби не думали, що шляхтич ховався в лісі"... Але хитрий Яричовський був заздалегідь приготований на приняття Михася, а Яричовська прилагодила самі такі прості страви, що мусіли йому бути в смак.

Господар дому насамперед виніс фляшину міцної оковити і потягнув Михася в кут.

— Це не для жінок,— каже.— За наше здоровля!

— Пийте здорові!

Випили і закусили печеними бубликами з повидлами.

— Прошу сідати, дуже прошу! Отут для пана ржонци місце!

того часу носили пані широчезні спідниці на обручі звані "кринолінами".

З правої руки Михася сіла дочка Клявдзя, з лівої сам Яричовський.

Господиня черпала великою кохлею борщ буряковий підбиваний сметаною. Михась перехрестився, взяв ложку і став їсти борщ. Борщ був такий, що хоч на королівський стіл давай!

По борщі смажена ковбаса з капустою, далі вареники з сметаною, такі, що аж губи злипалися. До того ще чорноброва Клявдзя так гарненько припрошувала і на силу накладала йому своїми гарними рученятами на тарілку. Вона тямила шляхетський звичай, що без принуки нема празника.

Гайдук приніс з пивниці збанок меду і господар щораз доливав гостеві в склянку. З початку Михась був несмілий, за все дякував, їв як нанятий і заєдно дивився перед себе. Але горілка й мід розвеселили його. Став балакучим і скільки разів поглянув на свою сусідку... то усміхнувся до неї "Ех! брава дівчина!" подумав собі "шкода, що не шляхтянка, як я..." Його брала велика охота щипнути її, або бодай погладити попід бороду...

— Та я вертаюся до того — заговорив Яричовський,— що ми розпочали. Знаєте, чим би ви їм заткали губу? Вам би, панє Міхалє, убиратися трохи з панська. Не йно їм, але й самій бароновій видається чудним, що ви в полотні ходите...

— А як же коло роботи ходити інакше? в сукні? Таж я би спікся на шкварок..

І — Я вас розумію... ви по господарськи певно...

Є ріжні темні матерії...

І — Та як ушиє капоту з такої матерії?., тай як

вона буде виглядати, а ще як раз пійде на дощ?

— Думаєте; такий куцак, як двораки носять? Отож би я виглядав як псар! ха-ха-ха! Спасибіг за раду!..

— Та нехайби й капота, але спідна часть одягу щоби не полотняна, бо то й баронову разить...

І

— Гадаєте ногавиці? А що баронову мої ногавиці обходять?..

Дами соромились. Панна Клявдзя хотіла втекти, але мамуня суворим поглядом прикувала її до стільця. Михась не помітив цього. В тій хвилі нагадав собі, що треба зробити порядок з своїм носом. Виймив червону велику хустку з кишені і став на усю хату пхикати... "То вже поступ!" подумав Яричовський і моргнув значучо на жінку...

— Я так буду одягатися, як мій батько, дід і прадід! — говорив дальше Михась.— Наші королі не цуралися капоти і я з себе чудака робити не буду. Бароновій служу вірно, а до моїх ногавиць нікому нічого... Най на мене не дивиться, коли я їй не ладний... Як піду до неї на покої, то розуміється одягнуся в сукно, але при роботі, то так буде, як мені ліпше...

— Маєте рацію,— каже Яричовський, коли побачив, що шляхтича жадним резоном не переконає.

— Я властиво не знаю, чого від мене хотять! горячивсь Михась.— Не хочу їсти їх панської сала-махи — зле! ходжу в полотні — зле! Щож я пораджу, коли ті панські присмаки лізуть мені назад у рот, а в сукні мені зле. Скажіть мені панє сендзьо, по чім шяхтича пізнати, як би капоти не мав на собі?

— Свята правда, і я то кажу, панє добродзєю.

— Прошу вас, чи я би сказав слово, як би мені давали таку страву, як ось нині у вас? Дай мені Боже такого до смерти...

— Та похвала,— обізвалась сендзівна — належиться моїй Клявдзі... то вона варила.

— Браво панно! З вас була би славна шляхтянка... бігме!

Клявдзя запаленіла і поглянула любязно на гарного шляхтича, котрий розвеселившись, став моргати і підкручувати вусика...

Яричовський хотів ще наляти Михасеві, але жінка моргнула, аби дав спокій. Боялася, що як ви-пє ще, то готов, яких грубостій наговорити. Але Михась знав міру, говорив чемно, до ладу, бо ніхто вже його одягу не чіпав.

Встали від обіду. Яричовський повів Михася до "бавяльного покою" і почастував свіжо наложеною люлькою. Михасеві страх хотілося спати по меді. Зібрався відпочити. Поцілувався з Яричовським, сендзіну цмокнув у руку, панні теж, уклонився складно і вийшов.

Пішов прямо в Закуття до мами.

По відході Михася, Яричовські постояли хвилину на ґанку.

— Ну і щож?

— Гарний хлопець, щира душа і для нашої Кляв-дзі як раз пара... Щож ти доню?

— Мені дуже подобався, але дуже не делікатний...

— Захотіла ти! — каже батько.— Пожди, уложиться і буде гладенький як політирований стіл, треба лиш над ним трохи попрацювати...

VI.

Михась прямував до дому коротшою дорогою через опуст понище церкви. Йшов просто! пяний не був, лиш під охотою. Як кожний шляхтич

— мав добру голову. Був веселий, шапку поставив в "бакир", вимахував паличкою і став підсвистувати...

"Добрий був обід, смачний... Коли то правда, що його варила та панна Клявдзя... чи як її там звуть...то варта її поцілувати... І мід був добрий... Але чого він мене на обід затягнув? Що має на думці той хитрий лис? Невже би? ха-ха-ха! На криноліну мене хоче звабити? Не втне тої штуки! я не дурний... а щоби я з таким опудалом робив?

горобці з ячменю страшив? тьфу! Але дівчина ладна, ані слова! Як би так шляхтянка, зараз сватів шлю... Ей Михасю! не занапащуй своєї шляхетської молодецької долі!... Чого мене біда понесла коло ман-даторівки? Тепер стануть ловити мене... Егеж! більше тудою не піду, хіба як буду в полотняних ногавицях.., ха-ха-ха! Яка їм рація до мене, як я ходжу? На гвалт хотять з мене зробити двірського "лєгавця"... Даремна ваша праця!"

Той монольог, котрого ніхто не чув, перебив Михасеві Філіпко. Він після обіду, закинувши капоту на себе, вийшов на город і станув під вербою пикаючи люльку на короткому цибушку.

Дзінь-добрий панє Міхалє! А з відкіля так пізно вертаєш і над чим то веселим так задумався!

— А дзінь-добрий, вуйку! Вибачайте, я вас навіть не помітив... Нині був я в не аби яких перепалках... З бароновою розмовляв, одного псярчика випарив і у мандатора на обіді був.

— Ов! то забогато на оден раз.

— А щож робити, коли так все разом зійшлося...

— Ти, панє брацє, щось за часто бєш...

— Як треба, то не часто. Мушу виробити собі послух, бо нічого не зроблю. Вже за багато собі розбирають... Стали мене висмівати, показувати як я ходжу, як ніс утираю... А зась вам до мого носа!

— Добре зробив, коли не даєш шляхотського стану поганити...

— Ну видите... А вони радять мені передяга-тися по панськи, цуратися капоти... пек їм!

— Добрий з тебе шляхтич, мій сину, дай тобі Боже здоровля... А щож баронова?

— Страх "кунтентна"! Доносили на мене, що хлопів не позволяю за щобудь бити, що на панщину не силую нікого більше, як повинен, але баронова видить, що господарство йде, як на шнурочку...

— А чогож мандатор від тебе хоче? Він не ско-. рий до почастунків...

— Мені щось так здається, що хоче мене заманити на криноліну своєї панни... Але я зараз зміркував, про що йде, і більше мене й медом не за-вабить...

— Віват панє брацє! Ти відай розуму у нікого позичати не будеш... Та най тебе Бог боронить! Абож то в Закутті нема панєн наших, як золото?..

— Коли я, вуйку, помітив силце, то вжеж, що там не полізу... Та треба мені спішитись до мами, коли маю вільну хвилю... Бувайте здорові вуйку.

— Нехай тебе Бог провадить!

Стефаниха стала докоряти Михасеві, що так довго засидівся.

— Бігме, мамо, годі було скорше! На обіді таки на силу задержали, а потому так припрошували, що годі було скорше вирватись...

— Ой Михасю! щось ти занадто з двораками пристаєш... Між шляхтою тебе невидно та й до мене заглянеш мов вогню позичити.

— Як же я можу інакше? Цілий тиждень при роботі, від рана до ночі, а в неділю то й не хочеться йти на забаву.

— Коби лиш вони тебе не опутали, та на дворака не переробили... Тоді б я тебе прокляла, бла-гословенства материнського відказала...

— Не бійтеся мамо, ні! Не такий то я дурний, щоби дав себе зловити на ганську полову... Таж я їх виминаю, як вогню; з ніким не сходжуся. От нині зробив дурницю, що пішов на обід до сендзьо-го, але годі було відказатися. Був би собі погадав, що шляхтич боїться ступити по панськім помості.

— Але чого тебе той лис до себе запрошував? Цікава я знати...

— Може длятого, що я ржонца та й у баронової щось значу... Гадає, що скористає де що попри мене, як буде зі мною жити по приятельськи.

Другого підозріння, що до намірів Яричовського, Михась не сказав мамі. Погадав собі: буде мені мама відтак непотрібно голову морочити, а мені мандаторівна так в голові, як торічний сніг...

— Але ти сину, до нічого не зобовязуйся, нічого з під своїх рук не давай, бо ще злодія з тебе зроблять, а такої ганьби я не пережилаб! Наш рід чесний і нічим не споганився...

— Ого! від мене би що видер!

— Та ще сину, одне: Не заходи собі з двірськими паннами з респектом... чи як вони там називаються. То безвстидні дівки бувають... сама чіпається,

0 потому женися, хоч плач... На що тобі завязувати собі світ якоюсь дворачкою? Або то в Закутті па-нєн шляхотських нема?

— Та коли мені, мамо, до них залицятися? Таж я заєдно при роботі...

Хоч Михась був по добрім обіді, таки мусів з'їсти молочної каші, що мама для нього приладила. Стара аж сердилась і мусів їсти.

— Знаєте, мамо, що? Ось у мене грамота на грунт, що мені дарувала баронова. Я би хотів тут зробити порядок з моєю схедою.

— Який же порядок?

— Та так: Я тепер маю два тридневі грунти. При Божій помочі докуплю ще, а тоє, що мені по тату приходять, я би передав Федеві...

— Чи ти Михасю, на правду так гадаєш?

— А вжеж не на жарт! Федьо чоловік добрий але непорадний. Він певно нічого не докупить, хоч

1 не стратить того, що має. Як би я ще свою половину відобрав, я був би від разу богач, а він бідний, так як в казці говориться...

— Добра ти дитина, мій Михасю! най тебе Бог за то благословить! — сказала Стефаниха й поцілувала сина в голову.— Тільки подумай добре... А що було би, як би баронова відобрала, що дала?

— Ого! вже не відбере. Раз длятого, що я їй потрібний і без мене нічого не зробить; по друге я собі на теє не заслужу, щоби мені відбирати, а по трете, що я, коли маю письмо за пазухою, таки не позволю собі відобрати і квіта.

— Коли так, то Боже помагай! Треба колись спросити шляхту і зробити як слід.

Михась вийшов з хати і закликав Федя, що при святі обтрясував садовину.

— Слухай брацє! піди і попроси сюди Філіпка, Петрового Яся, префекта й Петрового Стефана. Є дуже важна справа...

— На що?

— Побачиш опісля, а тепер йди швидше!

Федьо пішов, а за той час Михась здіймив з себе святочну капоту і пішов у сад кінчити роботу.

Зійшлася запрошена шляхта. Просить сусід, та ще такий важний, хоч молодий, чомуж би не піти, та ще при святі...

— Добре-полуднє вам, панє Міхалє! А що то ви нас спросили? чи не на сватів?..

— Прошу, панове браця, у хату!

— Добре-полуднє вам, пані маткої Певно будете інтенцизу шлюбну робити...

— Доброго здоровля вам! будьте ласкаві сідайтеї Стефаниха стала стирати фартушиною порох

з лави.*

— Я панове браця — почав Михась,— маю до вас інтерес... Знаєте, нарік двірський лан "на старизни-ні" йде в угор... Може бисьте взяли для Закуття випас через літо за покладання '.

перше легке орання.

— За покладання лише? А чи баронова дасть?

— То моя вже в тім голова! Баронова там між шляхетські поля своєї череди не пожене, бо би більше шкоди наробилося, як то все варто, а для шляхти воно як раз добре, бо близько. А покладання, що то значить?

— Та що покладання! — обзивається Філіпко,— здрапається плугом на три далі землі тай вже! Воно справді добрий інтерес і коли тоє нам зробите, то будете мати велику заслугу в шляхти. Коби лиш баронова схотіла...

— Коли я кажу, що схоче, то схоче!

Стефаниха стояла коло печі і не могла начудуватись, що Михась говорить. Хіба ж він зажарту-вав собі з матери, коли людей спрощував?

— То я вам, панове браця — мовив Михась — за кілька днів дам знати, а тоді приходьте вже двох-трьох до баронової... А тепер у мене друге діло, фамілійне... Я хочу мою схеду по покійнім родичу перенести на мого брата Федя.

Шляхті це дуже подобалось, хоч з початку не хотіли вірити.

— Алеж панове,— відізвалися голоси,— до того треба прикликати ваших фаміліянтів!

Федьо Стефанів страх утішився великодушністю свого брата та й зараз метнувся за вуйками і стрий-ками.

За той час шляхта говорила о угорі "на старизні", о паші — скільки з того буде, хто те все на себе візьме...

Посходилися вуйки і стрийки. Михась заявив урочисто свою волю.

— Все то ладно з вашої сторони, панє Міхалє, що хочете брата порятувати,— обізвався Петро Стефанів,— але ви либонь не маєте ще 24 літ.

Усіх наче б водою обляло.

— Так, так, панове! — докинув префект,— малолітній не має Права роздавати свого маєтку... Ну, але що ся відволіче, то не втече, і я певний, що пан Мі-хал не цофне свого слова.

— На те можна й могорич випити! — каже оден з вуйків.

— Добре, вип'ємо! Хто ставить?

— А вжеж я — обзивається Стефаниха.— Це робиться в моїй хаті і я приймаю гостий.

Федьо, порадившися з мамою в алькирі, взяв дві пляшки і пішов на Ячменівку за горілкою і араком.

Вже було пізно в ніч, як підохочена шляхта розійшлася домів.

VII.

Другого дня Михась не мало счудувався, як кінний післанець привіз йому на поле в кошику цілий шляхетський обід. Був тут борщ буряковий з свининою, гречана каша добре шкварками примащена, вареники з сметаною, добрий шматок разового житнього хліба і флящина з горілкою.

— Хто це приладив? —питає післанця.

— Не знаю. Мене прикликали з огорода і дали готовий кошик.

їда була смачна, ще ліпша як учера у мандатора.

Звідкіля вони того набрали? — подумав Михась витираючи послідним пирогом останки густої сметани з горнятка,— для челяді такої страви не варять, для баронової теж ні... Хіба це від мандатора? Тьфу! аж обридло. Та ні! таких вареників криноліна не зробить... це видно шляхотська робота... Михась боявся лиш того, щоби це не було від мандатора. "Той хитрий лис готов мене опутати, що ані ворухнуся, та опісля Бог знає, чого від мене зажадає... пек йому!"

Коли Михась вернувся у вечір до двора, застав в креденсі таку саму вечерю для себе.

— Ну, це чейже вже не з мандаторівки, бо баронова би на те не дозволила... Войцєху! хто то все варив?

— Стара Міхалова.

— Міхалова? і я того не догадався! То лиш одна Міхалова потрафить так зварити!

Справді ця Міхалова була славна своїм куховарством і на цілу околицю. її брали до дворів, на попівства і до заможних шляхтичів варити на празники, весілля і інші врочисті оказії.

— А хтож то так зарядив? — питає.

— Ясна пані. Казали вчера прикликати її і заставили варити для пана ржонци...

Михасеві се дуже подобалося; видно, що баронова його поважає, коли так старається про нього. Обтер губи полою, перехрестився і пішов до мами наніч. Хата його не була готова, але вже вся була вимащена, вікна вставлені, коби лиш висохло, то зараз можна би замешкати.

Хата ця була збудована на лад шляхотських будинків з сухих соснових беревен в угла. З сіний входил ос я на ліво до пекарні а звідтіля до алькиря і комірчини. По другій стороні була кімната з деревля-ним помостом для гостий і знову просторий алькир. Обі ті кімнати огрівала одна піч поставлена з дністрових камінчиків. В пекарні стояла велика глиняна піч, з притулою проти зимна, з припічком і запічком так великим, що оден чоловік міг тут вигідно спати. У сінех була деревляна стеля. До хати входилося через ґанок до половини закритий, на ясеневих шестигранних стовпах. Хата була крита соломою, а над нею пишався високий, вибілений димар. Все те ставив двірський муляр Цибульський, що мав славу на цілу околицю, як майстер від печий і до того римар. Вікна на два крила були гарно оковані. При дверях замки і окуття зладив знаний на цілу околицю коваль.

Коли хата вже була готова, баронова казала позаносити всю обставину, якої до хати потреба, казала запрячи коні до повозки і посадивши Михася біля себе, поїхала віддати йому нову оселю.

Насамперед обійшли господарство. На просторому обійстю, напроти хатних вікон, пишався високий журавель при ново виконаній криниці.

Зараз біля неї лежав довгий жолоб для поєння худоби. Напроти хати стояла висока стайня поділена на чотири части: для коней, рогатої худоби, безрог, а дальше сусік на сіно і тік гладко убитий на січкарню і обрік. Пря-мовісно до стайні стояла велика стодола з трома засіками і двома токами. На ті токи входилося великими брамами на два крила. Ті будинки були городжені здоровою ліщиною і грубо обмащені глиною. Напроти стодоли стояли два великі обороги на грубих дубових оборожинах.

Увійшли в хату через ґанок. Усюди чисто і любо, аж пахне, аж приманює до себе. Обійшли пекарню і всі кімнати.

— Панє Міхалє! все це твоє... за твою щирість для мене, на котру я й на дальше рахую...

Михась ходив як у сні. Очам своїм не довіряв, трудно йому було собі уявити, що всі ті статки, то його неспорима власність... Тепер переконався наглядно, що баронова йому щиро прихильна. Серце його почувало безмежну вдячність для своєї добродійки.

— Ясна пані бароново! — каже цілуючи її в руку,— чи я заслужив на те? Я щиро дбав за ваше добро, то правда, і на те моє шляхотське слово, але щоби з мене бідного шляхтича робити відразу пана, богача, на це я собі не заслужив. Але заслужу!

буду вам, ясна пані, вірніший пса і життя за вас положу, колиб сего було треба...

При тих словах Михась узяв баронову знов за руки і цілуючи її так сильно стиснув у своїх медве-жих долонях, що баронова трохи не скрикнула.

— А що, панє Міхалє? Ти боявся, щоб я з шляхтича не зробила дворака... Ну, а це ж хіба зовсім шляхотська хата!

Михась чудувався, звідки баронова знає про ті його побоювання і не міг собі в цій хвилі нагадати, кому він про це говорив.

— Тепер, панє Міхалє, бракує тобі тут лиш одного...

— Тепер мені нічого не бракує! — відповів Михась.

— А гарної жіночки?.. Михась спаленів.

— Е! на це ясна пані буде ще час...

Від'їхали до двора. Михась був дуже зворушений. Баронова це помітила і через цілу дорогу не говорила ні слова. Вона була теж рада з того, що зробила. Тй хотілося, щоби Михась мав до неї необмежене довіря.

Михась позбувшися першого зворушення, думав над тим, як би на початок уладитись в новій хаті, щоби не стояла пусткою Нагадав собі, що має в Закутті стару тету, вдову. "От матиме, бідна, де голову приклонити!" бо при дочці було їй тісно. Зараз пішов до мами і розказав усе.

Зійшлися сусіди і стали все подрібно розпитувати.

— На неділю зайдемо до тебе, панє брацє, на обзорини і мусиш могорич поставити...

— Заходьте, прошу дуже.

Тетка перенеслася зараз до нової хати Михася. Він приймив ще і наймита. Баронова казала зараз відвести туди Михасеві корови й коні і доставити потрібної пашні.

— Панє Міхалє! памятай, коли зачнеться робити коло озимини, то оброби й своє панщиною тай візьми збіжжя з мойого шпіхліра... На другий рік віддаси мені насіння.

Михась від тепер став іншим чоловіком. Чув, що його доля виплила на рівну, спокійну воду і не має чого журитися про будуче. Одного йому не доставало, щоб почував себе на своїм становиску певним: — не знав письма. Навчився лише від когось нумера читати та й більш нічого.

Але проворний шляхтич не хотів показувати по собі, що не знає письма. Що суботи прикликував до двірської канцелярії Гоздецького, диктував йому рапорт і пильно дивився в цифри.

— Пиши, панє Гоздецький... женців стільки, кіп стільки...

Гоздецький хотів його підійти — написав раз фальшиву цифру.

— Що пишеш? Говорю 95, а ти написав 59? Зараз поправ! — Гоздецький заметушився. "А може він направду знає писати?"

Але таке видання себе не письменного, було Михасеві дуже важке, томляче. За порадою Філіпка Го-родиського звернувся він з тим до дяка. Дяк звався Паком і мешкав в другому кінці рустикальної громади. Пак радо пристав і згодився за три кірці пшениці, корець бобу і ячменю, вивчити Михася читати й писати, так, що й сам крайскомісар не потрафить краще. Найблищого четверга купив дяк за Михасеві гроші книжку, паперу й чорнила і розпочалась наука. Тепер осінною порою, саме добре було вчитися. Михась як лиш упорався з роботою, сідав на коня і замість їхати до дому, їхав до Пака. Тут заводив коня в дякову комірчину, а сам сідав до книжки при свічці, що привозив з собою. Та вечірня наука мала бути тайною перед всіми.

Михась піймив читати швидко. Писання йшло тяжче задля його грубих, незвичних рук... Коли вже привчився читати й писати, вправлявся

вечорами в дома сам. Читав голосно і писав богато. За два місяці пробував написати рапорт для баронової, але ще не йшло. Поки що, обмежився на тім, що пильно читав рапорти, брав їх до дому і переписував собі для вправи, наслідуючи всі писарські викрутаси і вихиляси.

"Тепер я пан і ніхто мене не здурить!" — повторяв собі Михась, лягаючи спати.

VIII.

Від того недільного обіду в мандаторівці Михась виминав Яричовських, як чорта. Коли лиш був трохи порядніше одягнений, був би не перейшов коло мандаторівки, нізащо в світі. Хіба тоді, як їхав в поле в своїх відстрашаючих полотняних ногавицях, не боявся нічого, нікого не виминав, паннам і пані сендзіні клянявся і казав: дзінь-добрий, усміхаючись любязно. "Чеши дітька з рідка — оправдував себе,— але не зловите ви мене!"

— Щось наш кавалір згордів, чи налякався чого,— говорила було сендзіна чоловікові.

— Не бійся! ще прийде... моя в тім голова! Ще на колінах буде просити о руку нашої Клявдзі.

Сендзівна вірила в проворність свого мужа, він також покладав багато сили в свою дипльоматію, і обоє заспокоїлись.

Надійшли Різдвяні свята. За той час Яричовський, хоч стрічався частенько з Михасем, ніколи йому не докоряв, чому не показується. Це навіть чудувало Михася. "Що той лис собі думає?.."

На тиждень перед польським Різдвом, в якесь свято, Яричовський прибравшись на чорно, зайшов до Михася в хату.

— Щасть Боже, панє Міхалє, на новій вашій "обитації"! Ви ніколи не ласкаві зайти до мене, так я до вас приходжу...— Михась попросив його сідати.

— Як же вам живеться?

— Добре, хвала Богу.

— Я до вас за ділом. Зближаються свята Різдвяні. Прадідний звичай наказує сідати до "вілії" в парі, а тут, як на злість, мій синочок випросився на свята до моєї сестри, цебто до своєї тети. Не годиться, кажуть, при столі без пари. Тож я прийшов просити пана ржонцу, щоби були ласкаві до нас на вілію... Але, панє Міхалє, не годиться відмовити... гріх! Будьте ласкаві!

Михась не знав, що сказати. Відмовитися було ніяково, бож всі знали, що у його мами аж українські свята святкують... Ще дикуном його назвуть. І що мамі станеться, як піду? таж мене не з'їдять...

— Добре,— каже,— прийду!

Яричовський побалакав ще трохи, розпрощався і пішов.

Нагадав собі на мене — говорив сам до себе Михась по відході мандатора,— ет! Може мені лише так привиділись ті свати? Де би вона за мене вийшла? тай щоби така питльована панночка робила з таким разовим шляхтичем, як я?

Заспокоївшись так, взявся до своєї вечірної роботи — до писання. Хотів конечно на Новий рік віддати бароновій власноручно написаний рапорт.

У Михася ґаздувала його стара тітка, доглядаючи всего. В стайні були дві корови, двоє телят і пара добрих коней. Цего року Михась

справив своє поле двірським гноєм і засіяв пять моргів пшеницею, а других пять житом. Насіння дала баронова під тим позором, що позичає...

Шляхта з Закуття частенько навідувалася до Михася, з чого він був дуже радий. Через це удержувались добрі відносини між двором а шляхтою. Від часу, коли Михась настав в пишневецькім дворі не було припадку, щоби хто на двірських ланах зробив шкоду худобою. Так і шкоди, коли перед тим траплялися, походили зі злости, аби докучити баронові, але ніколи длятого, щоби через те збога-титися, пасучи худобу, чужим добром. Така вже шляхетська вдача.

Прийшла "вілія". Михась одягся гарно, пішов до баронової з повіншованням веселих свят. Баронова приняла його дуже радо.

— Дякую тобі, панє Міхалє, що не забув за мене! Добре, що приходиш, я тебе запрошую до двора "на оплаток". Це наш прадідний звичай, що того дня всі офіціялісти вечеряють при однім столі зі мною.

Михась стояв ні в сих, ні в тих.

— Ясна пані дарують мені, що не можу послухати ласкавого приказу, але я не можу прийти, бо мене запросив вже пан Яричовський і я дав йому слово, що прийду...

— Яричовський? Як же він міг це? Хіба він гадав, що я тебе не запрошу, чи що? Добре, панє Міхалє, увільняю тебе, коли дав слово і хочеш подержати... Але, на оплаток прийди і зараз собі підеш.

Михась, що з перших слів баронової гадав, що вона сердиться, тепер дуже зрадів.

— Вибачте мені, ясна пані, що я так не гарно поступаю, що запрошення моєї добродійки не приймаю, але коби не те слово, що я дав... Пропало! На другий раз буду обережніщий.

— На тебе не маю причини гніватися, овшім мене тішить, що ти в кожній справі так твердо своє слово здержуєш...

Михась попрощався і вийшов. На Яричовського був дуже лютий...

Хібаж той кований лис не знав, які тут звичаї в дворі? Чогож мене так підійшов? Міг запросити на Різдво на другий день. А то саме на "вілію"! І я бароновій, тій добрій, "задній" бароновій, що тільки для мене доброго зробила, мусів відмовити! І задля кого? Задля такого Яричовського... Ех! чорти би тобі...

Михась вернувся до дому злий. Не говорив до тети ні слова. Вона знаючи його вдачу, не тягла його на слово. Подала обід, але Михась сказав, що не буде їсти. Пішов до алькира і поклався на ліжко.

Роздумував над тим, щоби то бароновій сказати про оплатку. "Треба конечно щось сказати, бо прецінь я найстарший з цілої двірні, отже я повинен за всіх говорити..." І Михась став укладати собі в памяті орацію, повтаряючи кожне речення, щоб ліпше памятати. За Яричовського цілком забув.

В тім часі найкоротша днина. Михась полежав трохи, тай вже смеркалося. Час збіратися.

Відсунув комоду і став витягати найкраще що мав. Виймив святочну сиву капоту, шапку смушкову на завісах, суконні сподні, камізельку, виймив чисту сороку і хустку під шию. Усе те розкладав в порядку, переглядав і вичісував щіткою. Відтак взявся чистити чоботи, нові так на глянц. Спалив над мисчинкою віхоть дрібного сіна, вляв до того кілька ложок молока, примішав несоленого смальцю і вимішав усе те разом. З

того зробилося чорнило на чоботи. Відтак засукав рукави взяв щітку і став ластити чоботи, то один то другій ставляючи при теплій печі. Потім узяв в другу руку тверду щітку, засадив чобіт по лікоть, на ліву руку і став щіткою терти, що сили. Наймит не міг би тому дати ради... куди там хлопові до пасових чобо-тів! Михась зіпрів добре і руки йому добре помліли, заки чоботи дали глянц як треба. Оглянув їх ще раз до світла і був вдоволений з своєї роботи, бо усміхнувся сам до себе. Став голитися. Виймив з комоди стару бритву, потягнув вістрям кілька разів по ремени, попробував на долоні, відтак розробив квачем мило, намилив лице і бороду і сів при маленькім зеркалі та став шкребати по лиці і по бороді. При тім кривив лице на всі боки, куди було треба, щоб напружити шкіру під бритву. Розуміється, що чорненьких вусиків беріг старанно, аби часом одного волоска не відрубати. І так їх мало! Тепер подала йому тета у велику миску теплої води і кусник мила. Михась здіймив зі себе сорочку, натер голову, лице, ціле тіло миляною піною, аж білий став, і почав митися, форкаючи і пхикаючи, як морський тюлень. Очі розуміється, мав замкнені, аби милиння туди не дісталося бо то дуже пече. Вимившись як слід, витер тіло сухим полотном і став надягати сорочку. Зачесав свою мягку чуприну як міг найкраще і одягся.

Тета не могла налюбуватися виглядом свого гарного сестрінка. Він справді виглядав як мальований. Справдішній тип молодого ходачкового шляхтича! Нова капота лежала на нім дуже складно. Смушкова шапка, поставлена трохи на бік, надавала Михасеві чепурний, лицарський вигляд.

За той час наймит осідлав коня і привів перед ґанок. Михась надяг ще поверх капоти баранячий кожух критий сукном, попрощався з тетою і скочив на коня.

Тета ще довго стояла на ґанку, усміхаючись дивилася на свого любимця, поки не закрили його хлопські хати з перед її очий.

— А то щасливий хлопець! — говорила вона до себе,— жадна панна не устояла би супроти нього...

Михась причвалав до двора, віддав форналеві коня, здіймив з себе кожух, полишаючи його в канцелярії, обтріпав з себе волоски кожухові, що по-причіпалися до капоти, поправив хустку під шиєю, волосся, підкрутив гарного вусика і пішов до двора.

Войцєх попросив пана ржонцу до їдальні. Тут були вже зібрані всі офіціялісти. Стояли купками і розмовляли стиха. На середині їдальні стояв великий стіл прикритий скатертю з якимись блідо-червоними узорами, на нім порозставлювані тарілки, ножі, вилки і всяка потріб. З одного кінця лежала срібна тарілка, а на ній оплаток в двоє зложений, зліплений медом. Зпід скатерті визирали стеблинки сіна, що лежало на столі настелене. Під столом теж було сіно. В кутику на кріслі стояв вівсяний сніп.

Михась увійшовши сюди, звитався з кожним, подаючи руку. Всі усміхалися солоденько до Михася, бо він тепер важна тут особа.

З їдальні одні двері вели до креденсу, другі до дальших двірських покоїв. Двері від креденсу були відчинені — там зібрався увесь жіночий світ пиш-невецького двора.

За хвилю отворив Войцєх другі двері і вийшла баронова одягнена по святочному. В їдальні зашепотіли: баронова! — і все втихло. Тепер висипалося з креденсової кімнати жіноцтво. Були тут жінки офіціялістів — тих не було багато — і дівчата, панни на респекті. Між ними визначалися три гарненькі вихованниці баронової, сироти по однім старім офіціялісті— Міхалі Бурачинськім, котрими заопікувалася бездітна баронова, як своїми власними. Дівчата були гарні, білявенькі, стрункі, з синіми мов небо очима, гарно повбирані по панськи. Двораки страх літали за ними очима, але баронова, знаючи всі двірські штуки, пильнувала їх мов ока в голові. Найстарша Міхаліна визначалася вродою і ростом понад всіх. Двораки говорили про неї: чудо-дів-чина!

Баронова, кивнувши ввічливо головою на привітання, взяла срібну тарілку з оплатком і станула посеред їдальні.

— Йдіть, панє ржонцо! — шептали офіціялісти.

Михасеві забилося серце і в тій хвилі зовсім забув свою орацію, котру так старанно складав цілий день. Але підступив до баронової і промовив:

— Ясно-вельможна пані бароново, наша ласкава добродзійко! В цей день я, ваш вірний слуга, складаю ясній пані бароновій за себе і за всіх таке повін-шання: Най Бог дасть здоровля, аби ясна пані довгі літа прожили в здоровлю і гаразді, а по смерті дістали коруну небесну... Віват пані наша добродзійка!

Офіціялісти крикнули "віват"!

Михась аж зіпрів з такої напруги. Руки у нього дріжали мов в пропасниці, коли сягнув і вщипнув кавалочок оплатка. Поцілував баронову в руку.

— Дякую тобі, панє Міхалє, і вам усім! Я переконана о вашій щирості, а особливо о твоїй, панє Міхалє. Всім вам жичу, щоби ви в здоровлю і в гаразді довгий вік прожили з своїми рідними.

Михась поцілував ще раз руку баронової і уступив місця другим. Для кожного мала пані баронова привітне слово. Жінок і дівчат цілувала у голову.

Михась, позбувшись такої важкої праці, мав тепер нагоду розглянутись Йому зараз впала в око Міхалінка. До тепер він її в дворі не помітив. Вона стояла біля баронової, усміхаючись. Ех! то то дівчина! — погадав Михась.— Як би така у нас в Закутті, зараз бим як стій сватав!..

— Сідайте, мої любі! — сказала баронова, показуючи на стіл, де служба начерпувала великими кохлями шарий борщик.

Михась не знав, що з собою робити. Мав йти нав "вілію" до мандатора, а тут так би йому було любо... придививсяб тій синьоокій Міхалінці... Може би лишитися?.. Покуса була велика.

— А тебе, панє Міхалє, я не задержую, коли ти дав слово...

Михась скривився, начеб квасницю вкусив, по-пращався з бароновою, пожелав веселих свят, вклонився всім, глипнув ще раз на Міхалінку і вийшов. Ех! — подумав — то дівчина! шкода, що не з Закуття.

— Веселої забави! — кликнула у слід за ним баронова.

— Куди він так? — запитав один офіціяліст свого сусіда.

— Мандатор заманив його до себе на "вілію".

— Еге! Хитрий той Яричовський. Він його для своєї Клявдзі "штифтує"... Шкода його!

Михась, не задягаючи кожуха, пішов на ман-даторівку таки в капоті — не було далеко.

Яричовські ладились на приняття Михася, як на приняття королевича. Все, що лише було в хаті з срібної посудини, вийшло на стіл. Яричовська повишукувала всі старі календарі, перечитала всі записки з баби-прабаби, аби зладити вечерю так, щоби і королівському ротові було в смак. Від часу до часу відбувала вона конференції з Клявдзею, що до одягу на нинішній вечір. В тій квестії засягли жінки також опінії старого Яричовського, що з нагоди такого дня і строгого посту не знимав зі себе шляфрока, покурював люльку на довгім цибуху і попивав горілку, закусуючи задля посту горіхами. Яри-човській так порадив:

— Криноліни не брати! На криноліну жаден шляхтич не зловиться, а радше втече. Одягтись гладко, причесатися гладко, на пальці понакладати перстені, на шию гранатки... і всьо буде гаразд...

По полудні мандатор при помочі двох гайдуків і наймички прятав у покоях. На вимитім чисто помості постелено пів фіри сіна, внесено до кута великий вівсяний сніп, на столі розстелено сіно тонкою верствою і понатикано зубчиків часнику. На те прийшла взориста велика скатерть — тай робота його була покінчена. Проче належало до жінок, бо якже давати неповторимому гайдукові порцелянову тарілку в руки? Вони розкладали при тарілках ножі і вилки в срібній оправі. Винесли також срібний збанок на мід, поставили фляшку з горілкою.

Жінки пішли одягатися. Яричовський також.

Вже добре смерклося, а Михася не було.

— Може не прийде? — завважала Яричовська.

— Прийде, бо слово дав... а тоді він наш, не устоїться покусі... Наша Клявдзя виглядає нині знаменито...

І справді панна Клявдзя могла нині і найвибаг-ливішого очарувати своєю красою. Надягла шовкову сукню, зеленої краски з широкими по лікті розпореними рукавами, котрі звисали в низ, відсло-нюючи білу ручку, прикрашену золотими бранзо-лєтками і перстенями. Своє гарне чорне волосся причесала гладко на спосіб закутнянських шляхтянок: На шиї у неї блистіли гарні червоні гранатки і велика золота брошка, зображаюча звиту гадюку з брилянтовими очима і розтвореним грізно ротом. Друга дочка, була одягнена звичайно в широку криноліну.

На дворі почувся скрипіт замерзлого снігу під чобітьми. Жінки метнулись до другої кімнати, оставляючи Яричовського самого. Михась шурав у сінях чобітьми, обтріпуючи сніг. Яричовський усміхнувся: "Здуріє

хлопчисько, як побачить таку кралю..." Михась застукав до дверей і на слово "прошу" увійшов до покою.

— А! слуга унижений пана ржонци! Чекалисьмо, чекалисьмо... вже нам здавалося, що погордите, не прийдете,— лепетав Яричовський підбігаюти проти Михася.

— Добрий вечір! помагай Біг з Святим вечером! Дав слово! як же би не прийти?

— Го-го! шляхотське слово... то панє добродзєю стільки, що присвята, і длятого я був певний і заложився би, що пан Міхал прийде...

— Я трохи забавився в дворі на оплатку...

— Ага правда, то прадідній звичай у нашої ласкавої дідички. Знаю, знаю. Може ви й недобрі на мене, що я вас перебіг моїми запросинами, але видите так: Я гадав, що любіше вам буде між нами, своїми людьми, в кружку родиннім, як між двораками, котрі би вас в ложці води втопили... Знаю я їх, знаю! го-го! То хитрий народ і дуже лукавий... Видите, як я вас шаную і люблю...

— Мені це байдуже, як там вони про мене думають... Я моїй пані служу вірно, пані баронова з мене контентна, то чого мені більше треба?

— Свята правда! Але всеж воно "гуси, мовляв, вола перевернуть"... і вам би панє Міхалє, оглянутися за сильною для себе опорою, хто би за вами в пригоді постояв... Вони всі заставляють на вас силце, не тяжко засилитися... Я вам кажу: такі вибрехані двораки то не щобудь, можуть ногу підставити!

— Не зроблять мені нічого! — відповів Михась махнувши рукою.

— Алеж я не кажу, аби вам що зробили, але все добре би мати за собою когось, хто би потрафив за вас відгризтися та від'їстися... Вам би, панє Міхалє, оглянутися за подругою життя, котра би мала сильні стосунки, а тоді кожний з вами буде рахуватися.

— Е! шляхтянок є Богу дякувати досить, але ще час вибірати!

— Еге! таку річ вибирати то ніколи за вчасно, то треба добре подумати, бо то, панє добродзєю, важна річ. Прецінь годі вам брати яку будь шляхтянку. Виж уже злучені з двором не на місяць. Всіляко може трапитись. Прийдеться деколи і великого пана приняти. Якуж би собі раду могла дати така бідна шляхтянка з Закуття, хоч би вона й найліпша й найкраща?..

Михась відмовляв заєдно: "Ще час. я ще не розжився, не розглянувся. Бог знає, як воно ще буде..."

— Та ми тут розбалакались,— каже мандатор,— а до вечері час... Гей пані! чи все готове?

— Готове! — обізвався жіночий голосок з їдальні.— Прошу просити!

Мандатор взяв шляхтича попід руку і повів до їдальні. Тут вже всі зібралися, уся родина Яричов-ських. Михась витався зі всіми, цілуючи жінок по руках. Клявдзя відбивала від всіх своїм убором і красою. Подобалася Михасеві, бо він усміхнувся, підкрутив вусика і сказав:

— Панна Клявдзя гарна, як найкраща шляхтянка...

— Вона бо й є шляхтянка! — підхопив батько.— Прошу, наш рід не аби якій. Яж вам показував мою шляхетську легітимацію.

Михасеві приходило на язик сказати, що тої легітимації ще не видів.

— Прошу, мамо! зачинаймо! — каже мандатор до жінки.

Яричовський взяв зі столу тарілку з оплатком і приступив до Михася.

— Що вам віншувати, панє ржонцо? Дай Боже здоровля і гаразду. Я ще жичу аби пан Міхал від нині за рік, уже в свої хаті з гарною, доброю жіночкою гостий приймав... що дай Боже, амінь.

— Я паньству віншую доброго здоровля, та й що собі самі бажаєте!

Яричовський вицілував Михася "з дубельтівки". Яричовська вже хотіла класти тарілку на стіл.

— За "позволениям"! — каже Яричовський,— а ще паньство молоді... Клявдзю! ти ще, дитино, з паном Міхалом не ломилася... нуж!

Клявдзя, румяна мов вишня, взяла тарілку і підступила до Михася, підводячи на нього несмілі очі.

— Чого вам віншувати, панє Тарасович?

— Абисьмо здорові були,— каже Михась, щипаючи оплаток, а відтак поцілував Клявдзю в руку.

Він був справді очарований такою гарною дівчиною.

Ех! — подумав — вицілував би я тебе, вицілував, аж бись ся просила...

Яричовський помітив, яке враження зробила Клявдзя на Михася. Моргнув на жінку і незамітно шепнув:

— Вже наш!., шляхтич топніє, мов віск. Мандатор взяв пляшку з горілкою, наляв чарку.

— За ваше здоровля, панє Міхалє! абисте лиха не знали!

— Пийте на здоровля, панє сендзьо!

Відтак взяв Михась чарку в руку. Горілка була запікана на меді, та ще тепла.

— За здоровля панства! — приговорив Михась, кланяючись на всі сторони.

Випив. Горячий дух запіканки затягнув його в горлі. Шляхтич сказав: "бр-р-р" і перемігся, хоч йому дух захоплювало.

— Прошу сідати!

Михася посадили на першім місці. Біля нього сіла гарна чорнобривка Клявдзя, з другого боку Яричовський. Саме так, як то колись при обіді. Подали страви.

— Після нашого шляхетського звичаю — промовив мандатор — повинно бути на вілію девять страв. Рахуймо панє Міхалє, аби нас кобіти не скривдили, хе-хе-хе! Ось тепер борщ з "ушками", то на першій нумер. Я буду карбувати, хе-хе-хе! і урвавши кусник стебла поклав на столі, між своєю тарілкою а Михасевою.

— А ви панє Міхалє — обізвалася дзвінким голоском Клявдзя — пильнуйте, аби нас тато не скривдив і не допоминався десятої страви, коли всіх має бути лиш девять.

— Добре, панно Клявдзю, буду пильнувати, мов ока в голові.

Михась розвеселився. Запіканка пішла по жилах вогнем, а той погляд панни при оплатку, розтопив шляхтича на віск. Михась усміхаючись

споглядав на Клявдзю, вона усміхалася до нього! Ех брава дівчина! подумав уже Михась по десятий раз. Був веселий, говіркий, садився на гарні слова. Яри-човські зміркували в нім велику переміну, що до його оглади. Молодим ніхто не перебивав. Старий втрутив деколи слово, аби розмову піддержати.

По борщику подали картопляні вареники з гри-бовою підливою.

— Прошу брати! — припрошує Клявдзя Михася.

— Не возьму, хіба мені ваші прекрасні рученьки накладуть у тарілку, — сказав Михась, цілуючи панну в руку десь уже близько ліктя.

— Браво! Пан Міхал знає компліменти паннам говорити, а я того не знав. От кавалір! от шляхтич!

Налляв у склянку меду:

— На ваше здоровля, панє Міхалє! Торкнулись склянками. Михась випив до дна.

— То ви так нашої справи пильнуєте? — обзивається до Михася Клявдзя.— Ми вже з'їли другу страву, а тато ще знаку не положив...

— Правда... О, панє сендзьо, так не йде!

— Но видете, видете, а я був би забув! — і по тих словах положив друге стебло на столі.

Михась поводився як зі своїми. Давна несміливість пропала. Сипав дотепами, приказками, над-скакував панні Клявдзі. Старий Яричовський підморгував на жінку, а в душі говорив собі: "То шельма дівка, тота

Клявдзя, добре грає свою ролю і засилала шляхтича на всі чотири ноги... браво!"

Страви йшли своєю чергою. По варениках прийшла риба, відтак голубці, потому знову риба, знов щось такого, що Михась не знав тому імення. Кожну страву підливали добрим медом. Михась чув, що в голові йому робиться якось не так, але можна ще витримати... Так дійшло аж до пшениці, котрою кидали до стелі: скільки роїв буде, хоч ні в Михася ні у Яричовського пасіки не було...

Вже геть пізно повставали від вечері. Стали колядувати. Михась заревів Бог Предвічний, так голосно, що аж вікна задзвеніли. Яричовський підтягав баском, як з бочки, панни тягли дишкантами. Михась не оглядався на нікого, лише співав, як знав. За тою колядою пішли коляди польські, яких Михась знав доволі. Всі були дуже веселі.

Серед такого настрою Яричовський моргнув на жінку. Вона забравши дітий вийшла. Яричовський пішов буцім то колядників почастувати, що відколядувавши під мандаторським вікном говорили повіншування. Михась не помітив, коли остався сам на сам з Клявдзею. Тепер вона видавалась йому ще кращою. У нього світились очі, мов у вовка. Ех! — думав собі — бігме не видержу!

Клявдзя крутилася біля нього, сміялася, договорювала, показуючи білі зубки, підносила руки до волосся, аби гарненькими своїми рученятами замиготіти перед Михасевими очима. Ех, дівчина! — сказав собі Михась — таки бігме не видержу! вхопивши її за гнучкий стан, поцілував з усеї сили.

Клявдзя не боронилася. Вона впялила свої палкі очі в саму душу Михася, обняла його руками за шию і теж поцілувала гарного шляхтича.

Яричовський, видко, йно чекав тої хвилі, стоячи в другій кімнаті при-відхилених дверях.

— Браво! браво! Так, то люблю! По що то довгого мявкання, залицяння? Раз-два тай годі! Лише сир відкладаний добрий... Мамо! мамо! а ходи но сюди, подивися.

Яричовська показалася в дверях, але вже не було на що дивитися.

Михась, почувши перші слова Яричовського, відскочив від Клявдзі, начеб його бджола вжалила. Клявдзя сіла на канапі і закрила очі долонями.

Завстидалася.

— Коли ви вже по слові, мої діточки,— промовив урочисто Яричовський — то нічого вам соромитися родичів... Цілуйтеся, скільки вам завгодно... маєте на це право; це ж найкращі хвилі вашого життя... Правда, мамо?

Тепер Михась зміркував, що попав в силце, як горобець, як той горобець став рватися на волю. В одну мить протверезився й каже:

— За позволениям, моє паньство... ту ще жадного слова між нами не було, тай нічого не було...

— Но, то не шкодить... то ще буде,— відповів Яричовський.— Я позваляю, а ти мамо?

— Я знаю пана Міхала не від нині і також поблагословлю... А і Клявдзя не буде противна, коли позволила себе поцілувати... О, мої дочки виховані дуже строго і богобоязливо...

— За позволениям, моє паньство! — оборонявся Михась, видячи, що чим раз більше мотається в силце,— не так зараз... я ще не гадаю женитися...

— Як то, панє добродзєю? мій дім так поганити, панє ржонцо? То зі мною справа! таке діло пахне кодексом... знаєте ви? Я такої зневаги не подарую!

— Та як я вам дім споганив? Або то в мене нечиста губа, чи може я кого вкусив?

— То це у вас нічого? — закричала пані сен-дзіна.— Мій Боже! дочку мою цілувати і обіймати то нічого? Таж то вічний сором...

— На цілий наш шляхотський рід — додав Яричовський.— Рахуйтеся зі мною!

Клявдзя почала плакати, закриваючи очі долонями.

— Та чого паньство від мене хочете? — оборонявся Михась.— Коли я вас обидив, то скажіть, що маю робити?..

— Така зневага прощається лише на шлюбнім кобєрцу, панє добродзєю!

— Еге! захотілисьте! он до чого воно йде! Раз поцілував тай зараз до шлюбу? — говорив уже сердито Михась.— Дайте мені чистий спокій...

— Я бо, панє Міхалє, не позволю собі в кашу дмухати, а ні то кодекс, моспане, тай годі!

— Ет, дайте мені святий спокій! Спасибіг за таку гостину, що мене очевидячки лапаєте...

Михась розсерджений хопив за шапку й вибіг з хати, мов опарений.

— Грубіян! — кричала в слід за ним Яричовська.

— Тихо! — зацитькував її Яричовський — ще не все пропало.. Я ще з ним поговорю по тверезому...

— Не треба було до нього "обцесом" братися — говорила по хвилі Яричевська, докоряючи чоловікові.

— Дай но спокій, Матильдо! Я знаю, що я робив. Я хапав зза горяча, а шельма шляхтич не дався...

— Було його так лишити. Був би прийшов раз,

5 8°о-з 97

другий, був би так розлюбився, а так сполошився і втік...

Клявдзі не робили родичі ніяких докорів, що позволила себе шляхтичеві цілувати.

IX.

Михась вибіг з мандаторівки, втікав чим швидше до двора. Зайшов до стайні, осідлав коня і не шукаючи за кожухом, скочив на кульбаку і пігнав вихром до дому. В дворі ще не спали. З економівки чути було веселі коляди. Це офіціялісти забавлялися. Михасеві не було до забави. Він радий був, що його ніхто не побачив, як утікав від Яричовських.

— Якась мана мене вчепилася! — говорив сам про себе.— Якого чорта було мені туди лізти? А вони очевидячки нарошно заставили сильце на мене... Еге! урвався вам горобчик... Не такий я дурний, як ви розумні... Чого я там ліз? тьфу! У дворі був би я забавився як слід, поговорив з людьми, а та ман-даторська пика ось що вигадала! На приятеля скидався! Каже, що він шляхтич... Та який ти небоже шляхтич? як я біскуп, ось що? От якийсь двірський валяч понюхав письма, та в мандатора перекинувся, о! Він про легітимацію говорить тай вмовляє в

мене, що я її видів... А бодай тобі очі повилазили! Гадав, що як шляхтича упоїть, то зараз візьме його цукрову панну... Пек йому!

Михась вів такий монольог, доки не приїхав до дому. Розбудив наймита і віддав йому коня, а сам пішов у хату. Тут було страх зимно, бо тітка не затопила. Але Михась не дбав про це. Роздягся, ліг у постіль і прикрився зверху старим кожухом. Вже витверезився зовсім.

Він щось говорив за якийсь кодекс... Хіба ж справді є таке право, що як поцілуєш, то вже й женися?

То не може бути! Або я її вкусив, чи що? А може справді таке право є!.. Біда мені... Заснув.

Другої днини не виходив нікуди. Йому страх соромно було, що таку дурницю стрелив. Про це певно вже увесь двір знає! — думав собі Михась.— По що я там йшов? Але варто би розвідати... Може мандатор справді здурів, та розтрубів по селу, що я його велебну панну поцілував? Та нехай! А чого лізла до мене? Або то у мене жабяча кров, чи що?

Одягнувся гарно і пішов до двора, ніби то на свята до офіціялістів.

Офіціялісти приняли його радо. Вони вважали собі за честь, що пан ржонца такий для них ласкавий. Питались його, як вчера забавлявся? Михась показував по собі веселого.

Економ Чосниковський зажартував собі, чи ман-даторівна не причарувала його. Михась запаленів, але зараз стямився.

— Ей, каже,— говоріть здорові! куди мені до мандаторівни!..

— Не бійтеся, ні! пішла би за вас з вискоком. Тільки там того паньства, що зверха світиться. Має лише то, що видурив у покійного барона, а наш Іцко то би не дав з села рушитися, стільки він йому винен!

Михась собі подумав: І то добре знати!

Офіціялісти почувши, що у Чосниковського Михась в гостях, посходилися. Чосниковський пішов до баронової просити, аби позволила панам піти до нього забавитися. Чосниковський був старий, поважний чоловік, то баронова дозволила. Старий післав у Закуття за музикою. Музика зараз зявилася.

Двораки розгулялися... Молоді говорили паннам чемності, запанувала веселість.

5*

І Михась розрушався. Вчерашне забув. Та уважав себе безпечним проти напасти Ярйчовського.

З дівчатами прийшла і Міхалінка, улюблениця баронової. Михась не міг від неї очей відвести. Як я міг собі мандаторівною вчера голову зачемерити? По тверезому я би того не зробив...

Михась танцював аж зіпрів. Вихилявся, при-тупкував ногами, зовсім не журячись тим, чи кому на ногу наступить, або ні. Свою нескладність заступав жвавою охотою.

Між танцями заводили ріжні товариські забави. Майстром до того був Гоздецький. Грали в пташка, звивали букет, ставили міст і на піжмурки не забули. При всіх таких іграшках Михась вибирав Міхалінку, а Міхалінка його. Обоє припали собі до серця.

Прийшла цензура. Михась сів серед кімнати і слухав уважно, що котра особа на него говорила.

— Нехай прийде тая особа, котра казала на мене, що жадна панна не відказалась би вийти за мене...

Серед загальної тишини встала Міхалінка з свойого місця, спаленівши на лиці.

— Браво! панна Міхалінка! браво!

Господар попросив до вечері. Каваліри кинулись подавати руки паннам. Михась зараз полапався і прискочив до Міхалінки, наставляючи її свій лікоть, так як другі робили. При вечері сидів біля неї і заєдно їй щось балакав. Був дуже щасливий, тілько кривився незначно, коли нагадав вчерашне.

По вечері знов музика і іграшки. Колиж другі стали звертати очі на Михася і Міхалінку, то Михась став трохи обережнійшим і держався подалеки. Ще мене якій чорт підкусить, як вчера, та буде нова біда... прозвуть мене вітрогоном... Отже вдо-волявся тим, що дивився здалека на Міхалінку.

Гульня протягнулась довго в ніч. Господар не жалував нічого, щоби лиш його гості добре забавлялися.

Вже над раном стали гості розходитися до дому. Пішов і Михась. Був на себе злий, бо знову нагадалось вчерашне.

— Я вже пропащий! — говорив сам до себе.— Ті панночки геть мене збаламутять і я не оглянуся, коли стану таким нагайкевичем-двораком, не вартим шляхотського ймення як і другі... Фе, Михасю! скачеш від панни до панни, як мотиль по капусті. Нині цілуєш ту, завтра цілував би другу, як би нагода трапилась... Ганьба! Небіщик дід у гробі повернеться... Нехай їм буде га!.. Гарна шельма, одна з другою, як писана... а котра краща? Ет! жадна не для мене... пек біді!

Зайшовши в хату, ліг спати.

Не тямив, як довго спав. Збудила його тета, кажучи, що є хтось з двора.

— Це я, панє ржонцо,— обзивається з світлиці двірський лісничий.— Я прийшов вас просити сьогод-ня на вечір до мене. Буде трохи гостей-сусідів та забавимося... Прошу не відмовити...

— Добре, я прийду. Лише вибачте, що я такий спюх... Вчера трохи пізно пішов спати.

— Знаю, вчера була забава у пана Чосниковсько-го... На те воно й свята, щоби забавитись...

— А буде хто з двора?

— О, будуть! я просив. До відзеня!

— До відзеня! Боже провадь!

— Е! що мені з того,— подумав Михась,— коли Міхалінка там не буде...

Полежав ще і встав одягатися. Тепер жалував, що обіцяв прийти. Що я там буду між тими людьми робити?..

Одягтися, став роздумувати, як би то найліпше їхати. Випадало би саньми, як поважні люди їздять, але нема таких саней, а просити ніяково... А по друге, який я там поважний чоловік? Я ще кавалір, то мені на коні краще...

Лісничий Памульский мешкав подальше від села у лісі, під самою бучанською границею при циганській дорозі.

Тоді ще не було повітового гостинця між Пиш-нівцями а Бучанами. Йшла дорога звичайна, польська, вправді окопана по обох боках високо ровами, але це длятого, аби худоба не заходила в лан, коли її женуть на пасовисько. Дорога та вела прямо з подвіря пишневецького двора, начеб її хто вистрілив з двірських вікон. По обох її сторонах росли грубі липи і височенні тополі. Дорога йшла найкращими полями Пишневець. Місцевість тут филяста. Один горбок вищий від другого, а коли станеш на найвищім і глянеш поза себе, то здається, начеб це филі великого розбурханого моря, перемінені якоюсь чародійною силою в урожайну землю. Долини, що простяглись поміж тими великанськими валами, звуться "хильчами". Є тут хильче перше, друге, третє... Четверте зветься вже циганською дорогою. Попри циганську дорогу повно лісів. Є тут ліси двірські в кількасот моргів, є й маленькі ліски шляхетські. Сама дубина, тверда та росла. Ще одні гони від циганської дороги, а вже й бучанська границя. На самій границі при дорозі стояла коршма. Звалася коршмою на границі і ще належала до вишневецько-го домініюм. Туди йшов головний шлях з Бучан і сусідніх сіл на Рудки, до Львова. А коло самих Бучан лежала німецька кольонія Гохберг.

Від довшого часу говорено, що на бучанській границі і на циганськії дорозі щось страшить. Люди божилися, що бачили якогось пана на чорному коні, котрий огнем з писка сипав; другі виділи якогось куценького червоного панича, що вивертав козли під хрестом, дихав вогнем, коней людям полошив, блудом водив, і такі інші страховини. Люди слухали, хрестились, тай поночі ніхто був би не важився на бучанську границю показатися.

При тій циганській дорозі серед тих страховий мешкав лісничий Памульский. Його домок стояв під самим лісом, котрий засланяв його від північного вітру. Перед вікнами зверненими до сонця був гарний огородець з цвітами, а за ним протягалася зелена, мов оксаміт, рівна сіножатка. Памульский ніраз не нарікав на страхів. Йопу з тим була

велика вигода, бо туди не ходили нічліжани з кіньми і не робили йому шкоди, а й до ліса був би ніхто не поважився піти ніччу. В тім лісі виводились сови і пугачі. Памульский хоронив їх, мов ока в голові, та не для того, що це мабуть, пожиточні птахи, але тому, що вони по ночі вештаються, пугукають і людей лякають.

Михась поїхав туди на своїм коні. Ніч була ясна, місячна. По дорозі минав гостий з Пишновець і з сусідніх дворів, що їхали до Памульского. Михась поздоровляв їх, не розбираючи, хто їде. Годі ж пізнати чоловіка, коли він закутаний кожухами.

На подвірі у Памульского стояло вже кілька саний без коний — значить, що Михась не буде перший. Він віддав коня якомусь побережникові і увійшов до сіний, тут другий побережник стягнув з нього кожух.

Вийшов Памульский.

— Яке це щастя для мене повитати пана ржонцу! Просимо, будьте ласкаві.

Михась обтер примерзлі вусики, п.іивитався з Памульским, поцілував в руку паню ІІамульску і ввійшов до покою. Але йно розглянувся, мав охоту вернутись і втекти що сили. Серед кімнати стояв

Яричовський і розмавляв з мандатором сусіднього домініюм. На канапі сиділа пані Яричовська з своїми обома дочками. В другому куті вертівся коло панночок молодий Яричовський оповідаючи їм щось веселого, від чого панни дуже сміялися. Михась, побачивши тих людий тут, не знав, що робити, і стояв на місці. Доперва Памульский потрутив його і він опинився серед комнати.

Але Яричовський не так привітав Михася, як той міг сподіватися. Він виступив проти Михася і стискаючи йому руку, представив його другому панові.

— Презентую нашого пана ржонцу... Наш чесний, коханий пан Міхал Тарасович.

— Дуже я рад, дуже раді — сказав другий мандатор, подаючи Михасеві руку.

Пані Яричовська усміхнулася до Михася на привітання, панна Клявдзя теж

— Пан ржонца саньми? — спитала Яричовська.

— Я на коні прошу пані. Ще поки молоді кости...

— Дежби такий статний кавалір інакше їздив, як не на коні? — додає Яричовський.— То лицарська кров, а кінна їзда виходить йому на здоровля. І я так робив колись, панє добродзєю, в молодих літах... А тепер то вже би кістки розлетілись, хе хе хеі

Михась не міг цего всего порозуміти. Що воно за диво? Передвчера мало що не вигнали з хати і грубяном на пращання прозвали, а нині начеб ніколи нічого... Може мені те все лише снилося? або ті хитрі люди знову сильце наставили?..

Випадало зачати де що балакати, та приїхали нові гості, саме з пишнівського двора. Ті самі з котрими Михась вчера так гарно забавлявся у Чосниковського. Лише Михалінки тут нема! — подумав сумно Михась.

Зробилась повна хата людей. Все помішалося. Старі балакали о господарстві, о панах, молодіж вела свою політику сміючись, Бог знає зза чого.

Вкінці над'їхали сані з музикою. Це вже не була капеля закутянська з трома інструментами, але славно звісна капеля Пісінгера з Гохберга.

Музика вшкварила в сінех мазура. Молодіж зірвалась до танців. Михась скочив собі. Якось так склалося, що лише панна Клявдзя Яричовська сиділа. Що робити? — подумав.— Коли вона забула про цю пригоду, та щож я маю памятати?

— Прошу пані!

Клявдзя встала, подала свою біленьку руку Михасеві усміхаючись любязно.

Михась від коли уродився, доперва перший раз танцював мазура. Між шляхтою цього танцю немає. Шляхта танцює вертака або коломийки, козака, шталіра, лінкса, поляки телепанки, але мазура ніколи. То показується, що це не тяжкий танець. Або то така штука взяти панну за руку і бігати з нею попід стіни тупотячи деколи ногами. Так думав собі Михась, волічучи за собою панну Клявдзю. При тім підскакував як і другі, ударяв чоботом об чобіт, тупотів до підлоги і держався других. Але найлекше йшов Михасеві голубець, що пригадував йому вертака, тільки що лиш в один бік. Тоді Михась хапав свою панну за стан і так нею завертав, що їй дух захоплювало.

— Як же ви бавитеся сих свят? — спитала Клявдзя Михася при мазурі.

— Файно, от як бачите... Вчера був я в Чосни-ковських десь до рана, нині тут...

— А до нас не ласкаві були зайти! — каже Клявдзя спозираючи йому в очі.

На те слово Михась мало не пристанув у танці та ледви поздержався, щоб не сказати: чи ти панно здуріла, чи з мене хочеш дурня зробити?

— Ви певно не можете забути того, що сталося?.. Ох! і я того не забуду до смерти. Та не чудуйтесь мому татові. Старі люди того не розуміють...

Михась еще не міг спромогтися на яке слово, аби щось відповісти.

— Панє Міхалє, заходіть до нас деколи, хоч би й дуже часто, ми вам дуже будемо раді від серця...

Михась, мало що не відповів на ті запросини: побачиш мене тоді, як своє ухо, але не сказав нічого.

Скінчився мазур. Михась відвів свою даму на місце і замішався між других.

Забава йшла дуже весело. Гостий поз'їздилося багато. Панночок було більше, чим кавалірів.

Було вже пізно в ночі, як посідали до вечері. Яричовський помагаючи господареві розміщувати гостий, маневрував так, аби Михася посадили коло Клявдзі. Але Михась зміркував його думку і сів деінде — межи самих мужчин. Від панночок сторонив, попарившися вже раз. Впрочім йому Міхалінка стояла заєдно перед очима з вчорайшого вечера.

Яричовський крутив носом. Не був вдоволений собою і бачив наглядно, що Михась оминає Клявдзю.

При вечері, коли вже під впливом меду язики гаразд розрушалися, стали пускати ріжні жарти, приказки, з чого гості сердечно сміялися.

Хтось вів бесіду на страхів.

— Пане Памульский,— питає одна дама,— чи ви бачили того страха, що ось тут на границі бучанській такі фіглі виробляє?

— Раз лише, ласкава пані. Я вертався з Самбо-ра пізно в ночі. При дорозі біля хреста, щось заворушилось, відтак стало скакати, вивертаючи козли... То добре, що мої шкапи не полохливі, і я якось щасливо переїхав...

— Попри нього?

— Такі недалеко. Я там дуже до нього не придивлявся, але можу забожитися, що вогонь йому з рота іскрився. Я став відмовляти стиха літанію і біда щезла!

— Це правда,— обзивається друга пані,— літанія то найускуточніще средство проти такої напасти...

На всіх гостях насів якийсь пригноблюючий жах, бо в ту саму хвилю кукавка на старім годиннику викувала дванадцяту. Кожне оглянулось, боязко поза себе.

— Але так до вашого дому не зближається і не робить вам пакости? — допитувались пані дальше.

— То зовсім ні. Він лиш на границі бушує.

— А мені оповідав один старий шляхтич з Закуття, що як була перша холєра... най з тамтим часом йде... то пишнівчани наняли службу Божу і

за порадою одного старця мали свяченим плугом оборати границю довкола. Тоді вже холєра лютувала скрізь по сумежніх селах: в Бучанах, на Гохбергу, в Королевичах, у Вибулові, в Топоринцях... Так вам орали три дні... бо то великий округ... орали, а священик йшов з процесією і кропив свяченою водою. Як же вам прийшли на бучанську границю, то тут за лісом піднялося аж до облаків таке довге біле полотно і все падало на землю, і знов піднімалося, падало і знов піднімалося та йойкало... То воли вам станули і ані руш з місця!., та не доорали. І холєра прийшла до села саме з того боку...

— Ей, то не за холєри було,— обізвався Михась, що до тепер мовчав — то ще за джуми. Мій прадід оповідав про це. Воно так мало бути: Воли мали бути одної масти, а погонич і плугатор мали бути близнюки, і то такі, що ніколи з собою не сварилися. Знайшли таких волів і таких близнюків та й орють. Аж тут на бучаньскій границі той, що був плугатором, як не крикне на брата погонича: "Куда ти, чортів сину, волів ведеш? бери цебе!" Ну, тай з того вся робота пішла в нівець...

Всі стали сміятися з Михасевого оповідання. Деякі посторонні дами стали розпитувати, що то за шляхтич такий гарний і так гладко говорить.

По вечері взялися знов до забави і танців. Забава протяглася геть поза північ. Гості стали роз'їздитися.

Михась попращався, надягнув кожух і пішов до стайні за конем. Виїхав перший з обійстя Памульско-го. Місяць вже зайшов давно, та лише від снігу було троха видно.

Коли Михась зблизився до границі, завважив, що його кінь стриже вухами, форкає і непокоїться. Михась зараз нагадав собі страха. їхав обережно, оглядаючись на всі боки. Перехрестився.

Під хрестом щось ворухнулося, повернулося, з рота заіскрився вогонь. Кінь наполошився і так напруго скочив в бік, що Михась аж заколихався на кульбаці. Кінь форкав, поступався в зад і спинався дибки.

— Всякий дух Пана Бога хвали! — кликнув Михась.

У відповідь на те страх вивернув козла і знов обернув свою світлячу пику до Михася.

— Га, годі коня всилувати,— каже Михась,— підемо пішки...— Зліз з коня і привязав його до придо-ріжної верби, а сам виломив здорову запруту і з нею пустився йти прямо до страха. Страх вивернув ще раз козла, блиснув вогнем і став Михасеві грозити кулаком. Відтак положився горілиць і взявся фиркати ногами й руками, як обернений на спину хрущ. Михась, ще під впливом доброго меду, розлютився — страх навіть не стямився, як Михась прискочив через рів під хрест і впарив його запрутою.

— Єзас Маріє! — закричав страх і схопився на рівні ноги.

— То ти такий страх, що Ісуса взиваєш? Почекай, небоже! тепер я тебе настрашу! — і став страха так пражити, що той кричав не своїми голосами.

Пискливий голос лунав по полях відбиваючися стократним відгомоном по лісі. Гості, що верталися від Памульского, почули крик. Жінки налякалися і нама-гали на чоловіків, аби верталися. Але чоловіки були теж під охотою і поспішали чим швидше на місце, звідки розходився голос. Михасів кінь заіржав весело, почувши других коней.

Гості не могли зміркувати, що робиться. До верби привязаний Михасів кінь, далі під хрестом хтось маха-ється, а хтось кричить вючись по землі.

Перший над'їхав мандатор Яричовський.

— Голя, панє добродзєю! що тут робиться?

— Страха бю, пане сендзьо!

— А, то пан Міхал, наш ржонца коханий... Добре йому так! Тепер шельму звязати... Я його візьму з собою... то моє теріторіюм.

Над'їхали другі, скочили під хрест і за хвильку страх був звязаний мов баран. Привязали його з заду до ман-даторських саней, хоч Яричовська і Клявдзя дуже протестували.

— Зух з пана, панє Міхалє! — сказав Яричовський.— Тепер вже страхів на границі не буде...

Показалося, що страхом був Німчик з Гохбергу, котрий такі штуки показував, запалену губку в зубах держав, людям коней полошив, а коли хлопські вози виверталися до рова, він забігав і крав, що попало — чи кобелю, чи гуску, чи таки коралі здирав бабам із шиї.

Михась пішов до свойого коня, скочив на кульба-ку і полетів з вітром на перегони до села.

X.

Михась вернувся від Памульских дуже вдоволений. Найбільше радів з того що Яричовський заспокоївся і перестав страшити його якимсь там кодек-

сом. Поклався безжурно спати, бо й так ще першого дня по святах не буде в дворі роботи такої, щоби аж сам потребував там бути.

Вже було з полудня, коли тета розбудила його, кажучи, що в ізбі чекає на нього Яричовський.

Михася начеб зимною водою полив. А може він мене хоче випитати, що до вчерашнього страха... Певно, що лиш для того прийшов. Чогож мені боятися? Схопився з постелі і одягнувся в стару кожушину, котрою був прикритий. Чоботи затягнув на босу ногу і так вийшов до ізби.

— Дзінь-добрий, панє Міхалє!

— Дзінь-добрий! — каже Михась протираючи заспані очі.

— Як же там спалося по вчерашньому? Не снився припадком страх?

— Він мені ні, але я йому то либонь так довго буду снитися, поки не загоїться спина...

— Хе-хе-хе! ей добре ви йому дали почесне, буде памятати! Я панє добродзєю спишу з ним протокол і відставлю до Самбора до криміналу, най собі з ним роблять, як заслужив...

— Ей! може би ліпше пустити його на чотири вітри, він вже певно більше нікого страшити не буде...

Михась був дуже рад, що то задля того страха зайшов до нього Яричовський.

— Хіба ви, панє ржонцо, за ним просити будете, бо так, то я би його не пустив нізащо. За таке, панє добродзєю, то кримінал... є на те. виразний припис кодексу...

— Ну, то я прошу за ним,— каже Михась.

— Станеться! зараз кажу його випустити... Чогож би я для вас, мій панє Міхалє, не зробив, для мого будучого, як ся називає, зятя...

Яричовський, лукаво усміхаючись, дивився Михасеві в очі.

по

Михася заморозило.

— Вільні жарти, панє сендзьо, але з такого діла жартувати не годиться...

— Я ж не жартую, лише говорю на серіо. J саме нині прийшов вас запитати, коли покінчимо діло...

Михасеві набігли лиця кровю:

— Ніколи!

— Ов! Мене таким словом не позбудетесь, панє Міхалє,— говорив поважно Яричовський.— Ви мою дочку розлюбили, вона за вами пропадає... топитися хоче. А хтож за нею упімнеться, коли не я, її отець? Виж її в моїм домі поцілували... а то вже, панє добродзєю, завдаток на заручини...

— От не смішіть себе і своєї дочки! — каже Михась.— Який там завдаток? Або то я лишив який знак від поцілунку? Врешті чого до мене пхалася...

— Прошу дуже, ви мене обиджаєте, панє Міхалє! Мої діти виховані побожно... То панє добродзєю, не перша ліпша шляхтянка, щоби кавалірові на шию вішалася...

— А я знов прошу вас, не обиджати наших шля-хотських дівчат... То в моїй хаті панє сендзьо.

— Я не обиджаю нікого, лише встоюю за моєю оби-дженою і покривдженою дитиною. То так не йде! Ви мусите женитися, бо я маю право того жадати!

— Я би хотів видіти то право, що як поцілуєш то зараз же і женися...

— Прошу тут маю кодекс! — і Яричовський вий-мив з кишені книжку подаючи її Михасеві. При тім дивився на Михася так, як би хотів сказати: Або ти дурню нешкрептаний умієш книжку у руки взяти?

Але Михась знав уже з книжкою поводитися. Взяв книжку в руки, підступив від вікно і став поволи читати: "Instrukcja día mandataryuszów wzgledem pod-danych traktovania..."

Отак!

Яричовський не хотів сам собі вірити, що бачив і чув... З зачудовання отворив рота і станув зовсім збентежений.

— Покажіть же мені — обзивається Михась — де тут написано, що як поцілуєш, то і женися зараз?

Мандатор отямився.

— Ей бо, я не тоту книжку взяв... я помилився. Але є таке право... тільки що я вам аж в суді його покажу, якщо не поладнаєте добровільно.

А в душі гадав собі Яричовський: Де той брус навчився читати?

— Ви панє Міхалє,— почав дальше в голос — певно журитесь її приданим? Не журіться! Зараз по шлюбі виплачу вам на руку триста дукатів, а то вже сума... Я панє добродзєю дбаю за свої діти... І натурально дам цілу виправу... Вона господиня добра, богобоязлива — я на теє з жінкою дуже уважаю, бо то грунт цілого щастя — побожність., а як же! Яка вона господиня, переконалися самі, які то вареники варить мос-пане...

— Дайте мені вже раз спокій! — відрубав Михась — не хочу ні дукатів, ні виправи, ні вареників. Вам здається, що можна так шляхтича на аркані до шлюбу вести? Не хочу нічого. Відчепіться!

— Не хочете? А я вам покажу, що схочете! Судово вас присилую, бо не позволю мого дому обиджа-ти...

Михась показував по собі, що має велику охоту викинути Яричовського за двері.

— До відзеня панє ржонцо! — каже Яричовський виходячи з хати,— надумайтеся ліпше, бо буде зле!

— А ви надумайтеся і не лазьте мені з таким ділом, щоби я коли не згрішив! — відповів сердитий Михась.

По відході Яричовського Михась важко задумався. Чорти мене підкусили йти туди на вілію... що тепер мені робити? Вже би біді і заплатив, аби лиш відчепився. На що мені по судах волочитися? Хороба їх знає... може на правду є таке право? Алеж бо я їй ані слова не говорив, що буду женитися абощо... Конець світа хіба, чи що? А ту з ніким порадитися. Шляхта певно такого права не буде знати, тай встид признаватися...

Не їв обіду, у ночі спати не міг, так важко зажурився. Напасть тай годі! Буде мене чіпатися то хіба з Пишновець втікай...

Яричовський не втратив ще надії на добрий успіх. Уложив собі плян: ще кілька разів шляхтича пострашити судом, бароновою і так його укоськати. А по шлюбі, то вже Клявдзя дасть собі з тим дикуном раду, бо жінки дуже хитрі бувають.

По довгих нарадах з самим собою, по не доспаних ночах Михась рішився відкрити цілу правду бароновій і схоронитись під її опіку, нагода наближалася, бо йшов Новий рік. Михась прилагодив власноручно написаний рапорт і ждав Нового року нетерпеливо.

Яричовський за той час не находив його, залишаючи це на пізнійше. Яричовська допитувалася цікаво чоловіка, як діло йде, та він збував її одностайною відповіддю:

— Лиши то мені, а побачиш, що все буде добре.

Тим і вспокоїв жінку, котра вірила в хитрість свого чоловіка, як жиди в чудотворного рабіна.

На Новий рік встав Михась скоро на дворі засіріло і став готовити свою гардеробу. Оголився, вичесав чуприну і надів капоту та пішов до двора.

У великій їдальній кімнаті зібралися всі офіціялісти. Михасеві і не в голові було повіншування, і намовив старого Чосниковського, щоби він як найстарший віком промовив в іменні всіх. Другі те одобрили і Чосниковський, поправляючи свій вус, покашлював собі на охоту, добираючи в памяти слів до повіншування.

Незадовго вийшла баронова, а тоді Чосников-ський вийшов на перед і заговорив. Говорив і розплакався. Баронова зворушена подякувала. Побалакала ще кілька слів і хотіла відійти до своїх покоїв. їй заступив Михась з бючим серцем дорогу і цілуючи в руку сказав, що має з ясною панею на самоті кілька слів поговорити.

— Коли так, то ходи зі мною до мого кабінету.

Баронова йшла передом.

За нею поступав Михась в своїх підкованих чоботах. Йшов дуже обережно, щоби на гладких паркетах не поховзнутися.

— Щож мені скажеш панє Міхалє?

— Насамперед прошу ясної пані приймити рапорт! — витягнув з кишені зложений папір і подав пані.

— Хто це писав? — питає баронова,— письмо мені незнакоме.

— Я писав — каже Михась почервонівши.

— Ти? научився вже писати? Славно панє Міхалє! Тепер вся робота буде інакше йти, коли письмо знаєш... Дуже тим тішуся. Хтож тебе навчив.

— Дяк тутешній, старий Пак.

— Я тобі хотіла давно таке порадити, лише боялася образити твоєї шляхотської душі... Гарно,— говорила дальше, розглядаючи в письмі.— Але чого ти якийсь такий сумний, аж помарнів? Вигулявся так на святах... ну, це нічого, ти молодий і це твоя пора... Лиш нема чого хнюпитися.

Михась зітхнув.

— Ясна пані бароново, моя добродзійко ласкава! мене таке спіткало, що аж страшно...

— Чи не хорий ти?

— Я цілком здоровий, ласкава добродзійко, але то ще гірше від хороби...

— Я навіть не смію того перед ясною панею сказати, бо мені соромно, але не маю нікого такого щирого, щоби за мною обстав...

— Говори вже раз! я слухаю,— сказала нетерпеливо баронова.

Михась потупив очі в поміст і почав говорити.

— Яричовський запросив мене на вілію. Чого я там ішов, бігме не вгадаю... який злий дух мене підмовив... (Баронова сиділа на канапі і слухала). Прийшов я там, ну, як звичайно, привитався, ми зломили оплаток при повіншуванню, як водиться... Сіли до вечері, пили горілку, мід, їли всілякі страви, от як звичайно буває, ну а потому ми колядували... тай найстарша Яричовська сиділа біля мене... ми розмовляли, жартували, сміялися, цілком призвоїто от, як звичайно кавалір з панною... Потому ми колядували...

І'М...

— То ви два рази колядували?

— Та ми багато колядували... потому всі вийшли з покою геть і сендзя і сендзіна і діти... тільки гм... лишився я і панна Клявдзя...

— Ну і що? — спитала баронова, бо таке довге оповідання їй наскучилось слухати.

— І я її... поцілував,— каже Михась та трохи не вдавився тим словом. Кров била до голови, в ухах шуміло, шапку так скубав у руках, що трохи її на шматки не розніс.

— Ха-ха-ха! — засміялася баронова — То ти то називаєш нещастям? ха-ха-ха!

— Прошу ясної пані, та то ще не кінець...

— Щож було дальше? — каже баронова, прибираючи поважний вигляд. Шляхтич в своїй наївнос-ти, готов мені ще Бог знає що наговорити подумала баронова.

— Панна поцілувала мене... ну й ми цілувалися... Аж тут влітає до покою старий Яричовський хоче нас благословити, каже, що ми вже заручились... Я відпекуюся, а він ні і ні, каже, що я мушу женитися, бо так говорить якийсь там кодекс... чиста напасть! Я йому кажу: прецінь я панни не вкусив, чого хочете від мене? а він все своє... Я аж утік з хати.

— Може, він лиш так жартував з тобою? То розумний чоловік!

— Го-го! він навіть перемудрий, не то розумний... де там жартував! По святах приходить до мене і конечно: женися і женися, а ні то тебе до суду завдам! Каже: таке є право, що хто панну поцілує, мусить з нею женитися, бо то зневага... Або я знаю, чи де на правду є таке право... Господи! я би радше пішов у Дністер утопитися...

— Не бійся, панє Міхалє, такого права нема.

— Пані бароново ласкава, ратуйте мене! — і Михасеві показалися сльози в очах.

— Не бійся, нічого тобі не буде... Я вважаю, що Яричовський йно чатував на тебе... добрий має смак... Я тобі дам проти нього раду — каже баронова усміхаючись.

— Я до ради ясної пані душею пристану, лиш прошу мене порадити й під свою опіку взяти.

— А послухаєш мене?

— Послухаю, ясна пані, послухаю, даю моє сл...

— Стій! слова ще не давай, абись не жалував. Отже я тобі раджу: женися.

Михась став ні в сих ні в тих... попався з дощу під лотоки.

— Ти панє Міхалє, не повинен би так дуже оженін-ня боятися. До панєн ти смілий... цілуєш добре... ха-ха-ха!

— Та прошу ясної пані баронової, деж так можна раптом женитися? Нема з ким...

— А як тобі Міхалінка подобається? Вона для тебе призначена... а мандатор нічого тобі не зробить!

Михася аж заскоботало по серцю. Став баронову по руках цілувати і розплакався...

— Ага, впала вона і вже паничеві в очко? Бережись, мандаторівної!

Баронова подзвонила. Увійшов Войцєх.

— Попроси сюда панну Міхаліну! А пополудни най тут прийде пан мандатор!

— Він уже тут чекає, прошу ясної пані,— каже Войцєх — прийшов віншувати.

— Перепроси, най зачекає, а панна най тут зараз прийде.

Михась не знав, що робити з собою. Мав охоту втекти, лиш не хотілося йому здибатись з Яричов-ським.

За хвилю увійшла Міхалінка. Михась мало зо шкіри не вискочив.

— Чи ясна пані мене кликали?

— Так, знаєш цего пана?

— Знаю.

— Подобався тобі?

Міхалінка засоромилася і глипнула з під ока на Михася.

— З відкіля ви знаєтесь?

— Ми разом танцювали у паньства Чосников-ських.

— От видете! — каже баронова — я її пильную мов ока в голові, а вони кудись поза плечі на себе очком кидають... Міхалінко, підеш за пана Міхала замуж!

Міхалінка почервоніла ще більше, прискочила до баронової й впала їй до ноги.

— Панє Міхалє, хочеш взяти її за малжонку?

— Хочу, ясна пані, хочу! — відповів твердо Михась.

— То бери! будеш мати добру жінку, добру господиню, бо я її від дитини виховала і вона шляхтянка так добра, як і ти... За посаг не журися то моя річ... Бери!

Михась зрозумів приказ бери в літеральнім значінні. Приступив до Міхалінки і взяв її за руку. Баронова догадалася, що палкий шляхтич не витримає аби не поцілувати, тож лишила їх самих і вийшла до мандатора.

Михась дав тепер серцю волю. Обняв біляву Міха-лінку, цілував її в чоло, в очі, в уста. Вона як голубка горнулася до нього і відплачувалась поцілунком.

— Боже, який я щасливий! — говорив Михась.

— І я щаслива, бо я тебе... вас дуже люблю! Баронова, принявши офіціяльні благожелання від

вистроєного Яричовського, поговорила з ним на самоті. Господь знає, про що балакали. Але мандатор вийшов злий, мов чорт, трохи тростини своєї не поломив в руках.

До жінки сказав так:

— Все пропало! Чорт наслав баронову... той брус жениться з Міхалінкою.

Від того часу не заходив до Михася і не страшив кодексом.

XI.

З того часу Михасеві жилось інакше. Що днини бодай на хвильку забіг до двора побачитись з Міхалінкою. Тепер зимовою порою не приходило йому тяжко одягатися в сукно. Міхалінка була йому рада. Полюбила Михася усею своєю дівочою душею.

Михася начеб хто на сто коний посадив. Колиб йому баронова подарувала цілі Пишнівці зі всіми підданцями, він певно би так не радів. Лиш одна перешкода стояла в дорозі.— Михась не знав як його рідня прийме ті заручини. Знаючи амбіцію шляхетську своєї рідні, котра в Закуттю була дуже численна, він боявся, що може не дозволять, а тоді, далебі не знать, що робити. Міхалінку він любив теж, за бароновою був би в огонь скочив, але зривати з родиною, з шляхтою, то ліпше повиснути на сухій вербі.

Він постановив собі поговорити про те з мамою на Святий вечір і того дня дожидав в горячковій нетер-пячці. І той день надійшов. Михась випросився у ба-ронової на свята.

— Йди, йди, мій добрий панє Міхалє! Гріх було тобі робити в таке велике дорічне свято. Поклонись мамі від мене. Веселих свят тобі! На другий рік, дасть Бог здоровля, будете вже на своїм, а тоді я, як дочекаю прийду до вас... уже завчасу впрошуюся...

— О, пані баронова такі добрі для мене... нехай Бог милосердний заплатить і нагородить всяким добром!

В тій хвилі нагадав собі, що в літі обіцяв шляхті взяти для них угор на старизнині.

— Я ще, прошу ясної пані, маю одно діло господарське. На це літо пускаємо старизнину за Дністром в угор. Шкода, щоби так змарнувалося, хоч того косити не можна. Я би гадав... не знаю, що ясна пані на те скажуть, щоби той угор дати шляхті на випас, а вони за то в осені його спокладають...

— А чи схочуть? Там є двіста моргів...

— Схочуть! чому би ні? Я вже з ними про се говорив.

— Добре, умовся з ними.

Над вечером зайшов Михась в Закуття до матері.

— Мій синочку, а годиться то давати матері так ждати.

— Вибачте, мамо, але то служба, трудно! Не буду три дні в дворі, то треба було всему лад зробити,— сказав Михась цілуючи маму в руку.

— Та добре, добре. Я лише гадала, що ти так спанів дуже, що вже не прийдеш до мене на Святий вечір...

— Так не можна, мамуню, говорити! Мене би Бог скарав... А тета вже є?

— Є, є, не бійся Михасю,— обзивається тета на печи — от трохи змерзла ідучи, та вилізла на піч погрітися...

Федьо порався ще на обійстю. За хвилю приніс у хату вівсяний сніп і вязанку сіна.

— Помагайбіг з Святим вечером, з Різдвом Божим! дай Боже щасливо, пані матко, тай ти коханий брацє, завтрішного Різдва діждати тай щасливо рік той прожити.

— Дай Боже посполу! — відповіли всі.

Федьо поклав сніп у куті, де лави сходяться, а сіно розстелив на столі. Відтак притаскав з сіний велику вязанку соломи і став розстелювати по долівці.

— Кудкудак, кудкудак, кудкудак! ме-ме-ме! гі-гі-гі! аби кури, телята та лошата велися! Куд-кудак! кудкудак! ме-ме-ме! гі-гі-гі! — лепетав Федьо стеля-чи солому.

Стефаниха тимчасом розкинула по столі кілька головок чоснику і прикрила все чистою скатертю. Відтак виняла із печі страви і стала подавати одну по другій. Михась вийняв зза пазухи "оплаток" і стали всі ломити віншуючи собі всего гаразду. Стефаниха подала горілку-запіканку. Посідали до вечері. По шляхетському звичаю їли всі з одної великої миски деревляними ложками. По борщі всипала Стефаниха бараболяних вареників з припіканою кришеною цибулею. Вареники аж пливали в коноплянім олію. Розуміється, що їх вибирали з миски пальцями. Михасеві це трохи було тепер ніяково, бо вже привик їсти вилками. Але не показав того по собі. Він був такий радий, веселий, наче б ще тоді, коли був малим хлопцем.

— От, славити Бога, ми всі до пари! — заговорив Михась.— Я з тетою, а Федьо з мамою, акурат дві парі, о!

— Огляньмося — каже Федьо... чи за кожним є своя тінь...

— Ой моєї певно вже не буде! — заговорила стара тета, хитаючи головою,— не довгий мені вік!

— А о! є, тіточко, бігме є! — каже Михась,— не бійтеся! а яка виразна, навіть теє "кукуріку", що від хустки звязаної знати...

— Ага, Михасю! я забула тобі сказати... баронова прислала якийсь кошик з пляшками.

— А де ж він?

— Я поклала під запічок. Не знати, що там може бути?

Михась метнувся до коша, отворив його і став виймати бутельки, та ставляти рядком на запічку.

— Добра баронова і тут не забуває за мене... Михась був у клопоті, чим пляшки повідтикає, доки

не нащупав на дні кошика коркотяга тай чотири склян-чини до вина.

— Почекайте, покушаете того панського добра...

— Ану, ану! — говорив Федь, приглядаючись бутелькам,— вже то баронова щобудь не прислала...

Михась закрутив коркотяга до фляшки. Корок пукнув голосно.

— Свят Господи! — каже Стефаниха — а то що за пукавка.

— То нічого мамо, зараз покушаємо. Поставив чарку і поналивав.

— Мамуню! за ваше здоровля!

— Чи то така горілка? — питає тета.

— Ні, не горілка; це вино або мед, сам ще не знаю.

Це було вино. Жінки пили по трошки, прицмокуючи губами і обтирали їх рукою.

— Бігме файне, у-гм! — каже тета.

Михась наливав. Федьо тягнув одну чарку та другою.

— Стій бо, панє брацє! вино пється поволи! — вговорював Михась.

Випите вино завертало жінкам голови. Тета згадала свойого покійного мужа, що вмер ще перед двадцятьма роками і стала плакати. Стефаниха згадала свойого покійного Стефана, що його за шля-хотське пасовиско застрілили, але якось не зважилася плакати, щоби не вразити Михася, що тепер у дворі служить.

— Тож то був мій небіжечко до-о-о-брий! — заводила тета,— йно раз всего навсего вдарив мене, як наша льоха влізла в фасолю... але я тому не була вин-на-а-а...

— Та цитьте бо, тітко! Хто вмер то в ямі, а хто жиє то з нами. Ану, ще чарку за ваше здоровля!

На вид чарки тета перестала плакати, утираючи полою свого кафтана посоловілі очі.

— От, ліпше заколядуймо! на Свят-вечір не годиться плакати...

Залунала коляда. Жінки тягли своїми тонкими голосами як розколені сопілки. Федьо співав, як баран, а Михась брався басувати так, як старий Яричовський, тільки йому це не йшло. Зачинав то високо, то низько, і не міг ні раз втрапити. Вже то його родина не була співучою, бо і покійний Стефан не мав голосу.

Колядували довго. Тета сказала, що мусить піти до своєї Касі. Федьо мав підвести її, щоби старуха поночі де не впала. Михась остався з мамою.

— Ну, мамуню, ще по чарочці!

— Ей, сину, хіба вже досить. Незадовго треба йти до церкви, то не тяжко заснути. А я би собі того не вибачила, як би в церкві не була в таке свято...

— А хто би там лягав спати? от пересидимо до рана... Я й так маю, мамуню, з вами дуже богато говорити...

— Ну, то говори, моя дитино! тепер ми самі.

— Що би ви, мамуню, на те сказали, як би я хотів женитися?

— Нічого, овшім, женися сину, маєш до того право. Годі так бурлакувати. І то, що маєш, змарнується, як не буде кому доглянути...

— То ви не противні?

— Я би тобі, дитино, рада неба прихилити... А де ж би ти гадав женитися?

— Тож то й сук,— каже Михась.— Панну вже вибрав... як золото дівчина!

— Хто такий? котраж то?

— Вгадайте мамо!

— Чи з Закуття?

— Ні, але недалеко Закуття.

— Але шляхтянка?

— Ну, ще й яка! Добра шляхтянка.

— На Бандарівщині я жадної такої не знаю, тож і не вгадаю.

Михась довго вагався сказати.

— Знаєте, мамо, тую Міхалінку Бурачиньску, сироту, що у баронової на вихованні...

Стефаниха видивилася на сина.

— Бійся Бога, Михасю! А чи вона ж пішла би за тебе?

— Ого! баронова нас сама посватала; казала, що Міхалінка давно вже для мене призначена...

— Я лиш боюся, що то велика пані, по паньски вихована, то вона на шляхтянку нездала...

— Чому нездала? Го-го! баронова прецінь не ладила її на графиню, лиш на шляхтянку. Решту приучиться у мене. Як там не зможе корови видоїти, то без того обійдеться.'..

— Певно, що того їй не буде треба... Лише, щоби тобі відтак не заводила в хаті паньских звичаїв, бо був би ти дуже бідний...

— Які там паньскі звичаї? Виділи ви мою хату, що мені баронова поставила... ну, що? може не шляхот-ська? А вже ж була би казала поставити іншу, паньску, як би гадала з мене робити пана. А вона вже тоді рахувала мене для Міхалінки... Впрочім то шля-

хотська кров.

— Та я знаю, покійний Бурачинський походив таки з наших... я його знала. Старий небіщик грабя Бабинський, батько нашої баронової, був з ним за панє брацє...

— Отже видите, мамо, що буде добре. Ви не противні?

— Най тебе Бог благословить, мій сину! нічого проти неї не маю.

Михась аж підскочив з радости і став маму цілу-

вати по руках.

—• Баронова певно її випосажить...

— О, ще й як! Певно, що не пустить її бідно з під своєї опіки. Сама те казала.

Надійшов Федьо.

— Знаєш, Федю, Михась жениться!

— О-о-о! а то з ким?

— З Міхалінкою, вихованкою баронової... знаєш? баронова великий посаг дає...

— Пі-пі-пі! будеш Михасю паном... Куди тепер мені з тобою рівнятися...

— Гріх тобі, брацє, таке говорити. Або то я коли давав тобі моє паньство пізнати? Мою половину батьківщини тобі відступаю, тай ще запоможу, аби ми не дуже то від себе відставали. Як йно скінчиться мені

24 роки, зараз спишемо грамоту...

Федьо переконався, що Михась не заверне того, що раз сказав, і дуже був з того радий.

— А на весілля запросиш?

— Ото раз! Ти говориш, як дитина... Будеш за дружбу...— Слухайте, мамо! На другий день свят я запрошую шляхту до себе. Прийдіть до мене, та поможете дещо приладити.

Балакаючи, не стямилися, як півні запіяли. Славаж Тобі Господи, що Різдва діждалися! — заговорила мати — час, діточки, до церкви!

Стали одягатися. Стефаниха надягла бараняче фут-ро, крите зеленим сукном з широким лисячим ковні-ром, голову завязала хусткою. Федьо задягнув батькову капоту і кожух, взяв батькову шапку. Йно вийшли на поріг хати, від церкви відізвався спершу три рази малий дзвінок, відтак грубший, потім найбільший, наче б кожний окремо пробував, чи його серце не примерзло. Відтак всі три разом загуділи милозвучним акордом. Голос той розходився далеко-далеко по вкритих снігом пишневецьких полях, звіщаючи людям радісну вістку: "Христос родився!" Пишнівська деревля-на дзвіниця без стін богато причинялася до мило-звучности тих дзвонів, бо ніщо не придушувало їх голосу. Зза того то пишневецькі дзвони мали славу на цілу околицю і пишнівчани дуже тим величалися. Зовсім інакше відзивалися дзвони сусідньої дочерної церкви в Кореличах з мурованої дзвіниці. Пишнівчани казали так: Корелецькі дзвони говорять: "чир1 тай то пісний, чир, тай то пісний!" — а наші дзвони говорять: "замішка2 з молоком! замішка з молоком!"

житній куліш. 2 гречаний куліш на молоці.

В цілім селі заворушились люди — хіба немічні старці та бабусі недужі, та малі діти остались дома. Паламар отворив церкву, позасвічував світло. Ціла церква наповнилася світлом і людьми. По відправі вертали люди до дому здоровлючи себе взаїмно Різдвом Христовим.

Другого дня свят Стефаниха, запросивши до себе стару Міхалову, поралась від рана в Михасевій хаті. Гостий сподівалися богато. Сама

Михасева родина — то вже богато, а тут ще запрошено префекта, Філіпка і кількох статочних старших шляхтичів.

Михась не жалував нічого, щоби як слід погостити шляхту. Зявилися кури, гуси, качки, а від Стефанихи притаскали цілого, перед святами убитого веприка і бочку капусти. Баронова, довідавшись, прислала вина і меду з своїх пивниць, жид-орендар доставив горілки-шабашівки і доброго араку. З коршми позичили довгого стола і дві лавки. В кухні аж кипіла робота. Наварили один кітлик борщу, другий вареників сиряних, третій капусти. В довгих ринках шквирча-ла смажена ковбаса, варилась вепровина. І хліба напекли. Тимчасом присланий бароновою Войцєх уставляв з Михасевим наймитом столи і прикривав двірськими пасмистими скатертями. Столи заставлено в ізбі і в алькирі.

Зараз по вечірні стала шляхта сходитися; дехто приїхав саньми. Михасеві свояки попривозили жінок — то були Михасеві тітки, вуйни й стрийни. В хаті зароїлося. Шляхта стояла купками і покурюючи деревляні люльки розмовляла з собою про всілячину.

Тимчасом вже смерклося. Войцєх засвітив кілька свічок, які зпоміж тютюнового диму ледво блимали якимсь рудим мрачним світлом. Поприносили страви і шляхта засідала коло столів. Чарка з горілкою кружляла чергою при звичайних приговхрках. Зробилося тихо, лише чути було голосне сьорбання і жуття міцними шляхетськими щоками. Одна страва була смачніща від другої. Войцєх понаставляв склянок і поналивав вина.

— Віват наш шановний пан брат Міхал! віват! Войцєх звивався як в кіпятку опарений, наливаючи склянки.

Тепер настав знов гамір. Шляхта розбалакалася, всі говорили враз і заледві сусід сусіда розумів.

— Послухайте мене, панове браця! — відозвався Михась.

Настала тишина.

— Наша ясна пані баронова відступила шляхті закутянській в тім році на випас угор на стариз-нині і лиш просить, аби панове браця в осені той лан, їй спокладали. Що року буде один лан в угорі, і що року так само буде шляхта випасати... А тоє вино, що тепер пємо, прислала нам наша ясна пані на почастунок, на могорич...

— Віват наша пані дідичка! най жиє! віват! Шляхта випила склянку одним духом.

І зробилось знову гамірно. Шляхта почала міркувати, скільки то штук худоби можна буде на старизні випасти, а скілько буде треба відтак плугів, щоби спокладати.

— Панове браця, послухайте мене! — кричав знову Михась, дивлячись пильно, чи всі склянки повні.— Слухайте панове браця! Я спросив вас ще, щоби як ваш брат засягнути у вас братерської ради... Я загадав взяти собі добру, чесну, уцтиву панну за малжонку — шляхтянку таку як і я, як ми всі з доброго шляхотсько-го роду. Я панове браця, женюся і вже маю благо-словенство від моєї пані матки добродзєйки, а вас панове, всіх прошу на весілля. Наша ясна пані баронова сама мені вибрала панну, сама мене висватала. Я женюся з шляхетно-уродженою панною Міхаліною Бура-чинською, вихованкою нашої ласкавої баронової...

— Най жиє шляхетне уроджена панна Бурачин-ська, панна молода! віват! — заревіла шляхта, аж одна свічка згасла.

— — Тож ви, панове браця, мої кохані і шановні фаміліянти, не противитесь тому, щоби панна Бурачинська ввійшла до нашого роду, була моєю мал-жонкою?

— Віват паньство молоді! най жиють! віват!

— Запрошую всіх на весілля.

Розохочена шляхта ревіла, віват, аж вікна дзвеніли. А кожне віват нищило ряд склянок вина, що тонуло у шлунках шляхти. Михась був дуже радий і доливав, що міг. Хотів, аби кожне попамятало його заручини.

Серед гамору, суперечок і окликів пила шляхта, мов смоки. Така оказія не зараз трафиться...

— Шельма той Міхал! родився в чіпці, бігме в чіпці! — говорив один шляхтич свому сусідові.— Кажу вам, панє брацє, що в чіпці. А хто би мені сказав, що ні, то я з ним не так поговорю! — і луснув кулаком об стіл, що аж склянки задзвонили.

— Агов, панє брацє! склянок нам ще треба... не товчіть!

— Що то треба? Або я ка-а-жу, що не треба? Хто каже, що не треба, то мій воріг, а хто каже, що треба, то мій брат... Бігме... я кажу, що наш пан Міхал, брат наш коханий, родився в чіпці... Панє Міхалє, панє брацє, дай писка!., бігме в чіпці! — і шляхтич конечно хотів переступити лавку, на котрій сидів, та другі єму не дали.

По вині дали мід. Шляхта не пропустила ні одної черги. Настав галас, мов на ярмарці. Декотрі стали вже сваритися, нагадуючи собі Бог зна колишні причини. Але Михась зараз прибігав і лагодив закукурічених шляхтичів і змушував їх запити згоду. Так помирені стали зараз цілуватися сердечно, а дехто мягкого серця і прослезився.

— Я вам кажу, панє Пєтше,— говорив крізь сльози старий сивовусий Філіпко до свого сусіда,— я та-

кий круглий сирота, такий одинокий, як отой мій палець, о! — і поставив свій один палець проти носа свого сусіда,— як билинка в полі...

кажу вам! Нема у мене ні тата ні мами... Я сирота — і заридав наче б тільки що вчера похоронив батька й матір.

В другім кінці стали співати улюблену шляхот-ську пісню:

Дай же Боже в добрий час, Як у людей так у нас, І в щасливу годину Розвеселім родину! Ой ну-ну, ну-ну-ну! Розвеселім родину!

Шляхта славно ричала один голосніще від другого, а ну-нуканню не було кінця, з гуртового співу виходили всілякі комічні мутації.

Один шляхтич, вимахуючи руками, співав сам про себе:

Ви малії гопаки Витинайте пендраки! Возьміть маму в середину — Розвеселіть родину! Ой ну-ну, ну-ну-ну! Розвеселіть родину!

Войцєх з Михасем наливали безнастанно. Шляхті й не в голові було йти до дому. Кожний говорив за себе, не розуміючи сам, що говорив, і не турбуючись, до кого говорить.

Вже було геть по півночі, вже кури піяли, а шляхта кричала, співала, веселилась і пила на перегони. Далі дехто знеміг і вивернувся горілиць з лави, де сидів. Другі пішли чергою за ним. Дехто зміг вийти в чотири боки на двір і тут зараз запоров носом в мягень-кий сніг, кричучи з усеї сили: Рятуй брацє! Жінки по-

6 "О0"-5 129

виходили зазделегідь до пекарні, та до алькира і тут кожна лягла, де попало. Кілька їх повилазило на піч, решта поклалися в алькирі на долівці, де тета казала наносити соломи.

Набогато було таких характерників, що вицідивши останки меду пішли до дому, держачись цупко попід руки один одного.

В ізбі захропіло, наче сотка чумацьких нема-щених возів. Хропіли на різні тони в ріжних ска-лях. Хропіли, харчали, свистіли, ірзали, бурмотіли, кричали: віват, кріз сон. Михась з Войцєхом поотви-рали вікна і двері, щоб часом люди не подушилися від такого задуху, і повтягали до хати тих удаль-ців, що позасипляли в снігу.

Відправляючи Войцєха до двора, Михась всунув йому в руку пять сороківців, а сам поклався вже над раном.

На другий день вже перед самим обідом стали гості будитися. Кожний протер очі, вийшов на двір і став кріпко терти голову снігом. Тим і витвери-зився. Приходив у хату, пив чарку горілки, закусив вареником і попращавшися сердечно з Михасем, йшов до дому.

— А то ти, гостина раз! — говорив сусід сусідові — такої я не запамятав...

— І голова не болить,— говорив другий.

— Добрі трунки має баронова!

— Добра пані...

— І Михась... шляхтич, брат, якого пошукати!

XII.

Таким чином Михась усунув послідну перешкоду майбутнього щастя. Коли розповів бароновій про угощення шляхти у себе, вона похвалила його за це.

Урадила зробити весілля зараз по Великодні.

За той час баронова ладила для Міхалінки придане. Сама їздила до Самбора, купувала полотно і всілякі матерії на убори. До двора спровадила кравців, швачок, і над всім наглядала, всему давала лад. Баронова не любила збувати чим будь тих, котрими опікувалася. Тож і тепер росли цілі копиці сорочок тоненьких кафтаників, спідниць, куцабайок, спенцериків... Молодиць з села зганяли до двора дерти піря, котрим набивали подушки, мов гори в тоненьких насипках. Заздалегідь ладились до весілля. Годували гуси, кури, качки, індики і два великі вепрі. Усе весілля хотіла баронова обійти своїм коштом.

Михась за той час був дуже щасливий, як кожний залюблений перед весіллям. Він розумів, що бароновій обовязаний до вдячности і ту вдячність показував усюди, на кожному кроці. Від рана до ночі не виходив з двора, заглядав у кожний кутик і наглядав усего. Господарська робота йшла як на шнурочку. Правда, від підданих Михась не вимагав нічого більше, як тільки хто був обовязаний, але за те тим людям, що приходили на панщину, не попустив, не дарував одної години продармувати. Хлопам навкучилась така робота. Іще ж коли у себе була робота в полі, кожне було раде, що відробивши свою повинність має спокій. Але тепер — то волів би кожний два дні повільніше робити, підпираючи бороду ціпом і спочиваючи, як робити цілий день без упину, аж кости тріщали. Але з Михасем трудна була справа. Він з'являвся тоді, коли його найменче можна було сподіватися.

У вільних хвилях Михась забігав до Міхалінки. То були найкращі хвилі його життя. Бодай би поглянути, то зараз лекше серцю стане, хоч відтак трудно розставатися... І Міхалінка визирала тої хвилі, коли Михась мав зайти до покоїв. Обоє помарніли з такого нетерпеливого вижидання,— обоє числили місяці, тиждні, дні.

До Міхалінки навідувала частенько стара Стефаниха. Вона тішилася своєю невісточкою, голубила ЇЇ, пестила. Міхалінці спочатку було ніяково йти в обійми простої шляхтянки, але невдовзі з тим освоїлася, бо шляхтянка та була матірю коханого Михася і вельми розумною хоч простою людиною. І привикла до неї, так полюбила її. Одна одній припали до серця. Стефанисі тепер і на гадку не приходило, аби Міхалінка була невідповідною жінкою для її сина.

— Марне, марне, мізерне,— говорила Стефаниха своїм сусідкам,— з серпом ані з скіпцем не пійде, але не гонорне і всему дасть лад тай всего припильнує. А така вам добра, ґречна, лагідна, як ласичка... Добра буде з них пара!

Баронова, кільки разів побачила Стефаниху, все її прикликала до себе, частувала кавою, солодкою горілкою або вином. Стефанисі це не було в смак.

— Міхалінко моя люба! не говори нічого що я тут у пані баронової.

— А пані баронова казали сказати собі кожного разу як мама прийдуть...

— Не хочу! Як би так, то я би ніколи не прийшла... Потому би хто сказав, що я лакома на поча-стунки... не хочу! Я лиш прийду, подивлюся на тебе, моя дитинко, тай досить. Боженьку! та я би згоріла з сорому, як би хто на мене таке погадав... не хочу! — Стефаниха підносила руки, начеб від чого засланялася, і відходила з двора.

Зараз по Великодні проголосили заповіді — для Міхалінки в латинській парафії в Бучанах, для Михася в пишновецькій церкві. Усе село лиш про те весілля говорило і кожне ждало нетерпеливої вро-чистости. Казали: що такого весілля ніхто в Пишні вцях ще не видав.

На тиждень перед весіллям стали в дворі мордувати гусей, курей, качок, індиків, згинули під ножем оба веприки і один пасений віл. Двірський кухар звивався як в окропі. Помагала йому ще нанята Міхалова, бо двірський кухар не вмів усего зладити під шляхетський смак, а цеж весілля чисто шляхетське.

Баронова відступила чотири великі покої в двері для весільних гостей.

Михась порадившися з бароновою, запросив за старостів мандатора Яричовського і Філіпка Горедись-коге. Старостиною була Чосникевська і одна шляхтянка, далека своячка Михасева. Дружками були дві сестри Міхалінки, а дружбами Федье Стефанів і молодий Яричовський. Михасеві не дуже було по нутру йти до Яричовських просити, але баронова казала, впевняючи, що ніхто йому ані слова не згадає про колишнє. І справді Яричовський приняв Михася в своїй канцелярії дуже чемненьке, наче б ніколи між ними ніякої суперечки не було.

Вінчання було назначене на неділю.

Вже в пятницю стали молодята їздити за благо-слевенством по Закуттю. Михась з братом Федьом на гарних конях, Міхалінка з сестрою в двірській бричці. Мелодий Яричовський не міг товаришити Михасеві, бо не вмів їздити на коні.

Михась, одягнений в новісіньку капоту, що йне вийшла з під умілої руки Йеська, у високій смушковій шапці на завісах, з перевязаною на руці біля кістки шовковою хусткою, з нагайкою в руці,— виглядав на гарному коні величаво. І Федьо причепурився та держався на коні просто. Закутянські дівчата трохи не з'їли Михася очима і завидували Міхалінці такого щастя. Михась об'їхав Закуття, не минаючи і найбіднішого шляхтича. Усюди де приїхав, злазив з коня, привязував до плота, клав на сідло нагайку і входив у хату. Сказавши лише дзінь-добрий, кидався кождому, старому чи молодому, хоч би малій дитині в ноги кажучи:

"Прошу о благословеньство!" Той перед ким він вклонився, відмовляв: "Най Бог благословить!" Тоді доперва цілувався, старших у руку, молодших в лице, без ріжниці чи то парубок, чи дівка. Відтак короткі питання про весілля і дальше в дорогу. Ніхто таких гостей не задержував, бо кожне' знало, що їм пильно. Молодий і дружба сідали на коні і їхали до другої хати, хочби це лиш через вулицю. Ува-жалося великою обидою, колиб пан-молодий на по-двіря не заїхав, лише прийшов пішки.

Так сам робила панна молода. Баронова випиталася подрібно у Стефанихи, який у шляхти звичай, і наказала Міхалінці, щоби від того звичаю на волос не відступила, аби відтак шляхта не взяла її на язики.

— Того, моя дитино, ні раз не соромся, бо то святий прадідівський звичай шляхетський, а ти повинна гордитися тим, що ти шляхтянка і за шляхтича виходиш замуж.

— Тай цілуватися маю з шляхтичами?

— Або то сором? Цілуйся зі всіми!

Міхалінка прибрана після шляхотської моди в шовкову спідницю і в такий кафтан, віночком з барвінку, на гладко причесаній головці, сіла до брички і поїхала в Закуття. Об'їздила шляхту чергою, неминаючи жадної хати. Падати в ноги привчилася заздалегідь в очах баронової. Лише з цілуванням ішло з разу трохи трудно, бо соромилася.

Шляхті таке поведения панни з двора дуже подобалося, а молоді парубки аж облизувалися, цілуючи таку ягідку. Як' лише двірська бричка показалася в Закуттю кожне спішило до дому, аби не поминути тої рідкої нагоди.

— Видно шляхотську кров! таке то нанятко в дворі виховане, а не цурається шляхотських звичаїв, не соромиться шляхті вклонитися, а любенька як цукоро-чок... Щасливий Михась!

А Михась саме тепер нагадав собі, що поминув один шляхетський звичай — забув післати сватів. Але тепер уже запізно...

Шляхетські весілля розпочиналися "дружчинами". В суботу по полудні поспрошували дружки дівчат і хлопців до двора, привели музик і почалася забава при весільних обрядових співах. Двораки дивилися на той увесь обряд згірдно. Але жаден не смів губи отворити, щоб не наразитися бароновій, котра так щиро тим весіллям занялася. Вони ладились до-перва другої днини показати шляхті, що вони вміють. Дружчини протяглись довго в ніч.

Другої дниНи панство молоді ходили до спові-ди. Міхалінка поїхала до Бучач, але вернулася скоро, бо служба в костелі кінчиться ранше.

Польський проборщ не хотів давати шлюбу в пишне-вецькій церкві, задля незгоди з українським порохом; баронова знов, хотіла, щоби вінчання відбулося в місцевій церкві, щоби шляхта могла подивитися. Шляхта взагалі, хоч радо вчилася польських молитов, однак держалася кріпко церкви, вважаючи костел за інституцію панську. Нарешті, на налягання баронової, польський парох дав пишновецькому деліга-цію звінчати молодят.

Як лиш Міхаліна вернулася з костела, стали лагодитися до шлюбу.

У великій двірській їдальні простелили лякеї великий килим і тут поставили два крісла: для баронової, котра заступила маму своїй Міхалінці і для Стефанихи. Музика шляхотська, аж із шістьох інструментів під управою Яцевого Яся, заграла якоїсь поважної. Мами посідали на кріслах. Тоді приступило панство молоді. Ціла велика саля наповнилася людьми, шляхтою, двораками. Та не всі могли поміститися.

Хто прийшов пізніще, стояв у сінех або глотився під вікнами. Михась і Міхалінка стали на вколішки. Баронова поблагословила і поцілувала Михася у голову. Стефаниха розплакалася, як мала дитина. Настала урочиста хвиля. Всі були зворушені, а дехто і слезу утер. Відтак молодята падали в ноги всім приявним, просячи благословенства.

Коли молоді обійшли всіх, перший староста Філіпко Городинський дав знак шапкою, музика заграла веселого марша і весільний похід рушив до церкви. Не було далеко, то молоді йшли пішки, держачись за руки. Народу зібралося дуже багато, усе Закуття, так що в церкві були самі хлопці, а й то не всі, бо деякі були цікаві побачити шляхетське весілля і побігли до двора.

Весільні мали ждати перед церквою, доки скінчиться служба Божа. Музика осталась за воротами цвинтаря. По службі Божій вийшов священник з дяками перед церкву, випитав молодят за добру, неприму-шену волю, дяки заспівали: "Се жених грядет о полу-ноще" і пішли перед тетрапод. Молодого вели під боки дружки, панну молоду дружби, дальше йли старости, старостини, прочий народ заповнив церкву.

Клякаючи до вінчання, Михась підгортав пильно свою капоту, щоби припадком Міхалінка її не приклякнула. Тогді усе життя верховодила би над ним, Філіпко заздалегідь шепнув Михасеві:

— Пане брацє, бережи полу капоти!

По вінчанню висипалися з церкви на цвинтар. Музика заграла веселої. Федьо як дружба, йдучи передом вимахував хусткою і приспівував:

А я свою Катерину Закопаю в глину — Рости, рости, Катерино, Аж на другу зиму!

Другий дружба, актуар Яричовський, був би нізащо в світі на таке не поважився. Він ступав поважно, ведучи дружку попід боки. Сам себе соромився, що вмішався між шляхту. Ей, як би не баронова,— думав собі — не звабили би ви мене сюди!

Коли зближались до двора, баронова вже стояла з Стефанихою на ґанку, за ними вигальований Войцєх держав на великім срібнім підносі бохонець хліба, сіль і дві чарки вина...

Молодята упали бароновій знову до ніг. Вона уся зворушена, поблагословила їх хлібом. Випили по чарці вина і поцілувалися. Шляхта заревіла "віват", а за двором гримнули побережники з рушниць.

У великій їдальні вже були заставлені столи з всякою стравою. Молодят посадили на почеснім місці. Коло Михася сіла баронова, коло Міхалінки Стефаниха, дальше сиділи старости і старостини, проча шляхта і двораки.

Шляхта, не могучи собі дати ради з вилками послуговувалася ложками і пальцями узброєними в куски шкіри з хліба.

Старий Яричовський одягнений в синій фрак піднісся з чаркою в руці і проговорив довгу орацію по польськи, добираючи як найкращих слів і зворотів, порівнуючи Михася до лицарського "круля" а Міхалінку до "крулєвни" і бажав їм, мовляв, з роси з води. Михась не дуже вірив в щирість тих слів, але — хай собі говорить!

Шляхта велася прилично і спокійно, шануючи присутність баронової. Баронова зміркувала, що шляхта супроти неї несміла, тож зараз по третій страві вийшла до своїх покоїв, кажучи:

— Забавляйтеся, панове браця, як у себе... Ви мої гості сьогодня.

Шляхта повставала з місць і доперва, як баронова відійшла, став гамір змагатися, поки не перейшов у великий крик, в міру того, як чарки з вином і медом кружляли. За час обіду побережники гримали під вікнами з рушниць, а шляхта кричала "віват".

Обід протягнувся довго з полудня. Відтак порейшли до других покоїв і розпочалась гульня. Офіціялісти гуляли з шляхтянками, шляхта з паннами двірськими. Усім було весело.

Після уложеної програми і звичаю, весілля мало трівати цілий тиждень. Три дні забавлялася шляхта в дворі у молодої, їла й пила, заки наступили "придани" — перевезення молодої до дому молодого.

Цікаво це виглядало; молодята їхали двірською бричкою, окружені підохоченою шляхтою. Передом рвався все Федьо, виспівуючи дуже захриплим голосом. Перед воротами заспівали свахи:

Отвори, мати, ліску — Ведемо ти невістку!

У Михася була вже Стефаниха і приняла молодят хлібом в порозі. З двора позносили сюди їду і напитки.

Тим весіллям баронова дуже змучилася. Ніде було голови приклонити від безнастанного гамору, крику і музик. Доперва по приданих відітхнула свобід-но і казала всюди випрятувати і вимітати.

Шляхта не пропустила ані одної днини, щоби не з'їсти і не випити, що було. А що баронова не жалувала нічого, то шляхта висмоктала кілька бочок' пива і меду.

Після шляхетського звичаю музиканти мали обо-вязок у всіх старостів і старостин, сватів і свах, грати. З ними волочилися ще деякі весільні гості.

Такого весілля справді Закуття ще не видало і шляхта довго згадувала, як Михась женився з Мі-халінкою, як шляхта сиділа за панє брацє з бароновою при столі і величала баронову попід небеса.

Михась зажив з молодою жінкою в своїй хаті.

Друга частина

МИХАСІВ ЮЗЬО І.

Усе те діялось на два роки перед вікопамятним для Галичини 1848 роком.

Не годиться, хоч би і в повісти поминути цего епохального року мовчки, коли він стояв у нас до недавна вихідною точкою усіх вічевих і політичних рефератів. Коли зійде бесіда на політику, то наш чоловік не годен сказати кілька речень, щоб не зачіпити 48-го року.

Рік той був, так сказати би, весною для цілої Европи, а особливо вже у нас, по твердій морозній зимі неволі, він розморозив усі злидні горячим сонцем свободи відразу так, що троха не потопилися в повені. Інша річ, що ми не вміли з тої весни гаразд скориста-ти, що не мали приладженого зерна на посів. Через те то і ми на жниво спізнилися — як говорив один епископ-патріот.— Та годі. Ми розбуджені такою важною і нагальною подією з просоння, дивились за політичними жайворонками, а про посів на рідній ниві забули, надіючись, що той, що нам дав політичну весну і засвітив над нашими головами сонце волі, дасть нам і насіння, і поле обробить, і звезе, і змеле, а ми сядемо до готового.

Коли глянемо на той час перед 48-м роком, то аж страшно стане.

Піп, дяк і паламар — то майже вся українська інтелігенція, а в решті маса темного, на пів здичілого народа. Ціла суть і сила українського

народа — то хлоп, мужик, підданець. Забитий і приголомшений, не знав куди повернутися, де правди шукати. І шукав її в горілці.

Хлоп робив панщину від рана до ночі — і пив. Зносив до двора повісма, збіжжя, кури, гуси — і пив. Окуплювався мандатором — і пив. Обходив празники, весілля, поминки, похорони — і пив. Згинав спину під панську нагайку, сидів у мандаторськім арешті — і топив своє горе, і гоїв рани з побоїв в горілці. Пан уважав хлопа своїм підданим, інвентарем, і дбав про нього настільки, наскільки господар про свій інвентар дбає.

Хто був з поміж панів, дідичів добрим господарем, той старався, щоби його підданець-хлоп не був голий і голодний, щоби мав теплу хату і робучий інвентар, бо без цього хлоп не представляв у нього реальної вартости. Але лиш про реальну вартість хлопа ходило панові. Про моральну його сторону ніхто не журився. На що того, коли хлоп нічим іншим не був, як лише тресованим "бидлом", що уміє говорити і ходити на двох ногах. Усе, що пан робив для хлопа, робив для себе, чи посередно, чи прямо. Ситий і здоровий хлоп, зрошував своїм потом панські лани, оброблював їх своїми волами і своїми руками, кільки було треба. Зі свого грунту давав дворові данину; для себе уривав тільки, щоби удержати фізичне життя. Решту міняв за горілку випалену в панській горальні з тих самих бараболь, що їх своєю працею зібрав. Увесь економічний оборот відбувався таки в ріднім селі, частю прямо, частю за посередництвом жида-орен-даря. Вся хлопська праця верталася до панської кишені по потрученню того, що хлоп зужив на піддержання свого існування, та того рабату, що остав при жиді-орендарі. Хлоп лиш одне знав, може більше

інстинктом, чим своєю інтелігенцією: що його ворогом є пан з чередою своїх посіпак нагайкових і мандатор з своїми гайдуками і арештом. За приятелів він не чував нічого. Демократично революційний рух, який в тім часі проявлявся в Галичині, українського хлопа не порушив, не розбудив. Чому? Бо це були люде сурдутові, та щей Поляки,

котрих хлоп не міг відріжнити від своїх сурдутових наставників з двора, і для того їм не вірив. Зобразім собі як виглядала маса нашого галицько-українського народу.

Хлоп сидить в теплій хаті, має подостатком дров і хліба. Має пасовисько, робить панщину, ходить до церкви і гоїть рани від панських побоїв, дрожить на вид економа і мандатора і пє горілку і не думає про це навіть, чи мо,же йому бути коли краще. Було і так, що хлоп не мав що їсти, було і так, що декотрий збивав сороківці і закопував їх під печею, але це були виїмки. Правда, хлоп відбував тоді ще одну повинність: служив у війську. Але там він переставав бути хлопом, раз длятого, що до хлопа-вояка пан дідич не мав права; по друге, що з нього робили в війську машину ніраз не подібну до хлопа.

Таку Галичину застав рік 1848.

Чи знесення панщини було для хлопського люду спасенне? Під оглядом моральним так, під економічним ні. Нарід не був до свободи підготовлений. Виведений з вікової пітьми на ясне світло, мусів осліпнути, бо око його ще до світла не привикло. Українському народові треба було показувати світло в малій скількості. Йому треба було світання, був би собі очий не попсував... Пущений нагально на волю, недовіряючи нікому, без провідника, підозріваючи всюди сильце на себе, мусів остати — мимо свободи, мимо заможности матеріальної — на тім самім ступені ро-звою, де його свобода заскочила. Не диво отже, що другі випередили його. За це годі винувати тодішнього

/

уряду. Уряд дав свободу для всіх народів Австрії в одну хвилю, для всіх однакову,— годіж було для Галичини робити виїмок.

Такий стан застало губерніяльне розпорядження з дня 22 квітня 1848, проголошуюче, що на підставі розпорядку міністерства внутрішніх

справ з дня 17 квітня 1848. ч. 876, з днем 15 мая року зносить підданство і всі підданчі повинності в Галичині.

Яричовський, прочитавши таке диво, покрутив головою, не знаючи в першій хвилі, чи радіти тим, чи сумувати. Але нагадав собі, що з знесенням панщини і він не матиме тут що робити і його всемогуче панування раз на все скінчилося. Кілька днів роздумував над тим, аж в слідуючу неділю казав скликати народ на площу перед коршмою і тут проголосив народові цісарську волю. Хлопи зразу не хотіли вірити в те, що їм читав мандатор, крутили головами недовірчиво і шептали між собою, що то певно якась нова панська хитрість.

— То вже не від нині таке говорять! — говорив один старший хлоп.— Вже нам пани давно обі-цювали, ще як заводили бунтацію, а хлоп як гарував, так гарує.

— Тихо бути! — гримнув мандатор.— Ще заки будеш вільний, можеш сто київ з'їсти... Це не пани роблять вас свобідними, лише наш найсвятіщий пан цісар. Розумієш?

— От що? То то, куме, не пани, лише цісар... видете, як воно! Воно справді може щось з того бути... Ану но, погляньмо, чи є печатка?

Кількох сміліщих поглянуло через плече Яри-човського.

— Гей люди! Є печатка, бігме!

— Як є печатка, то вже правда! — загула громада,— бо як немає, то це все дурман...

— Алеж кажу вам, що то цісар дав волю!

Громада заворушилась, як бджоли в теплій літній день. Люди гомоніли заєдно: цісар дарував волю... Хтось підносячи шапку в гору крикнув:

— Слава нашому найясніщому цісареві! дай йому Боже панування!

Громада закричала:

— Слава! най жиє! — а гомін носився далеко по селу.

Люди не знали, що з радощів робити. Хлопи, жінки взносили руки до неба і плакали з радощів. Цілувалися взаїмно, прощаючи собі усі провини, наче б в церкві на Великдень. Немічні старі випрямилися, немов хотіли поскидати з себе частенькі побої, що їх ними панщина обдарувала.

— Вибачте нам, панє сендзьо ласкавий,— каже один хлоп, підступаючи до мандатора і кланяючись низько,— прошу нам пояснити: як воно буде без тої панщини?

— Щож я вам маю пояснювати? Не будеш ходити на панщину тай годі...

— А що буде з грунтом?

— Ага! той грунт, що хто тепер має, таки затримає його на вічність без сплати...

— А повісма не будуть вибирати?

— Ні.

— А кури тай гуси?

— Ні.

— А корцевого також ні?

— Ні, нічого! Коли підеш на лан робити, то за гроші...

— Побачить мене на лані, як своє вухо! — каже один молодий господар.

— Тепер лекше людям буде жити.

Яричовський розкинув між народ друкований цісарський патент, що зносив панщину. Люди трохи в шматки їх не подерли. Кожне хотіло його мати, аби оправити в рамки тай на стіну повісити між образами. Народові більше не треба було знати, то й не слухали, що мандатор ще балакав. Порозбігалися по селу викрикуючи: воля, воля! свобода!...

Баронова, довідавшись про це, була дуже збентежена. Що тут робити, як господарити на таких ланах без робучих рук? Прикликала Михася.

— Панє Міхалє, що будемо робити? Ти чув?

— Та чув, але якось дамо собі раду. До 15 мая ще зможемо обробити весну, а про решта подумаємо опісля. Нехай ясна пані не журяться. Ну, будемо за роботу платити, то будемо. Мандатор казав, що дворам заплатять за те з каси, то якось будемо ратува-тись...

Але баронова тим ніраз не заспокоїлася. Ходила по комнаті, держачись руками за голову.

— Що то буде? що то буде? А як хлопи не схочуть відтак йти на роботу до двора?

Таке Михасеві й на голову не приходило, і тепер став над тим думати, бо й сам того налякався.

По цілім селі народ заворушився, розвеселився. Пізно в ночі чути було співи. В коршмі грала музика і народ танцював, а Іцко не тямив уже, коли стільки вишинкував горілки, що того дня.

Другої днини поприходили люди на панщину пізніше як звичайно. Михась був лютий і став бити лю-дий нагайкою.

— Ви сякі такі! я вам покажу! Душу з тебе вижену, заки будеш свобідний...

Хлопи зносили побої терпеливо і потішалися тим, що вже недовго тої біди. Михась не дарував нікому одної години. Робота йшла горячково. Хотів конечно обробити панщиною весну.

Та час не стоїть.

Надійшов 15-ий мая 1848. Після нашого календаря день той числиться 3 мая. Цеж річниця польської конституції третого мая. Яка іронія судьби! Сказав би хто, що як би була Польща устоялась, то мали би ми вже пів віку конституційного життя за собою, але вороги перебили добре діло і треба було ще цілого пів віку ходити в ярмі, ждучи на австрійську конституцію. Шкода! Але чи це правда, то друге діло.

Вже 14-го мая ходили люди мов сонні, не могли діждатися, коли сонце зійде. Не одному хотілося мотикою чи істиком підогнати сонце, як ліниву шкапу. Але мусіли доробити до вечера. Коли вечером верталися до дому попри двір, то кожний погадав собі: Більше там моя нога не стане! славаж тобі Господи!

День 15-го травня заповідався величаво. Була гарна погода. Як йно зірки поховалися в синьому небесному просторі, в повітрі повисли

жайворонки і почали свої пісні. Здавалося, що й вони про свободу співають. Так бодай причувалося хлопам, може лиш для того, що перед тим на жайворонка ніхто не звертав уваги. Скорше про чарку горілки кожне памятало, та про те, щоби не спізнитися на панщину, та виминути економської нагайки.

Люди посхапувались зарано, щоби побачити, як сходитиме сьогодні сонце, сонце свободи, волі і ліпшої долі. Показалося й сонце. Зразу зачервонілося небо, відтак на далекому виднокрузі показалася червона велика куля, котра викинула з себе тисячі та міліони ясних промінів на пишнівецькі поля. Заворушилася пташня, защебетала гуртом, а в їх щебеті чули люди виразно слово: свобода, воля. Навіть та роса, що на широких полях стояла на молодій травиці, блищала тепер інакше, веселіще, ясніще як вчера. А на вербах пишневецького цвинтаря аж в ухах лящить від пташого співу, як ніде. Хіба ж це душі битих, катованих панщизняних покійників прибрали подобу пташачу і радіють, що їх сини, внуки і правнуки діждалися свободи? Усюди невисказана радість. З церковної дзвіниці гудуть дзвони. Народ одягнений святочно, спішить до церкви. Люди стрічаються, здоровлять-ся, начеб по довгім невиданні, як би по тяжкій бурхливій ночі. Правда! та ніч трівала безперестанно пятьсот років! Не видно сумних похмурих лиць, бо всяке веселиться.

В церкві повно людей, не можуть всі поміститися і хто прийшов пізніще, стояв на дворі. Богато тут таких. Церква облипла людьми, як той улий, з котрого молодий рій вилітає. Дяки заспівали: Тебе Бога хвалим! Нарід став навколішки, співає і плаче. Але це вже сльози радости. Спів, що виходив з тих соток грудей, лунає по тих широких рівнинах наддністрянських просторів, а Дністер несе цей благодарний спів у світ, далеко, аж до Чорного моря переказати водам свого старшого брата Дніпра, яке то сьогодня свято в землі Данила.

А поки служба Божа правиться, сільські майстри обтісують гострими сокирами грубі дубові стовпи під церквою на цвинтарі, ріжут пилами і збивають па-мятні хрести. Другі копають ями на чотирьох боках церкви. Дарма, що таке свято! Робити хрести і збивати домовини — нема свята!

По службі Божій, коли священик прочитав з проповідниці цісарський патент, залунав в церкві цісарський гимн. Відтак навколо церкви ходить процесія — хрести святять. Священика ведуть попід руки найстарші господарі в нових кожухах. Передом несуть хрест і хоругви. Нарід співає цілою груддю. Гадав би хто, що то Великдень, Воскресения. Так, це воскресения, бо воля воскресла, та, що пятьсот літ в могилі лежала закопана під панським порогом, доптана ногами всякої дряні...

Дальше йде процесія на цвинтар. Чи ховають кого? Ні. Алеж не годиться не звістити такої веселої вістки батькам та дідам, тим костям, що їх панська нагайка оперізувала. На цвинтарі усе розбіглося. Кожне мало тут когось, хто ще не міг знати, що тут сталося. Кожне припадає до могили, цілує її та кличе: тату! мамо! діду! ми свобідні, ми вже не підемо на панщину. Цісар нас викупив, дай йому Господи довгий вік і славне панування! Відтак вертають до дому, нікому і сісти не хочеться.

Далі на майдан, що серед села! Запрягають віз парою сивих умаєних волів; віз умаєний теж. На возі повно дівчат і парубків. їдуть селом і співають весело. Хто їм таке порадив? Самі вигадали!

В дворі тихо, мов в могилі. Ніхто носа не сміє показати, щоби хлопство не побило. Бояться навіть нападу і для того забезпечили себе на всякий припадок. З Закуття прийшло на зазив Михася пятьдесять шляхтичів узброєних чим попало. Другі не виходять з Закуття. Біда не спить — говорив дехто — хлопство розгедзгалось... Або то давно тому, як хлопи різали шляхту? Але хлопам і не в голові були пани, шляхта і різня; вони тепер такі раді, такі веселі, що обняли би увесь світ і кожнього пригорнули би до свобідної вже груді.

II

Михась Тарасович Стефанів пережив тих два роки щасливо. Молода жінка перекинулась від разу в шляхтянку. Занялася господарством, як коли б уродилася і виросла під шляхотською стріхою. Вправді не доїла

коров, не ходила з серпом ні з мотикою в поле, але варила челяді їсти, пекла хліб при помочі тети, що таки при Михасеві жила, і всюди всему давала лад.

Михасеві ніколи було наглядати заєдно господарства, бо він має що іншого на голові — ціле пишне-вецьке домініюм. Баронова все здала на нього. З Михася мала Міхалінка стільки помочі, що порадилась його і знала дещо робити — котру ниву засадити бараболею, чи капустою, де посіяти пшеницю, а де жито. Михась приняв двох наймитів і наймичку, бо було що робити.

Усе йшло Михасеві з роси, з води. Придбав уже чотири корові, четверо ялівнику, пятеро коней. Усе те на двірській паші. Панщиною обробляв свої поля. Тітка вигодовувала що року кілька вепрів, котрі відтак продавала в Самборі. Михась продавав збіжжя і наповняв збанок сороківцями. Водились і дукати. За ті два роки докупив Михась кілька моргів шляхетського поля. Свою батьківщину відступив Федеві, братові, так як обіцяв, тай частенько запомагав його дечим.

По першім зараз році, як побралися з Міхалінкою, уродилась їм дочка. Охрестили Ганною, бо так звалася баронова. Михасі дуже раділи дитиною, бо гарна вдалася. Сама баронова за куму була, та тільки понадавала своїй похресниці подарунків, що другій вистало би се на придане. Баронова за нею побивалася страх. Казала собі приносити частенько дитину до двора, а деколи й до Михася приїздила в хату, щоби свою Ганню побачити, та попестити її.

— Як йно трохи підросте — говорила часто баронова — зараз заберу її до двора. Я її виховаю сама і не забуду її...

Привязання баронової до тої малої дитини походило з того, що сама була бездітна і самітна, як билина в полі. Родина її, графи Бабинські геть чогось відцурались баронової. За щось посперечались і перестали у себе бувати, навіть не писали до себе листів. Баронова нігде не бувала, з

ніким не сходилася, нікуди поза Пишнівці не виїздила, не знала, що в світі робиться. Тому то вона довідалась про знесення панщини аж тоді, як проголосили на майдані під коршмою цісарський патент.

Серед таких обставин витворила собі баронова зовсім окремий спосіб життя, не такий, як бував у других панів. Рано літом ходила по огороді читаючи дещо, по обіді виїздила в поле, або заходила до обори, заглядала всюди. Сестри Міхал і ни вже вивінувала і повіддавала. З одною оженився таки Гоздецький, що тепер став другим економом, другу взяв лісничий Іздеб-ський, з сусіднього домініюм. Не диво, що тепер бароновій бажалось мати коло себе якусь істоту, котрою би занималась, дбала про неї.

Занялася малою Ганною. Михась зразу протестував проти того.

— Ясна пані бароново, як я можу дати дитину від себе?

— Не бійся, Міхалє! у мене не буде їй кривди...

— Я то знаю, але прошу ясної пані подумати, що її відтак жде? То не її гніздо... її Бог призначив на шляхтянку, а що з неї буде, коли виховається по панськи? Буде ціле життя нещасливою, бо граф її не візьме, лише шляхтич.

— Те-те-те, говори здоров, панє Міхалє! А дивися на твою Міхалінку... зла з неї шляхтянка? А також я її виховала від такої о! дитини. Так буде і з Ганною. Виховаю і випосажу як слід.

Михась ще не дав переконатися.

— Міхалє, зроби те для мене і віддай мені Ганню до двора. Дивись, яка я самітна, бідна. Немає в мене нікого, з ким би заговорити щиро. Родина мене покинула, а дітий своїх не було. Мені треба когось мати біля себе, щоби мою материнську любов було на кого перелляти.

Бароновій станули сльози в очах. Михасеві зробилося її жаль.

— Чого я би для вас, ясна пані, не зробив? Беріть дитину, мою єдину...

— Спасибі тобі! — каже врадувана баронова.— Не забуду тобі того, і ти не пожалуєш. І не бери собі того так дуже до серця, що Гання буде у мене. Таж то не за морем... будеш її що днини видати...

І Ганню взяли до двора. Баронова приняла для неї бону. Дитина росла гарна і здорова.

Михасі осталися знов одинокі. З разу сумно було в хаті, бо не стало дрібної білявенької щебетушечки. Михасі ходили ні в сих ні в тих, а з часом і привикли до того. Що днини забігали до двора. Гання витала їх радісно, вибігала до тата аж на ганок, обнимала своїми рученятами за шию і бавилась Михасеви-ми довгими вусами.

Михасі ждали аж три роки на дитячий голосок в хаті. Післав їм Бог другу дитину — сина. Охрестили його Иосифом, на памятку покійного баРона. Щ° так звався, і по шляхотському звичаю кликали хлопчика Юзьом.

— Цего також до двора заберу, як підросте. Того мені Міхалє вже не відкажеш...

— Ой, пані бароново, ласкава пані! — говорив Михась кривлячись — деж так можна? Яж не зазу-ля, щоби свої діти в чужім гнізді виховувати...

— Послухай же мене, мій добрий Міхалє! З Ганною ти мав рацію, бо то дівчина і її призначення вийти заміж і бути матірю, але щодо Юзя, то таки помиляєшся. Таж то хлопець! Я його виховаю і вчити дам. Чому не може бути великим чоловіком? Чиж він мусить на ріллі робити конче? Через те він шляхотства не втратить, що вивчиться і піде в люди. Навряд, шляхетство може йому дуже придатися... бо шляхта всюди перша...

Михась признав, що баронова має рацію. Плян цей подобався йому. Чомуж би його син не мав бути ученим чоловіком? Тоді і слава буде, і син підмоги не буде потребувати.

— То хіба ясна пані всі мої діти заберуть?

— Ні, не всі, на те вже маєш моє слової Що ще Бог дасть, то вже виховуй собі сам, як знаєш. Най буде шляхтич-хлібороб.

Малий Юзьо ріс як здорове деревце, а Михасі заздалегідь освоювалися з тою думкою, що недовго при-йдеться їм тішитися Юзьом, бо він непримінно піде в чуже гніздо ховатися, піде під опіку баронової.

III.

До 15-го мая не вспів Михась усеї весни обробити на пишновецьких ланах. Дещо ще осталося. Це обробляв двірською службою, але і тої нестало. Двірські парубки і дівки стали з служби відходити. Наймались у заможних господарів-хлопів. Було би дійшло до того, що не булоб кому коло худоби ходити, як би в справу не був вмішався Яричовський. Маючи власть адміністративну в руках, він виконував також юрисдикцію над службою взагалі.

Яричовський прикликав кількох парубків до себе.

— Що ти, небоже, фиркаєшся? Таж ти ще року не добув.

— На що мені року добувати, коли тепер вже свобода і панщину дарував цісар...

— Або ти, сякий-такий сину, за панщину в дворі був? Або то в тебе був панщизняний грунт? Ти був слуга і за те тобі пані платила, годувала тебе. Зараз мені йти до двора служити!

— Не піду...

— Ні?... Максиме! — кликнув Яричовський на гайдука,— дати тому ледареві пятнадцять буків!

— А то можна бити? Цісарський патент зніс панщину...

— Зараз будеш мати патент... Бери його! Гайдуки вхопили хлопа, положили на лавку і вчистили пятнадцять буків.

— А що? будеш служити?

— Буду...

— А видиш! на що було тих всіх гримасів?... А ви другі будете служити?

— Будемо...

— Марш! а памятай один з другим, що як би тобі прийшла ще коли охота брикати, то двадцять і пять тебе не мине...

Парубки вклонились низенько пану сендзьому, поцілували в руку, подякували і пішли до двора. Та пригода пішла до селу блискавкою.

— Ось воно що! то дарували панщину, а до служби силують? та як воно? Може то знов яка панська штука, аби нас в ярмо заманити?

— Треба пильно берегтись, щоби в сильце не попасти...

— Та куда нашому братові встерегтись?

— Куди? Мені так здається: як підемо на панський лан робити, то знов завернуть панщину... Мені навіть так в Самборі на ярмарку говорив один посторонний старий чоловік.

— От воно що! видите? А щож би на те цісар сказав?

— Та що цісар? Він нас викупив з ярма на волю, значить: не будемо панщини робити, признав нам землю... Але як би ми таки на лані робили, то цісар так скаже своїм міністрам: Най їм, каже, чорт! Не хотять бути вільними людьми, то нехай орють знов як воли!

— От видите, до чого воно йде! Видите, панове громадо!...

— Я би теж так зробив, певно... Не хотіли жиди їсти манни, най їдять цибулю... А для нас з того велика наука: не йди на лан, щоб тобі дукатами платили, та медом мастили!...

— Ого! не підемо, най нас Бог боронить! Злако-мишся на дутка', тай потому покутуй...

— Наші діти та внуки би нас прокляли...

Так урадила громада і кріпко того держалася.

Поки що двір обходився своєю службою, котра ніби то дослугувала року. Але прийшли жнива. Робучих рук треба багато. Машин до такого ніхто ще не знав. Роби, що хочеш!

Михась вислав по селу польових, гуменних, наставників кликати людий на роботу. Обіцяли платити по пятнадцять дутків і три рази горілки. На ті часи плата була велика. Та хлопи, почувши про що ходить, позамикалися по хатах і ніхто й носа не показав на вулицю, поки двірські висланці не забралися. Вони боялися навіть двірського духу, щоби їх не

очарував, не заманив на таку загибіль. Розуміється, що другої днини і пес не прийшов до двора на роботу.

Що робити? Далі з колоса стане сипатись, жниво аж проситься, а тут нема нікого! Баронова ходить, мов на грані. Прикликала Яричовського, щоби що порадив, але він йно руками розвів:

— Не можу їх ясна пані до такого всилувати... не маю на те права...

Михась був страх лютий! Годі так стояти з зало-женими руками, таж само не зробиться... Нараз Михась ударився по чолі рукою і закликав радісно: маю! Казав осідлати коня і поїхав в Закуття. Пішов до Філіпка Городиського, до префекта, а вони стали скликати шляхту на майдан серед села.

— Панове братця!—промовив Михась до шляхти — я приходжу до вас в великій пригоді, просити о порятунок. Знаєте, що панщини вже нема, а хлопство

фіш тодішній, около 10 грошів.

збунтувалося і не хоче нізащо піти до жнива. Наша ласкава дідичка вже по пятнадцять дутків обіцяє, а ніхто не хоче послухати. Коли так далі піде, то вся праця пропаде, змарнується. В тій пригоді я до вас, панове шляхта, як до своїх братів йду: поможіть, бо шкода дарів Божих марнувати! Воно певно, не годиться, аби шляхта гербова йшла на панський лан робити, але щож порадиш? Я би вас не смів манити за заплатою, бо я сам шляхтич і себе би я тим споганив, але, панове, так, за ласку, за добре слово, за по-частунок... Ясна пані дідичка до смерти вам того не забуде!

Шляхта слухала уважно, покручуючи недовірчиво головами, бо як же шляхті найматися та йти робити там, де недавно робило хлопство?

Обізвався Філіпко:

— Ось воно що, мої панове: "Чи встидно би було шляхтичеві на приклад тягнути когось з болота, як би загряз і топився. Мені здається, що ні, бо то добрий учинок, хоч шляхтич не є на те, щоби своїми плечима чужий віз двигати... А так само тепер з бароновою. Вона топиться і гріх би був її лишати. А годі нам також забути, що юна для нас зробила. Памя-тайте, як нас угощувала, коли пан Міхал женився? Не сиділа з нами за панє брацє при столі, як звичайна шляхтянка? Не дає нам що року випасати свої угори? Отож коли вона нас не соромилася, то й нам нема чого соромитися, помочи їй в біді... Як ви кажете?

— Та воно правда, але бо й своя робота надходить...

— Надходить, ну надходить, а у баронової вже надійшла і заки наша надійде, все спрячемо. Ми сіяли пізніще, то й не доспіє так борзо...

— Згода! підемо!

— Панє Міхалє! — каже відтак Філіпко — кланяйся ясній пані від шляхти і від старого Філіпка Горо-

чвалав до двора.

— Ясна пані! — каже Михась входячи задиханий до покою баронової, — ми виграли справу, не пропадемо... На завтра маю сто женців.

— Звідкіля? — питає баронова, рада, що Михасеві так повелося.

— З Закуття.

— А по чому?

— За добре слово, і за почастунок.

Баронова не хотіла вірити в те, що почула, стояла зачудована серед покою.

— Нема що чудуватись, ясна пані! Шляхта за гроші не пішла би робити, тай певно не пішла би нізащо до кого другого, але ясну паню вони дуже люблять і не можуть того забути, як ясна пані сиділа з ними на моїм весіллі при однім столі.

— Зух з тебе, панє Міхалє! Дуже тішуся... Але треба про почастунок поговорити, як воно?

— Це дрібниця. На полуднє вислати їм бочку кислого молока і хліба та цибулі зеленої, а на вечерю приладити молочної каші, вареників, можна і вепрови-ни, розуміється і горілка мусить бути...

— А скільки ж би того всего?

— На сто людий з чубком, бо шляхта має апе-

тит.

— Зараз кажу пекти хліб і все приладжу. Але більше нічого не треба? може ще що?

— Добре би, ясна пані, як би була ще музика в вечір, коли вернуться з поля.

— Дуже добре, найми музику!

Михась відійшов за своїм ділом, а баронова прикликала ключницю і казала розчиняти хліб. Рано буде можна спекти, то як раз на полуднє буде готовий.

Другої днини, як йно почало сіріти, стануло на двірськім подвірі сто женців, сама шляхта. Були тут старші шляхтичі і шляхтянки, парубки і дівчата. З ними прийшов і Філіпко. Хотів показати шляхті, що зовсім не соромиться жати на панськім лані. Михась казав всім атаманам, наставникам і підганячам забрати серпи теж.

— Трохи собі, моспане, крижі розігнеш, бо й так застоялися стільки час підганяючи хлопів.

Розпочали роботу таки на першім лані з краю, зараз за двором. Шляхта серед сміху і жартів поуставляла-ся по загонах. Сміхи лунали по росі далеко-далеко по пишневецьких полях. І ті поля зачудувались з такої переміни. Єще не давно чути було тут проклони, свист нагайки, людські зойки, а тепер веселі сміхи і жарти.

Шляхта взялася щиро до праці. Один другому доповідав. Дехто заспівав пісоньку і робота йшла гладко, колосиста золота пшениця лягала в довгі ряди під ост-рими серпами.

Атаманам було ніяково. Недавно — то стільки було їхньої роботи, що голюкати на людий та палицями бити, а тепер розтягайся по загонах... Шляхта взяла їх на язики.

— Панє ржонцо! — каже один молодий шляхтич до наставника, що стогнав біля нього на загоні — а де ваша палиця? Здалабися мені, аби вас підо-гнати, бо щось вам ліниво йде...

— Не знаєш, панє Єнджею, де? — обзивається другий.— Пан ржонца свою палицю проковтнув, для того йому тепер так тяжко згинатися...

Всі зареготались.

— Ей бо, панє ржонцо, за вами колоски відра-стають! Визбируйте ліпше, бо відтак скажуть, що якесь чудо, що за вами пшениця росте...

Коло полудня привезли з двора полуденок: бочку молока, кільканадцять горнят і копу хліба.

I

— Гей! гей! панове браця! ходім полуднувати. На цілій лінії припинялась робота.

Віз з полуденком станув під придорожною липою. Всі посходилися сюди. Ключниця розчерпувала молоко і роздавала кому попало. Двох шляхтичів краяли свіжий житній хліб. Хто скорше випив передавав горнятко другому, поки всі не наситилися. Кусаючи хліб, полягали в тіни дерев. Дехто задрімав, дехто покурював люльку, а молодіж стала жартувати. Відпочавши взялись знову за серпи.

Над вечером Михась почислив копи. Було їх двісті з накладом, значить: на кожного випало по дві. Цілий лан пшениці вижатий. Дівчата виплели гарний вінець. Вибрали одну з поміж себе, вложили їй вінець на голову і пустились до двора співаючи. Спів лунав далеко в літний вечір. Аж в двір було його чути.

Тимчасом баронова казала заставити на подвірю двірськім під деревами великі столи, а сама дожидала женців на ґанку.

Шляхта перестала співати аж перед самим ґанком. Увінчана шляхтяночка війшла на ґанок і тут баронова здіймила їй вінець пшениці з голови і сердечно подякувала шляхті за труди, запрошуючи їх до столів.

Посідали де хто міг і стали заїдати смачні страви.

Тимчасом заграли музиканти. Молодіж не втерпіла і похапавши дещо на борзі пішла гуляти.

Михась стояв на ґанку коло баронової, котра, дуже рада з нинішнього дня, придивлялася веселій шляхетській забаві.

— Скільки кіп було, панє Міхалє?

— Двіста пятнадцять... увесь лан лежить.

— А робітників було лише сто?

— Шляхти лише сто, а пятьох наших наставників жало теж.

— То і наставники робили? а хтож наглядав?

— Ніхто, пані бароново,— каже Михась.— Коли б там був показався один наставник з палицею, то шляхта була би йому ребра поломила, повтікала і ніколи тут носа не показала...

— Правда твоя, панє Міхалє! Я не зміркувала, що говорю... А скільки би на таку роботу треба панщи-няних робітників?

— Що найменче двіста пятьдесять.

— Яка велика ріжниця! Я справді не розумію того...

— Річ зовсім ясна, пані баронаво: інакше робить чоловік свобідний, з власної волі, а інакше силуваний хлоп. Шляхтич вийшов помагати з зичливості для ясної пані і хотів зробити як найбільше, а хлоп робив з мусу, бо знав, що його робота не мине і свої дні мусить відробити, тому й не спішився. Правда, були наставники, та він нібито не підносився від

землі, але хапав рукою лиш по кілька стеблин, заміст хапати цілою жменею... для серпа було лекше.

— Велика ріжниця, велика ріжниця! це мені в голові не може поміститись... Мені все здається, що може снопи менші...

— Менші? Побачать, ласкава пані баронова, що снопи півтара раза такі! То снопи шляхотські а не віхті. Ясна пані хай будуть на то приготовані, що цего року буде менше кіп, але видаток буде далеко більший. Пані баронова не знають того, що за панщини, то шляхта все сміялася з двірських снопів. У них робили такі китиці до пошивання стріхи, як ті двірські снопи, й нераз себе дразнили тими снопами. Вони би соромилися такі снопи вязати...

— То дивне...

— Нічого дивного... силуваним волом не доробишся.

— Ну то хвала Богу, але що буде далі?

— Шляхта поможе...

Як же я можу тих людий так використовувати? Таж то гріх...

— А щож ясна пані зроблять, коли вони гроший не візьмуть, бодай того року ще...

— Але я би хотіла чимсь конче винагородити. Вони за свою щирість більше варті...

— Я маю на те спосіб ласкава пані бароново.

— Який? Прошу, я все зроблю...

— Нехай ясна пані вийдуть до них, поговорять, запросять на завтра...

— Алеж то буде очевидне використовування людської праці...

— Так ласкава пані. Ось ми сіножатий маємо подо-статком. Хай їм ласкава пані на слідуючий рік відступлять сіножать на "охабі"... Ми без того обійдемося, а шляхті станемо в пригоді, бо вони й так мало мають луки. Там буде дві-три стирти сіна, а одна отави. Закуття не велике і запоможеться... Вони вже візьмуть діло в свої руки: самі скосять і поділяться, але за то кожне буде мати обовязок прийти робити, бо як ні то шляхта не дасть йому і понюхати того сіна.

— Алеж то дуже мало...

— Трохи мало, але сіно тепер дуже дороге. До Самбора прийде тепер полк кінноти і сіно дуже в ціні підскочить. Та коли ясна пані вже ласкаві, то прошу їм знов пустити угор, але вже за дармо. Орати будемо своїми.

— Добре, добре, годжуся... Ходім же до них... Баронова вийшла між шляхту. Всі повставали, познімали кашкети і кланялися дідичці.

— Дякую вам сердечно, мої браття і приятелі за вашу поміч! — промовила баронова.— Ви мені дуже стали в пригоді. Знаєте, що хлопи завзялися і не хо-тять іти на роботу. Мені би все згинуло на ниві, як би не помогли. Але без вашої помочі я нічого не зроблю... цілком зубожію.. А за то відступаю вам, шляхті закуттянській на другий рік сіножать на охабі з сіном і остаю, тай даю вам угор, вже без жадної оранки.

— Віват, наша ласкава пані баронова!

Філіпко утираючи губи рукавом грубої сорочки, пригладжуючи свої довгі сиві вуса, каже:

— Зле би було, ясна пані, як би шляхта не запомагала такої пані добродзійки, гербової шляхтянки. Хлопство повстає тепер проти двора, а потому проти нас повстане... Абож то не різали вони шляхту? А так, як будемо держатися купи, нічо нам не зробить ніяка сила! Правда, страшні тепер часи настали, коли хлопа ржонд пускає так самопас, але ми не дамося. Дар ясної пані приймаємо з подякою і обробимо ясній пані усе до стебла. Правда, панове, братця, що обробимо.

— Правда! віват, пані баронова!

За той час і музика перестала грати і всі збилися в купу коло баронової, обступили її, мов пчоли матку. Бароновій стали сльози в очах, на вид тих босих гербовців, тих чесних душ, що почуваючи своє східство шляхотське, почуваються до солідарности. Прийшли їй на гадку різні, кріваві сцени з недавнього 46-ого року, про котрі читала й чула, і вважала себе тут цілком безпечною між тою меншою братією, котра би в пригоді заступила її сильною лавою...

— Дякую вам, панове браття, за вашу щирість! — сказала баронова зворушена.— Прошу вас, бавтеся, гуляйте... Я би сама з вами потанцювала, як би була молодшою...

—З таким молодим кавалiром як я, то й тепер можна,— обзивається підохочений Філіпко.— А ну музика!

Музика заграла. Запищали скрипки, загудів бас, задзвонило решето. Філіпко поставив кашкет на бакер, підкрутив вуса і взяв баронову легенько за руки сво-

їми мозолистими руками, тай став коло неї притуп-цювати, нібито танцював.

Бувають такі хвилі, що чоловік робить таке, на що би, коли інде ніколи не зважився, а як би таки зважився, то зробить себе або смішним,

або божевільним, а може і обурив би других. В таких хвилях чоловікові, мовляв, до лиця з тим, що робить, і всім воно подобається. Возьмім наприклад якусь овацію. Люди стоять гуртом, піднімають шапки в гору і кричать аж деруться. А коли б так чоловік в інший час підніс шапку в гору і став кричати, взяли би його всі за божевільного. Або весілля: Люди танцюють, а колиб так хто в іншу пору прийшов до тої самої хати і став танцювати і приспівувати? В танці обнимаемо чужих жінок, дівчат. А зробім то коли іншим разом, то можемо дещо обірвати від чоловіків, або батьків... Така хвиля надає сама, не питаючись нікого, своє дозволения і всі з тим годяться.

Так було й тепер. Між шляхтою запанувало одушевления, охота. Вона уділилася і бароновій. Баронова не могла ані обидитись поступком того босого шляхтича, що коло неї притупцював держачи ЇЇ за руки, не могла і взяти свої руки з його рук. Вона усміхаючись почала поволі поступати в зад, ніби танцюючи. Більше від неї ніхто не вимагав, бож то пані дідичка на широких просторах, баронова, а з дому графиня, бож то старша поважна жінка. А танцював з нею не який молодик, котрий би її сином міг бути, але чоловік, котрому шістдесять літ, загально поважний з чесним прямим характером, відданий її приятель.

Шляхті було того досить. Вона вдоволилася тими кількома кроками пані під такт музики. Значить: баронова не цурається шляхти, хочби і босої. Шляхта закричала цілою груддю: віват, розступилася перед такою поважною парою на всі боки.

Філіпко, врадуваний, як би його хто на сто коней посадив, став бароновій дякувати за ту честь, яку йому зробила, і вицілував обі руки.

— Віват, наша ласкава добродзійка, ясна пані баронова!

— За вас своє життя кладу, ясна пані! — говорив Філіпко і аж йому сльози в очах показалися.

Вже добре смерклося, зимна роса спала на землю, як баронова, попращавшися з шляхтою вертала до двора. Шляхта відвела її з музикою аж під ґанок, закричала ще раз віват, кашкети піднеслися в гору і шляхта стала вертатися з музикою в Закуття.

— Славна пані! — говорила шляхта,— погостила і не цуралася з шляхтичем танцювати...

— Е, який то там танець був! — відозвався котрийсь.

— Захотів ти брацє! Така поважна матрона... Тут не проте ходить, але баронова показала, що нас має за браттів, а не за хлопіа.. Треба би що сили помагати...

І помагали що могли. Робота горіла в руках, що днини була гостина в дворі, хоч Філіпко зараз другого дня сам музику відправив.

— Погуляємо, як покінчимо, а тепер шкода ніг... Завтра знов робота, треба відпочати...

Жнива в пишневецькім дворі скінчилися ранше, як звичайно за часів панщини, скорше, як по сусідніх до-мініях.

Всюди між хлопами ходили глухі слухи, що втратять свободу, коли підуть на лан робити, і жаден не ступив би на панський лан ногою. До того ще накипіла в серцю кожного панщизняна кривда, витворювала у хлопів завзятість докучити панові. Хтось ще пустив поголоску, що як пани зійдуть на біду, то уряд забере панські лани і поділить їх між громадян. Сусідні пани були в розпуці. Все пропадало, гинуло, сипалося з колоса на пні, а нема робучих рук, хочби й за

великі гроші. Обіцювали вже по ЗО дутків і три рази горілки, та ніхто не лакомився. Далі пани кинулись до уряду о поміч. Спровадили до села військо на роботу, але не великий був з того хосен. По перше, що запізно надійшла така поміч, вже тоді, як пшениця і жито почорніло і до половини висипалося, по друге тому, що військо до такої роботи було не вправне, а апетит показувало вовчий, по третє тому, що війська було дуже мало, задля війни в Італії, куди військо постягали, полишаючи лише малі залоги, тож і не могли всім дворам війська настарчити. Дехто спроваджував кримінальників, але і з тими було більше клопоту, чим пожитку, бо кожний беручи арештантів підписував реверс, що всіх назад доставить по роботі. Бароновій сусіди завидували, бо не в кожнім селі була шляхта, а хоч і була то між шляхтою, а двором не було тих сердечних відносин, що в Пишнівцях.

В тім часі стали по декуди заводити кінні молотільні. Михась, почувши таке, їздив аж до Львова і спровадив таку молотільню на диво всім людям, що такої новости ще не видали. В пишневецькім дворі показалася така молотільня перша на цілу околицю. Нею можна було все швидко змолотити і зсипати до шпи-хліра. Пишневецький шпихлір, що його ще покійний барон побудував, то була величезна поверхова ка-мениця, був будований з цегли, побитий бляхою. Стояв подальше других будинків між високими деревами, отже був цілком безпечний від вогню. Цего року видаток був добрий, і шпихлір наповнився пшеницею, житом і вівсом.

Рік той був великою крізою для дідичів, властителів домів. Він був для них втрачений. Баронова завдяки закуттянській шляхті перейшла ту економічну повінь сухою ногою, а все завдячувала проворности Михася і благословила ту хвилю, коли цего босого шляхтича до себе пригорнула.

Михасеві вродилось теж подостатком. Усе зібрав вчасно наймленими людьми. До нього йшли охотно на роботу бідніщі хлопи, бо то був грунт рустикаль-ний і не було чого боятися звернення панщини...

Михась знав, що робили сусідні двори. В Самбо-рі чув, яка ціна збіжжа. Говорили тогді багато про війну, яка велась в Італії і готовилась на Уграх. З новинами приходив Михась до баронової і радились, що робити.

— Я би, ясна пані, радив, щоби збіжжа тепер не продавати. Час неспокійний, ціна збіжжа піде в гору страшенно...

— Алеж грошей потреба, мій Міхалє...

— Треба обходитися чим мога. Трохи ясна пані будуть мати з давнійших літ, трохи візметься від жидів за коршми. Хоч би навіть позичити, то все би ліпше, бо на весну заплатять за збіжжа дукатами, та ще просити будуть...

Баронова ві всім Михася послухала й тепер. Стало отже на тім, щоби збіжжа не продавати...

Михась радив добре. На другий рік двори не могли достарчити збіжжа стільки, що звичайно, і ціна його дуже підскочила. Зараз з весною платили торговці по 15 ренських монетою конвенцийною за корець пшениці або жита... До весни задержав Михась і своє збіжжа, і набив срібними сороківцями нове збанятко...

IV.

Михасеві уродився ще один син Стефан. Ним Михась найбільше втішився.

— Цего то вже виховуймо самі — говорив до жінки,— я вже знаю, як. Буде шляхтичем на загоні, наслідить все по мині, до чужого гнізда не піде ховатися...

А малого Юзя, як лише став добре ходити, взяла баронова до двора. Хлопчик був гарненький і баронова його дуже любила. Вже як дитина зражу-вав здібности, над свій вік, як мовляла баронова, при тім був здорово зложений, зовсім у батька вдався. Його вихованням занималася бона, котру баронова зі Львова спровадила. Михась дивлячись, як його Юзьо гарно розвивається, упевнився, що Юзьо буде великим ученим, чоловіком.

Коли Юзеві минуло сім років, спровадила баронова для нього учителя, котрого звали гувернером.

Юзьо виховувався по панськи. Спав на мягонь-кій пуховій постелі під шовковим покривалом, ходив в тоненьких вебових сорочках, в одягу з доброго тоненького сукна, їв з бароновою при однім столі.

Михась дивився на те косо.

— По що того, ясна пані, шляхотську дитину так розпещувати? Чому не має спати на соломі, як його батько і дід спали? Чому не має ходити в полотні?

— Прошу тебе мій панє Міхалє, хоч ти батько, не мішайся до того. На що йому того всього, коли він не буде господарем, як ти, твій батько і дід, лиш буде ученим великим чоловіком.

— Правда,— нагадував собі Михась,— Юзьо має бути ученим, великим, чоловіком... Та най там! — і відходив, не кажучи більше нічого.

А другі двірські офіціялісти може лиш для того, щоби Михасеві піддобритись, ворожили для малого Юзя ще кращу будучність.

— Щасливі ви, панє ржонцо, з вашою дитиною. Не треба йому й ученим бути. То більше як певно, що баронова запише Юзеві Пишнівці... Но, но, не крутіть головою бо все на те складається. Прошу вас: пані вас любить, за дитиною пропадає, з своєю родиною погнівалась, всі її відцурались, а сама бездітна... Вона на злість не лишить своїй родині нічого, а Юзеві все запише. Вірте мені.

І Михась вірив. Алеж бо то пошукати такого батька, котрий би в таку можливість для своєї рідної дитини не повірив! Юзьо ставав у батьківській уяві, що день виразніще кандидатом на великого ученого чоловіка, а може... і на богатого дідича пишне-вецького.

Юзьо справді був понятливою дитиною. Читати научився іграшкою, рахував добре. Але писати страх не хотілося йому. Замість написати завдання, він мазав по зошиті, що на голову набрило. Малював коні, корови, малював всіх офіціялістів... Учитель сердився за те, а баронова страх тішилась. За кожний такий рисунок, дістав Юзьо повну кишеню цукорків і ще більшу купу поцілунків, пестощів. Розуміється, що метода виховання у баронової супротивля-лася методі вчителя. Він перечився з бароновою.

— Але мій панє Бувальський, годіж бо дитину так наукою мучити! Підросте, то все догонить, а тепер най більше бавиться, вживає дитячої свободи.

— В такім разі, прошу ясної пані, я не ручу за результат.

— Буде все добре, не журися! Дитина має геніяльну голову, я те бачу, й ти панє Бувальський знаєш. Все догонить, як буде розумніщий.

— Я не перечу тому, що хлопець дуже понят-ливий, але наука сама з себе не прийде. Треба його до того вложити. Цілаж моя наука теперішна, нічо більше, як дресура. Мусить знати, що треба вчитися...

— Але не будь же таким педантом, пане Бувальський! Ось дивися, як він намалював нині старого Чосниковського... зовсім подібний...

Бувальський уже видів того Чосниковського намальованого, але з чемноти для баронової поглянув ще раз. Рисунок був виведений червоним і синім олівцем на поліньованім папері. Був тут широкий трикутний ніс, величезні сині вуси, криві великі червоні очі. На голові сторчало кілька червоних грубих прутів, що мало означати волосся. Уха не було видно ні одного.

— Дуже подібний, не правда?

Бувальський мусів признати, що правда, хоч цілий рисунок подобав більше на карту географічну виведену красками, з озерками, ріками і штучними перекопами, як на людське лице.

— Хлопець зраджує великий талант до малярства і треба його буде в тім напрямі розвивати.

Бувальський забувся і покрутив недовірчиво головою.

— Ти не віриш? Читай, пане Бувальський, історію малярства, там знайдеш багато таких примірів. Малярі європейської слави мазали углями стіни і тут зраджували свого генія. З початку воно йде нескладно, ну, але талант, і то великий, уже тепер слідно...

Бувальський відходив з нічим, а Юзьо, наслухавшися таких похвал про себе, робив так, щоби бароновій йти під-лад і заробити на цукорки, та на пестощі. Тих цукорків з'їдав Юзьо тьму-тьменну, його сестра Ганя не була в таких ласках у баронової. Не дивниця, бо вона була призначена на шляхтянку, а Юзьо на ученого чоловіка. З Юзьом поводилася баронова по дитинячому і позваляла йому всім по голові лазити. Ніяка жалоба на Юзя не знайшла у неї послуху і кінчилася похвалою для нього.

— Чого від нього хочете? — говорила баронова жалібникові — чи голову тобі розбив? Таж то дитина ще! От мав би ти розум...

Позволила Юзеві звати себе бабцею, Юзьо випросив у баронової всього, що лиш захотів. Його протекції і посередництва вживали люди нераз в таких справах, з якими не посміли би перед бароновою рота отворити. Тому то всі підлещувалися Юзеві і робили для нього все, чого забажав...

Баронова говорила Бувальському:

— Ти, мій коханий, дуже ревний в сковнюванні своїх обовязків, але дитину дуже мучиш наукою... Юзю! ходи но сюди дитинко! — Взяла його рукою під бороду і підвела лице в гору.— От диви, яке воно бліде, аж по під очі підкови станули... Йому би треба більше свіжого повітря, більше руху.

А Юзьо, почувши таке, рухався по свіжім повітрі від рана до ночі, хоч ті підкови по під очі походили радше від цукорків, котрими годував в собі глисти та псував шлунок.

Конюший Мацєй, дістав приказ вчити панича їздити на коні. Справили сідло й купили куца. Юзьо був до того охочий страх, про науку не хотів навіть слухати і треба було його до книжки заманювати всілякими обіцянками. Учитель не міг того побороти, махнув лиш рукою на всю Юзеву науку. З часом стало йому з тим добре. Не мучився, вживав свободи теж, а як деколи навчив Юзя який стишок на память, то дістав за се окремо гарні дарунки від баронової. Баронова купувала Юзеві богато ріжних іграшок, чого лиш душа забагла. Але у Юзя нічого довго не держалося. Усім з разу втішився, побавився, відтак забагалось йому побачити, як воно в середині, брав ножика і калічив немилосердно скрипку, граючі коробочки, деревляних жовнірів, возики... Баронова міркувала з того, що дитина дуже цікава, коли заглядає до середини, і ворожила, що то буде великий чоловік.

Михась і не оглянувся, як його син став розвезеним, як циганський батіг, злючим, докучливим пакос-ним хлопцем. Радився з Бувальським. Але Буваль-ський примірив себе до обставин і був дуже обережний висказуючи свою думку, що аби собі не зразити баронової, та потішав Михася як знав, кладучи все на рахунок живої вдачі і молодого віку Юзя. Однак Михась міркував інакше і заходив з жалобою до баронової, хоч при своїх заняттях, не знав про всі вчинки Юзя.

Баронова й говорити собі того не давала.

— Хібаж я дитина, мій панє Міхалє, і не знаю що роблю? Що ж мені говориш?

— Пані бароново, той хлопчисько виросте на великого ледаря.

— Що говориш! Дитина вишумить і зробиться сам з себе статочним. Коли б він заєдно сидів над книжкою, то би згинув марно... Та його живість зовсім природна.

— Але ж я не вимагаю, аби він був поважний. От мій молодший Стефан, непосидючий, але знає свої границі. Побавиться, але й послухає, а Юзьо то далі не даст нікому дорогою перейти...

— Та щож він такого зробив? Гадаєш може про те, що ножичками жидові атласовий жупан покраяв? От велика річ! Я жидові за жупан заплатила й спокій.

Михась за той жупан почув перший раз і тим лиш упевнився ще більше, що з Юзя вийде велике ледащо. Але що було з бароновою робити? Стара вже жінка і на дитячій розум сходить... шкода моєї дитини, що змарнується — мовляв було Михась до жінки.

Михасеві приходило на гадку, чи би не ужити своєї вітцівської влади і сина відібрати, а жінка відраджувала йому те і відпрошувала, як могла:

— Баронова наша добродійка, не годиться на старі літа їй докучати. Коли б так ми Юзя відібрали, вона би розболілася, бо до нього страх привикла... Може то Бог якось перемінить...

Чи як кажеш?

Але нічого не перемінилося. Юзьо пізнав своїм хлопячим розумом, яку має охорону в бароновій і робив своє. їздив на коні, запрягав його до маленького повозика, мав цілий збірничок батогів і райт-пайшів, ходив з вудкою на рибу до Дністра, розуміється під наглядом старого Войцєха, або й самого пана Бувальського, вибирав воробці з гнізд, скручуючи їм голівки, розкидав цукорки і гроші між сільську дітвору і дуже радів, як діти билися над грішми, метав пилкою, псував забавки, кидав за жидами камінням, тровив хлопів собаками, а всім тим дуже весело бавився... До Михася не заходив ніколи, або дуже рідко. З молодшим братом Стефаном, як той деколи прибіг за татом до двора, не дуже радо бавився. А коли часом прийшла йому до того охота, то скінчилася на тім, що малого Степанка вибатожив. В таких нападках ховався перед батьком цілими днями поза баронову, прочуваючи інстинктом, що може бути зле...

Михась був у розпуці.

— Пропала дитина тай годі!

Одного разу прийшла до двора стара Стефаниха, Михасева мама. Мала Ганя бавилася в городі, а Юзьо уганявся по дворі. Стефаниха прийшла в город і стала дитину пестити.

— А твій братчик Юзьо де?

— Не знаю, бабусенько, десь певно на дворі, а може пішов на рибу.

Стефанисі хотілося ще і внука попестити, поцілувати. Лишила Ганю, давши їй червоне яблуко. Друге таке принесла для Юзя.

— Юзю, Юзечку! а ходи но до бабуні, ходи но, дитино, бабуня щось тобі принесла...

Юзьо лиш оглянувся, але не рушився, занятий дуже важною роботою — піймав саме тоді якогось хруща і виривав йому ноги.

— Юзуньцю, ти не пізнаєш мене? — каже Стефаниха, підходячи до нього з яблуком в руці — яж твоя бабуня!

Юзьо був злий, що стара перебиває йому таку важну роботу.

— Не потребую твого яблука! я маю кращі. Стара збентежилася.

— Алеж дитино! не хочеш, то ні, дай же бабуні хоч поцілуватися...

— Ти не моя бабуня! моя бабуня в дворі, а ти проста баба з села, я тебе не хочу!

Але Стефаниха таки не вступилася. Розняла руки і хотіла хлопця піймати. Юзьо вихопився, піймав у руку райтпайш, що держав під пахою, і вдарив ним Стефаниху по голові.

Стару аж заморозило, в очах їй потемніло, виступили сльози. Вона стояла, як скаменіла з червоним яблуком в руці.

— То того я діждалася, що мене внуки бють?

— То чого від мене хочеш, ти хлопянко!

Але сим разом Юзьо попався. Саме тоді над'їхав з поля батько на коні і бачив, що робилося. Потиснув коня і станув коло Юзя. Юзьо оглянувся і став що сили втікати, але вже було за пізно. Михась скочив з коня, пустив його з рук, побіг за хлопцем — і Юзьо попався в руки Михася. Михась роз'ївся, мов лютий звір на таке зухвальство хлопця. Лице і очі набігли кровю, аж страшно було дивитися. Підніс в гору онімілого зі страху хлопця і здавалося, що ним кине на вимощене камінням подвіря і убє.

Стефаниха аж крикнула зі страху:

— Михасеньку! вгамуйся, не убивай! — і стала з розпростертими руками бігти до сина.

Але Михась і сам вгамувався. Видер хлопцеві райтпайш з руки, перевернув на коліно і став немилосердно бити. Кожний удар гнучкого райтпайша твердою Михасевою рукою відався в випещене ніколи не бите тільце, полишаючи за собою кріваво-сині пасму-ги. Хлопець верещав і вився з болю, як риба викине-на вудкою на беріг.

— Ти щенюку проклятий! ти будеш бабуню бити? ти шибенику! роздавлю тебе як муху! — сичав Михась захриплим з лютості голосом і бив.

Стефаниха хотіла видерти хлопця, але не могла. Михась, стоячи на одній нозі з підогненим в гору коліном, на котрім лежав Юзьо, обертався заєдно спиною до матері і бив.

На крик надбігла баронова і доперва тоді удалося видерти Юзя з рук розлюченого батька.

— Міхалє, опамятайся! був би дитину забив,— говорила сердито баронова, держучи Юзя, що кричав і підскакував в судорогах від страшного болю.

— Ліпше, що його забю, як би мав вирости на розбійника. Ласкава пані певно не виділи... таж отой псубрат мою рідну маму по голові вдарив...

— Може нехотячи,— каже баронова, оглядаючись благаючим оком на Степаниху, щоби її слова потвердила.

Михась ще гірше розлютився.

— То було навмисне! — крикнув, аж баронова за-дріжала,— он до чого довело виховання в панськім гнізді...

Боявся, щоби ще чого більше не наговорив. Поско-чив до коня, що пасся на газоні, вскочив на сідло і пігнав, як вихор у поле.

Збіглися льокаї і понесли обімлілого і збитого Юзя до покоїв. Усе тіло хлопця було вкрите синьо-червоними пасмугами. Баронова кинулась рятувати. Юзя роздягли і стали класти зимну воду. Він йно хлипав і трясся, мов в пропасниці. Баронова післала зараз бричку до Самбора за лікарем, наказуючи, аби привіз із собою якої масти на побиття, а сама не відступала хлопчини. Заки доктор приїхав, Юзьо попав в сильну горячку.

Доктор оглянув тіло, пощупав живчика, та йно головою покрутив.

— Хто його так змасакрував? — питає.

— Рідний батько,— відповіла баронова.— Представте собі таку звірскість...

Доктор записав якийсь лік і зараз післали кінного післанця до аптеки. Доктор остався на ніч. В ночі горячка змоглася. Юзьо втратив память і став маячити — зривався, кричав, плакав, хотів кудись утікати. Баронова не відступала його цілу ніч. Доктор, що спав в примежнім покою, кілька разів приходив, щупав живчика і оглядав хорого.

— Панє консилярю, рятуйте його! Нічого для вас не пожалію, бо то моя єдина потіха на старі літа,— говорила баронова крізь сльози.

— Нічого ласкава пані, не можу сказати, аж рано; нехай ліки своє зроблять.

Над раном хлопець заспокоївся, горячка стала меншати і він заснув. Доктор оглянув його знов і сказав:

— Нічого йому не буде, вигоїться.

— А була небезпечність?

— Була остільки, що міг дістати велику хоробу, св. Валєнтія*..". Але тепер нема страху. Я позавтра приїду; прошу прислати по мене, бо тепер нема потреби лишитися.

— Та лишіться ще, поки не будиться.

Пішли на снідання. Баронова розповіла йому все: хто такий Юзьо і за що його батько так скарав. Баронова старалася вину хлопця скільки мога вменшити. Доктор нічого не говорив, але в душі признавав рацію Михасеві.

падал ьниця-епілєпсія.

Михась, як виїхав з двора по такій болючій операції, не міг собі ради дати, не міг заспокоїтися. Свою маму він шанував і любив, помагав їй як міг в господарстві. Це вже була його вдача — так його виховали змалку, що днини пригадували йому четверту заповідь. Батько й мама то особи, котрим дитина винна необмежений послух, любов і шану.

Закуттянська шляхта з тих часів вся така була і не чувати було такого, щоби дитина посміла зневажати своїх родичів. Такого чоловіка всі би відцурались, ніхто би собі з ним не заходив. Такого чоловіка неминучо спіткає кара Божа, котра би могла дістатись і тим, що з ним жили. Тим то дасться ви-толкувати те патріярхальне життя, яке водилося, між шляхтою. Бували тут родини, де під одною стріхою, на однім грунті жили три покоління, а всі слухали старого діда, котрий цілу зиму не злазив з печі, покашлював, молився, воркотів, мов віз по сухій дорозі і всему лад давав. Такий старець був нераз дуже прикрий, не-раз вдарив в карк свого шістдесять-літнього сина, але ніхто не смів йому супротивитись, прикре слово йому сказати. Старий пішов би зараз жалуватися поміж сусідів, а тоді сором на все життя. Батьки потішали плачучих внуків: Проси бога, аби ти такого віку дожив, як дідусь. Старому треба все вибачити. Щасливі то були часи! Але тоді вони були можливі. Біда ще не заглядала людям в хату, як тепер. Хліба було досить, а потреби не великі. Не було чого сваритися, битись о моє і твоє. Кожний, маючи хліб, був вдоволений тим, що Бог дав.

В таких основах і поглядах був вихований Михась і тим то оправдується його лють, яка його опановувала, коли побачив, що розпещений синок посмів його стареньку матір ударити райтпайшем по голові.

Того, що нині зробив, не жалував. На таку кару хлопця зложилося богато, дуже богато з давніщих часів. Тепер тим послідним зухвальством переповнилася мірка і виллялася. Михась знав, що так мусів зробити, аби не стягнув на себе гніву Божого. Але з другого боку батьківське серце крівавилось, коли погадав, що так тяжко покарав сина, що міг його був на смерть убити, коли б мама не була його вгамувала. Він любив дуже свойого сина і рад би для нього неба прихилити, а однак мусів його покарати. Йому приходило таке на гадку: чи дитина була тому винувата? Ні! Чому Стефан, хоч молодший, а не такий? — хоч жвавий і збиточний, але послухає і пошанує родичів і бабусю. Дитина, як у людей, бо добре ведена. І Юзьо не був би такий, як би його інакше ховали. А то взяли в чуже гніздо, випестили і розвезли. А що з нього буде? Далі і батька

візьме за чуприну!.. Але недочекання його! — сказав собі Михась,— убю як пса, а менше гріху буде, як би такий виродок мав вирости на ганьбу шляхетського імення... І Михась затяв коня і пігнав далі в поле, аж кінь запінився. Здорове пільне повітря заспокоїло розбурхані Михасеві нерви.

В полуднє Михась вернув до дому, але ще не стямився з лютості. Жінка його таким ще не бачила за той час, як пібралися. Михась, побачивши жінку, нагадав собі двір, та знов ще більше всердився. Або моя жінка не з чужого гнізда? І вона в такім ховалася, та ще Бог знає, як то буде... Михась був злий на всіх і на все, що йому лише нагадувало двір.

Сів на лаві, підпер голову рукою і важко задумався. Міхаліна дала обідати. їли мовчки. Аж під кінець обіду зважилася жінка спитати чоловіка:

— Що тобі, Михасю, приключилося сьогодні? Виглядаєш, мов зварений.

— Я випарив Юзька,— відповів понуро Михась І— алеж бо вже не знати, що з тим хлопчиськом робити...

— Щож він такого злого зробив?

— Що злого? Питайся: що він коли доброго зробив? Баронова розвезла його, як циганську пугу', зовсім зледащів.

— То може ще не було за що бити... що дитина тому винна?

— Не говори, коли не знаєш! — відрубав Михась та липнув очима мов скажений.— Нині приходять мама до двора та хочуть того щенюка попестити, а воно гарчить, бабуню хлопянкою прозиває, і ударив її по голові...

— А то що знов! — сказала налякана Міхаліна,— а йому що сталося?

— Таке виховання! Цукорки та єдваби до того довели, паничем зробився!... Проклята та година, коли я його до двора віддав! Ліпше було дитиною в колисці вдушити, був би мені такої гризоти не наробив... Проклята та година, коли я з двором познайомився!...

— Михасю! Що говориш? Стямся!

— Говорю то, що в серці накипіло, що грудь розпирає тяжким болем! — і Михась так луснув кулаком по столі, що шибки в вікнах задзвонили і посудина на столі підскочила. За те панування дитину мені запропащують і виховують його на збуя. Але я ще батько, ще мені того права ніхто не відбере... Завтра відбираю хлопця до чому!

Міхалінка нічою не відповіла. Налякалась чоловіка і дріжала мов осиковий листок. Такої мови вона за тринадцять літ замужжа ще не чула. Та не втерпіло материнське серце, аби не спитати:

— Та чейже ти не дуже його побив?

грубий короткий батіг.

І— Не знаю... Кажуть, приїздив лікар.

— Господи святий! а деж твоє сумління, чоловіче, власну дитину калічити?

Михась не сказав на це нічого, вхопив кашкет на голову і вибіг до стайні по коня.

Міхаліна закинула хустку на голову і пігнала до двора. Бідна жінка бігла, хоч ноги під нею мліли, наче б колоди до них попривязував. Прийшла до двора задихана і заплакана тай побігла до покоїв. Юзьо лежав в ліжку. Горячка все змагалася, біль не переставав і хлопець стогнав тяжко. Коли Міхалінка відкрила покривало і поглянула на Юзеве

тіло, то аж руки заломила і стала страшно голосити. Тіло було поранене, а синє все, як мальоване.

— Звір лютий такого би не зробив... то чоловік без серця... Знати його не хочу!...

— Заспокійся Міхалінко! — сказала баронова — Михась був в праві, бо Юзьо був нечемний, дуже нечемний.

— Пані бароново ласкава, Михась хоче Юзя забрати до дому, що з того буде?

Баронова видивилася.

— Хоче забрати? Ні не забере. Юзьо тепер хорий і я його з під своєї опіки не дам. Але Юзьо тепер буде чемний... правда Юзечку?

— Правда, бабцю, але мене дуже болить.

— А що говорить лікар? — спитала Міхалінка. " — Каже: нема небезпеки.

— Славаж тобі Господи! Видиш, Юзю, який ти... Пощо було бабуню бити? Ти тата так дуже розгнівав... тепер будеш мусів перепросити тата...

— Я не хочу тата, я боюся... Тато недобрий, тато бє,— плачучи лепетав хлопець.

— Чемних дітей тато не бє... а ти не був чемний. Юзя мастили приписаними мастями і напували

якимсь ліком.

Міхалінка вернулася до дому.

Михася кортіло піти подивитися до дитини, та якось не мав відваги здибатися з бароновою. Вдоволився тим, що йому розповів Войцєх.

Охолонувши з того роздразнення пригадав собі, що конче треба з бароновою поговорити. Він її таки оскорбив загаряче, а вона будьщобудь таки добра пані і скільки для нього добра зробила. Впрочім старша жінка випадало її перепросити за нерозважно сказане слово. Однак це відложив на другий день.

Міхалінка розповіла чоловікові, як застала Юзя. Михась нібито нічо про те не хотів знати, але кожне слово жінки твердо собі запамятував.

— Тільки одне Михасю, неможливе, щоби ти забирав хлопця з двора. Тим зробив би ти бароновій велику прикрість... не роби того, прошу тебе! Таж знаєш, яка баронова для нас добра, скільки вона нам добра робила... Це виглядало би на чорну невдячність.

— Певно, що тепер не возьму, най вилижеться, але потому то для його власного добра не оставлю його в тім гнізді.

— Михасю, не говори так! Абож то баронова тому що винна? Та вона його любить, як власну дитину.

— Слухай Міхалінко! для його власного добра я мушу те зробити. Годіж мені для приємности баронової полишити свою дитину на пропаще. Я відтак Богові за нього відповім...

— Та щож дитині злого станеться?

— Як то що злого станеться? Виросте на розбійника та ще в криміналі скінчить...

— Як можеш таке говорити? Задля одної дурниці, що зробив такий дурник, то зараз його в криміналі видіти?

— А ти того не знаєш, що як деревце зачне криво рости і його не спростуєш, то відтак пропало?

— То то і є, що спростується. Баронова вже сама пізнала свою похибку і тепер інакше каже повести дитину. Я то з її бесіди пізнала. Каже до Юзя, що був нечемний і тато його мусів вибити, але Юзьо вже більше того не зробить, бо вона би на нього гнівалася.

Михась щораз більше поступався жінці. Вона його зовсім переконала, що хлопця не можна і не треба відбирати.

Другого дня пішов Михась перепрошувати баронову. Жінка тільки йому наговорила, що таки сам повірив, що він тут найбільше провинився. Станув отже перед бароновою не як покривджений в своїм праві батько, лиш як провинившийся грішник. А знов баронова йшла до Михася не як оскорблена своїм слугою пані, котра за добре діло дістала невдячність в заплату, лиш як жінка, що своїми похибками заподіяла батькові кривду на його дитині. В такім настрою душі обох сторін не було трудне помирення, бо одно перепрошувало друге.

— Прошу ясної пані вибачити, що я так забувся... Дуже перепрошую, але я не міг запанувати над собою, коли той дітвак так мою маму зневажив.

— Ти зробив, як добрий батько і привязаний до матери син... То я провинилася, що за много позва-ляла Юзеві і трохи розвівся, але на будуче буде інакше. Нині говорила я з Бувальським і припоручила йому, як має хлопця вести. Побачиш, що буде добре. Хлопець є добрий, талановитий, а як вгамується його буту, то будуть з нього люди, невідмінно будуть.

Обоїм наче б тягар з серця зсунувся, обоє були раді.

— Може схочеш побачити Юзя? Він має тебе перепросити...

— Не так мене, як маму...

— І маму перепросить, але аж подужає; воно би могло йому пошкодити, бо ще не зовсім здоровий.

Михась прийшов за бароновою. Але як лиш Юзьо побачив батька в порозі, заверещав не своїм голосом, закрив очі долонями і став трястися, мов у пропасниці. О перепросинах не могло бути бесіди і Михась чим швидше вийшов з покою...

Юзьо перележав у ліжку десять день, заки побої погоїлися. Лікар навідувався до нього кілька разів. Вкінці Юзьо встав з ліжка, але поводився так, як той, кому крови опустять... був сумний і нерухливий... Баронова підготовлювала його до того, що мусить тата і тамту бабуню з Закуття перепросити, бо інакше та бабуня гнівалася би на нього і відобрала би йому куцика і все і все.

Михась прийшов до двора з Стефанихою. Вона не хотіла йти, ледви її син упросив. Старуха була страшно розжалена. Вона в тій обиді дітвака бачила для себе обиду усього двора, з котрим доля злучила так тісно її дитину...

— Що воно? Воно ще дурне, і певно би того не робило, як би не така наука. То ті нагайкевичі підю-дили, а на мені змололося...

— Не так мамуню, ні, хтож би його смів намовляти? От дурне розфиркане теля...

— Яж не кажу, що акурат на мене намовили, але так взагалі старалися осмішити шляхту, буцімто вони щось ліпшого, а хлопець не розбирав і обидив, хто перший під руку попався...

Але Михась просив, благав, поки Стефаниха не пішла.

Юзьо не кричав уже, побачивши батька, але дрожав єще усім тілом. Баронова казала йому впасти батькові і бабуні в ноги і просити прощення. Юзьо зробив те машинально, але не щиро. Зробив, бо мусів, аби не втратити куцика і прочих іграшок... Ані Михась, ані

'Стефаниха не зміркувалися на тім і приняли перепросини за добру монету.

Юзьо остав в дворі надалі. Але від тої хвилі страшно перемінився. Хоч і як перше бігав, їздив на коні, ловив рибу, та не робив уже нікому пакости. До науки не мав найменшої охоти і вчився, як за панщину. Поза читання, писання і рахунки не поступив дальше наче б боявся переступити ту незнану границю. Що собі затямив з того, що йому Бувальський оповідав, то знав. Але самого ніколи не скортіло прочитати в книжці, чи воно справді так є, як учитель говорить. Баронова, хоч все ще любила Юзя, не давала йому вже такої волі, як перше, і нераз посварила на нього, грозячи, що віддасть його батькові. З цілого її поведения могло здаватися, що баронова до хлопця охо-лодніла. Того то найбільше Юзьо боявся і став хитрити, що він Бог зна як учиться, а в душі думав собі що друге. Цего навчився від двораків. Нераз видів, як той або сей брехун гладко, мов по маслі брехав, аби лише затаїти свої вчинки.

Так минув цілий рік. Юзьо до родичів не ходив. З батьком, матірю видався стільки, що в дворі. З Сте-фанихою, молодшим братом, майже ніколи не сходився.

VI.

Якось по тім попросив Михась баронову, аби дозволяла взяти дітей на Святий вечір до дому. Юзеві страх не хотілося йти, але мусів, бо так баронова казала. Ганя бувала що року у родичів на святах, Юзьо до тепер хіба на Великдень, і то в погоду, забіг до батькової загороди.

Михась взяв сина за руку і пішли до дому. Всі ним дуже втішилися, а прийшли тоді на Свят вечір до Михася і стара Стефаниха і Федьо з жінкою та з двома хлопцями, Миколою і Ясем. Юзьо чувсь тут цілком чужий. Вправді звитався зі всіми, вицілував усіх по руках, мимо відрази яку чув до тих шляхотських чорних, мозолястих рук, але опісля не знав що з собою робити.

Оглядав здивованими очима, все що його окружало. Все те було для нього невидане і всьо видалося йому, супроти двірських покоїв з богатою двірською обставою, дуже вбогим. Здивованими очима приглядався він прадідним звичаям, як ладилися до вечері: як наймит приніс в хату солому, сіно, дідуха вівсяного, як віншував, панові й пані всего добра бажав. Юзеві братчики вивертались по соломі і тішились дуже. Юзьо сидів на лаві і знову не міг вийти з дива, чого вони так радіють. Хлопці спочатку оглядали Юзя з далека, а далі сміялись тягнули його до іграшок. Але Юзьо пручався і не хотів йти. Бабуня сварила би відтак, що замарав собі одежу соломою, і не пішов.

Посідали до вечері. І тут сидів Юзьо як чужий і не міг їсти того всего, що їли другі. Міхаліна приголублювала та припрошувала Юзя, як могла. Михась страшно насупився. Йому страх сумно стало і жаль своєї дитини, що так від всего відчужилася.

— У рідного батька, а наче зза моря в гості прийшов... Бідна дитина! Га! в чужім гнізді ховається...

Відтак другі хлопці вже не зважали на Юзя і веселилися самі. Стали колядувати, поки не прийшла пора спати, бо ранісько, мали йти до церкви. Юзеві постелили на ліжку. Його братчики напиралися конче

спати серед хати на соломі. Годі було їм того відмовити. Юзеві робилося в хаті дуже душно і довго не міг заснути. Та йно трохи задрімав, як тітка стала будити до церкви. Засвітили світло, стали митись і одягатися до церкви.

Юзьо прокинувшись дивився, мов крізь сон на те, що в хаті діялося. Під стелею світилася висяча на шнурку нафтяна лямпка з широким тарелем на горі, таке саме, як у двірській кухні. Сонним очам Юзя здавалося, що те широке світло лямпи оточене якоюсь дугою. Дальше видить, як кожне, шепчучи молитви, йде до цебрика набирає в рот води і пускаючи її на долоні, миє лице. Хібаж так можна митися, без мидниці, без пахучого мила? Тато, мама, всі одягаються, а щож він буде тут сам робити?

— Вставай Юзю! — кликнув до нього батько,— підемо до церкви всі... нині дуже велике свято.

Юзьо відкинув покривало. Бр-р! якже тут холодно! В дворі так ніколи не було... там Каська все рано в печі топила, коли він ще лежав в постелі. Треба би одягатися...

— А хтож мене одягне? — каже Юзьо крізь плач.

— Хто тебе одягне? ха-ха-ха? — обзивається брат Стефаньо.— А тобіж не соромно? Одягайся сам!

Юзьо став плакати і не міг ніраз взятись одягати. Помагала йому тета, відтак мама. Братчики сміялися з нього і дразнили паничем.

— Тобі не соромно, що тобі тета услугують? Може би тебе в пеленки завинути, коли ти такий маленький? А-а, а-а! люлю-люлю, мій Юзуню!...

Юзьо розревівся на добре. Михась посварив на хлопців, щоби йому не докучали. Міхаліна стала потішати Юзя, аби собі того не брав до серця, бо вони лише так жартують...

Вийшли.

З пишневецької дзвіниці розлягся по широких наддністрянських рівнинах веселий гомін дзвонів. Голос той розходився далеко-далеко по замерзлій землі, в чистім воздусі, звіщаючи всюди велике свято. На дворі був мороз і замерзлий сніг скрипів під чоботами йдучих. З усіх сторін спішив народ в церкву.

Михась ішов з жінкою, ведучи Юзя за руку. Стефаньо біг весело передом з хлопцями. Ззаду йшла тета з Стефанихою. На пів сонний Юзьо не міг зміркувати гаразд, що з ним робиться. Йому бачилось, що це якийсь сон. Він ще, як жиє, в ночі ні куди не ходив. А тепер йде селом з батьком, з матірю по морозі, йде побіч других людей.

В церкві повно народа, а світла стільки, що аж за очі хапає. Мала сільська церква не може всіх помістити; вже й на дворі під церквою повно людий. Але Михася всі пропускають в церкву, розступаючись на боки, бо то найбогатійший чоловік в селі. Юзьо ще не отямився з дива. Від вчера для нього все невидальщина. Вчера забрали його з двора, з котрим він зжився і гадав, що інакше не може бути. А тут все інакше.

Почалась відправа. Всі співають, всі хто лиш є в церкві. Голос лунає, відбивається від тісних стін малої церкви і виходить та лучиться з голосом тих, що вже не вспіли застати порожного місця в церкві. Малий Юзьо, хоть часом заходив з бароновою до церкви, такого ще не видав. То бувало звичайно в день, а тепер на дворі темна зимова ніч, а в церкві ясно. Це його очарувало.

Така відправа очарує кожного, хто зайде в сільську церковицю, та це очарования ще більше у того, хто зайде сюди перший раз. Такого милого

вра-жіння не робить на людину вид величавої катедри з органами і милозвучними виученими співами. До таких величавих Божих домів приходиться звичайно з зашкарупілими почуваннями, як би на якій концерт, або до театру, дивиться на все те байдужними очима, а думки ганяють геть кудись по світі. Часом знову дивишся на те все, як на старі історичні памятки, та мимоволі погадаєш: як би ті грубі мури вміли говорити, богато би почулося з того, що вони бачили на свому віку... А коли часом хочеш викликати в собі якесь глибше почування, то почуєш себе меленькою порошиною перед великим маєстатом Божим. Ті високі мури, ті великі образи, ті великанські статуї, деревяні чи камінні, єпископів і ангелів, ті високі вікна, гробовий гук органів, учений спів — все те нагадує тобі того грізного жидівського Бога, що серед громів і блискавок надавав закон свому вибраному народові, тому народові, що мав усіх людий в неволю брати; — нагадуєш собі того грізного Бога середних віків, що в Його імя готові були нищити всіх тих, що не підходили під один стрихулець догматичний... Цілком інакше в убогій сільській церковці. Нема тут імпонуючої малярської штуки чи різбарської — усе тут просте, примітивне, усе відповідає до того простого невченого співу сільського люду, що з щирого серця кличе: Ісус Сине Божий помилуй нас! Маляр-артист, що малював величаві образи до великих домів Божих, мав на думці свою артистичну славу; маляр сільський постановив собі ціль — подобатися Богу. Учені кате-дральні співаки співають для публики; нарід сільський співає для хвали Божої. В величавім храмі стоїш перед великим страшним маєстатом Божим; в сільській церковці стоїш, мов дитина перед добрим, всемогу-чим, всевідучим, любячим вітцем, що ніякого твого діла не помине і кожне добре запише тобі з щедрим процентом, у Нього всі люди рівні. Він утихомирює кожний смуток, гоїть кожну рану зболілої душі. Тож, коли твою душу гнете якій смуток, коли в тебе душа зболіла, знайдеш потіху в сільській церковці під росохатими старими липами, серед пташачого щебетання, серед простого щирого співу: Ісусе, Сине Божий, помилуй нас!

Ще більше здивувався малий Юзьо, коли по скінченій відправі вийшов з церкви. Сюди прийшов серед темної ночі, а тепер вже день білий. Через

те не міг він зміркувати, як довго був в церкві. Йому здавалося, що простояв там цілий вік, що йому те все снилося...

Юзеві братчики вертаючи з церкви були веселі, сміялися, а далі стали на себе кидати снігом. Юзьо виглядав, мов сонний і заєдно протирав очі. В церкві було йому душно, а тут морозило його, і він став дзвонити зубами.

— Трохи побіжи, сину, то розігрієшся,— сказав до нього Михась.

Але Юзьо не міг на таке відважиться. Йому здавалося, що не зможе ногою ступити без помочі батька, і тому держався його цупко за руку.

Коли виходили з церковного цвинтаря, Юзьо мав велику охоту завернути до двора, але батько держав його за руку і вів з собою.

Переходили коло мандаторівки. Яричовського вже від давна в Пишнівцях не було. Його мандаторська місія скінчилася, а що в Пишнівцях не одному хлопові допік добре, то боявся тут лишитись і купив собі аж на четвертому селі гарний фільварок... Зложив собі з свого урядовання стільки, що мав з чого до смерти вигідно жити. Михась йдучи попри мандаторівку, згадав колишнє і усміхся під вус...

Юзьо остався через цілі свята у батька. Зараз першого дня поїхали всі до бабуні в Закуття. З Юзем всі обходилися, як зі збитим яйцем. Лише хлопці цілком оминали його, бо не було з ним ні забави ні розмови. Дотепер Юзьо вмів лиш по польськи говорити. Михась відвідав з Юзем ще кількох шляхтичів в Закутті, умисне, щоби син пізнав близше шляхту. Юзьо мусів усіх старших цілувати по руках.

Відвідали і Філіпка Городиського. Старий вже недомагав і цілу зиму перележав на печі.

— Чогось вже не можу, панє Міхалє, та й не диво, мені вже вісімдесять минуло, час в дорогу,— сказав Філіпко звитавшися по шляхотському звичаю.— А що то за панич з вами? Ага! то ваш найстарший... А ходи но сюди шляхтичу!

Юзьо на приказ батька підступив до старого й поцілував його в руку.

— Гарний з тебе шляхтич, кобись лише в дворака не перекинувся, борони тебе Господи! Будь таким добрим шляхтичем, як твій тато, не цурайся капоти і тих, що в капоті ходять, а Бог буде тобі благословити...

Старий погладив Юзя по лиці своїми худощави-ми руками, взявши бороду підвів голову хлопчини і поцілував...

— До батька подібний з лиця, коби і з всего.

— Я йому все те саме говорю,— сказав Михась,— але чи що поможе? Треба буде довго ще з ним намучитися, заки вистигне з чужого гнізда...

— Правду кажете, панє брацє. А от яке бліде, марне... деж воно на шляхотську дитину схоже?

— То все від пестощів, від цукорків,— пояснив Михась.— Та що з бароновою порадиш, коли хлопця розпускає, страх...

Юзеві збиралося на плач.

— Скільки йому років?

— Вже десять.

— Десять? Гм, дуже марний на свій вік... Ану, Ан-друсю ходи сюда! — закликав старий.

З під стола виліз гарний хлопчик літ осьми, внук Філіпка. Він заліз туди перед гостями з двора. В кучерявій чуприні було повно соломи. Хлопець виглядав, як олицетворене здоровля. Вказували на те його сильно розвиті груди, руки й ноги, та пузате румяне лице. Хлопець найперше підступив до Михася і звитав-ся, цілуючи його руку, а відтак станув біля діда.

— Як ся називаєш? — питає Філіпко.

— Єнджей Городиський.

— Який твій придомок?

— Слотило.

— А який твій герб?

— Я гербу Сае.

— Що ти?

— Шляхтич. Мій тато шляхтич, і мій дідусь шляхтич.

— Чим ти будеш?

— Шляхтичем.

— Браво! — каже Михась, дивлячись веселим оком на хлопця,— достоту такий, як мій Стефаньо...

— Поцілуйтеся! — каже Філіпко, показуючи на Юзя.

Хлопець зразу отягався, крутив головою. Юзьо теж ховався за батька. Але досить було одного погляду старого Філіпка, а Андрусь підбіг до Юзя, обняв його за шию і поцілував кріпко. Юзьо трохи не крикнув.

— Коли хочете, панє брацє, аби з нього був шляхтич, то відбирайте завчасу з чужого гнізда, бо відтак трудно буде наломити його до шляхотського життя...

— Годі тепер, через баронову,— відповів Михась.— Вона страх до хлопця привязалась і я би не відважився робити їй таку прикрість... Нехай вже буде, що Бог дасть.

Посиділи ще, й пішли. Малий Андрусь, дивлячись на Юзя, усміхався злобно.

— Правда, дідусю, що я би ся йому не дав, хоч він старший від мене? Бігме! Оттак би я ним закрутив, підставив ногу і вже на землі!

Старий Філіпко не відповів нічого. Він важко задумався.

— От, в чуже гніздо дитина попала,— бурмотів старий,— шкода такої добро шляхотської крови, геть знівечиться...

Юзьо перебув у батька цілі свята і надивився на ті всі невидані дива, які підчас свят водяться. Першого разу, як заколядували під вікном колядники,

І

то так налякався, аж заплакав. Міхаліна успокою-вала його, а Михась сердився.

— Бабій з тебе, сину, тай годі!

Малий Стефаньо аж клався зі сміху, що Юзьо так налякався колядників.

За той час баронова присилала кілька разів за хлопцем, але Михась аж по святах відпровадив його до двора.

Юзеві начеб камінь з грудий зсунувся. Бігав по всіх кутах і не міг натішитися тими ясними великими теплими покоями. Баронова раз в раз випитувала його, що робив за той час.

— Не бійся, Юзю, я постараюсь о те, що не будеш потребував бути шляхтичем. Лиш учися пильно!

І справді Юзьо взявся тепер щиро до книжки і Бувальський не міг його нахвалитись.

VII.

Невдовзі Ганя війшла за муж за богатого шляхтича з третього села. Називався Петро Баранець-кий і скінчив чотири кляси гімназії. Баронова славно випосажила її. Михась не хотів ще дочки віддавати, бо мала йно що шіснадцять літ, але баронова наважилась і годі було поставити на своїм.

— Не кайся рано вставати, а молодо віддавати,— говорила баронова. — Мій вік уже не довгий, а я би хотіла Ганю поблагословити під вінець.

Весілля було славне на цілу околицю, як колись Михасеве. Усе відбулося коштом баронової і Михась не потребував видати ні крейцера.

Баронова спішилася, бо прочувала свій близький кінець. Невдовзі занемогла і вмерла.

Михасеві тепер всі дуже надскакували, бо всі надіялись, що баронова записала Пишнівці Юзеві і він тут буде паном. І Михась сам в те вірив, нагадуючи собі, що коли баронова про Юзя говорила.

Злетілася баронової рідня, як гайвороння. Приїхали три рідні брати покійної і один братанич. Всі називалися Бабиньські, всі до себе подібні так, що на перший погляд пізнаєш, що це родина. Всі вони худенькі, на високих тоненьких ногах, у всіх на руках довгі мовляв, паньські пальці. Волосся трохи руда-ве, широкі бороди, як лопати, довгі шиї, полові очі і трикутні великі а вузенькі носи. В тих носах була найбільша їх подоба до себе. Такий самісь-кий був ніс, казали, у їх діда і прадіда. І справді ніс це незвичайний. Дивишся з боку, то виглядає тобі, як рівнобічний трикутник, так від голови відсадився, цікаво в світ дивиться, начеб хотів спитати: А що, люди добрі, зимно там на дворі? На зимно він був дуже вражений, бо зараз румянів кінчиком, начеб соромився, що такий великий виріс, а під сподом показувалася капля чистенької, мов сльоза води. Дивишся знов з переду, то цей самий ніс виглядає, мов дощечка з двома вузонькими дірочками. По тім носі можна було пізнати графа Бабинського в десятому поколінні. Графи Бабинські мали ще тую родинну прикмету, що всі були вбогі і на спадщини ласі. Тому то на кожнім з них тепер аж шкіра дріжала, коли вивідалися, в яких зносинах жила баронова з Михасем і його дітьми.

Баронова лежала ще на столі, а свояки стали вже нишпорити усюди за грішми, за тестаментом. Але Михась не дозволив на те. Прикликав офіціялістів і позамикав всі кімнати, поки не приїде комор-ник на обсигіляцію. Графи аж казилися з люті на зухвалість шляхтича, але нічого не помогло. Мусіли вдоволитися тим, що знайшли на тілі баронової — загорнених в рушник 130 ренських, котрі покійниця при собі на грудех оперезала, а більше нічого.

— Ви, пане Тарасович, за богато собі позваляєте. Ми її рідня, а ви слуга,— заговорили гуртом.

— Вибачайте, пане графе, але поки що я тут пан, а не слуга. Слугою я ніколи не був, лиш приятелем славної памяти баронової ще тоді, як ви всі її відцурались.

— Алеж Фредзю,— каже другий,— то зухвальство! Я закличу льокаїв і кажу його викинути аж за браму.

Михась блиснув люто очима, зморщив чоло і насунув брови.

— Пане грабйо мітигуйтеся в мові! Локаї поки що на мої прикази і як мені будете тут фінфи під ніс пускати, то я вас кажу викинути... Уважайте, що властителька ще не похована і вшануйте трупа, колись-те живого не хотіли знати...

Нічо графам не помогло. Михась забезпечивши всі покої, занявся похороном. Баронову похоронили величаво на цвинтарі коло церкви в мурованім гробі. Вонаж була коляторкою.

Свояки дуже посоловіли. Не були певні, чи баронова не вдуріла і чи не записала шляхтичеві село, а тут аж слинка тече на гроші. Сиділи в дворі, вижидаючи коморника. Хотіли розвеселитися, вигадували ріжні панські іграшки. Хотіли їздити верхом, полювати, але не було як. Михась сказав просто, що тепер весна і всі коні в роботі, а полювати на весну не вільно. Треба було вдоволитися прогульками по пи-шневецькій околиці, читанням і зіванням. Раз поїхали до сусідного дідича графа, граф відвідав їх теж, і на тому кінець.

Михась не попустив управи майна з своїх рук. Оголосив всій службі, що без його приказу ніхто не сміє кроку зробити. Положення гостей було невино-симе. Сиділи як на вулькані, котрий леда хвиля може вибухнути і горячою лявою змести їх в долину. Тою лявою могло бути завіщаня баронової з записом усего майна неотесаному, як мовляли між собою графи, шляхтичеві.

На той випадок треба було заздалегідь приготовитися, На внесок найстаршого віком Фредзя гр. Бабинського рішила фамілійна рада, що таке заві-щання треба будь-що-будь перевалити.

— Таж наша сестра була несповна розуму... Прошу! засліпилася в тій нешкребтаній шляхті і оточилася нею, як репяхами...

— Кажуть навіть, що з ними танцювала...

— Господи! яка ганьба для нашого роду... з босими дансерами заходитися такій пані.

— Цего одного досить, щоби з неї зробити дурно-вату, бо особа з товариства, з цілими кроківками в мізку, того би не зробила... Або то, що виховувала цілий тузін тих щенюків коло себе.

— З усего виходить, що наша горою! Маєток візьмемо під секвестр і далі в процес, а тоді все наше... Боже й наше!

— Ну, славаж тобі Господи! цего року буду міг поїхати до морських купелів з жінкою, бо вона мені заєдно голову тим клопоче...

— Чекай, не спішися! Такий процес зараз не скінчиться...

— Говориш, як дитина. А жиди від чого? Як лиш рознесеться вість, що є надія на уневажнення заві-щання, то кожний пожичить...

— На лихварський процент.

— Або ти на інший процент береш? Либонь і твоя індимнізація вже давно пішла...

— До моєї індимізації контролі собі не бажаю. Пильнуй кожний свого!

— Го-го! вже зачинайте сваритися... а матеріял доказовий то вам байдуже? — обзивається граф Альфред, що ходив колись на права.

— На що тут якихсь доказів, коли річ ясна, як І сонце. Людина з здоровим розумом не робить так, як І робила небіжка...

— Ну, що робила? га? де факти? Фактів і доказів потреба; на самі слова суд не повірить. Ви того не розумієте,— доказуоав колишній юрист, — тут треба делікатно випитати службу за кожний крок, що

^ небіжка робила, як поводилася...

— А як ніхто не скаже? Я зміркував, що всі тут за тим шарачком руку тримають...

— То тим більше треба нам поступати обережно. Обіцянкою, ласкою, добрим словом і тим о! — і став показувати пальцями, начеб гроші лічив. — Таким тараном кожний мур перебє, бо гроші для кожного річ лакома і присягу йому осолодить...

— Отже згода! Довідуймося між службою, хто що зможе, а вечером уділяймо собі спільно набуті ві-домости... Таж то наш спільний інтерес...

Розійшлися в рожевім настрою духа, бо кожний був рад, що знайшли собі таку пожиточну роботу.

Розпочалося слідство на всіх точках. Але служба була між молотом з ковадлом і нічого не годен був з неї витягти. Всі гадки, що баронова записала все Юзеві, а як би Михась довідався, що хто нюхається з графами, то нажене певно. Треба було матися на острозі, і не говорити нічого. А двораки — дотепний нарід, зміркували зараз, чого графам треба.

— Як би тобі було ліпше? — питає старого Вой-цєха зараз другого дня при тоалєті той, хто ходив на права,— чи щоби тут панами стали такі правдиві пани, чи ті неотесані бруси?... Памятай мій Вой-цєху, що така шляхта льокаїв не потребує і зараз бись пішов на губи, а ми, тямлячи на твою тільколітну службу, не відмовимо тобі до смерти ласкавого хліба.

— Мені й так вже не довго на сім світі гостювати,— каже Войцєх утираючи сльози.— Не стало моєї ясної добродійки, то не довго вже тут буду попасати...

— Но, но, успокійся старий... Я знаю, що ти був до небіжки нашої сестри дуже привязаний та вірний і нагорода тебе за теє не мине, але певно не від шляхтича, лиш від нас...

— Я на того шляхтича не маю що нарікати... чоловік він чесний і пильнував панського добра, як ока в голові.

— Я не знаю, але видиш, поведения баронової не було таке як повинно... з тою шляхтою кумалася, як варятка.

Войцєх випрямився і запаленів гнівом.

— Панє графе! ваша воля, але про покійну мою добродійку прошу так не говорити... Дай Боже всім такого розуму, який вона мала... О! з шляхтою кумалася... а знаєте, шляхта для неї робила тоді, як панщину скасували?... все булоби пропало, як би не шляхта, а баронова сплачувала шляхті лише довги вдячности.

— Якій бо ти гарячий мій Войцєху! я того не говорю в злім змислі. А все таки вдячність має свої границі, а баронова робила так, як би теє... і закрутив пальцем коло чола колісце.

Войцєх став нетерпеливитись... Граф говорив дальше:

— З твого поведения бачу, що ти дуже був вірний покійниці, але успокійся і говорім поважно. Правда, ти виріс між панами. А чи ти видів, щоби ясний пан так поводився з нерівними собі?

— Та для того тепер пани на біду сходять... Не хочу ані одного злого слова про мою ясну добродійку чути! — і старець потрясаючи сивою головою заткав собі руками вуха і вибіг з кімнати полиша-ючи графа самого.

— Твердий дурень і від нього нічого не добуде! — говорив бувший правник, сам до себе,— шкода! Він міг бути найклясичніщим свідком в процесі...

Другим розвідникам не повелось теж. Ніхто не хотів злого слова на баронову казати, хоч не поважився так різко вступатися за покійницею, як Войцєх. Лиш один з них мав більше щастя, а іменно той, що з Гоздецьким зустрінувся.

Гоздецький хоч споріднився з Михасем, не міг його стерпіти. Не міг забути тої зневаги, якої дізнав на першім кроці Михасевого урядовання. Тепер знов тяжко завидував Михасеві такого маєтку. До того причинялася ще дворацка натура: охота гнути спину перед панами і підлещуватися. Ще тоді коли рідня баронової не відбула родинної наради. Гоздецький міркував собі, як би то Михасеві підставити ногу. Тепер він підслухав розмову графів, а розуміючи трохи французьку мову, в якій велась нарада, зрозумів усе від разу. Від графів надіявся панської нагороди. Шукав лише нагоди, щоби до панів зблизитися.

— Цілую стопи ясновельможного пана графа! — зблизився Гоздецький до графа Казимира Бакинського, котрий закуривши цигаро крутився коло фальварку дивлячись залюбки, як фільварочні дівки в підкасаними по коліна димками і босі йшли з скіпцями доїти на полуднє

корови. Він був найнедотепніщий з усіх своїх свояків, і єму ані снилося за чим небудь розвідувати. Тямив добре, що другі за нього зроблять, що треба.

Особливо вірив в розум свого стрия-юриста, а що знав, що його розум супротив стриєвого є дуже мізерний, то поклав на все хрестик і не гадав в те діло встрявати. Своє поведения оправдував тим, що міг би, не ходивши на права, справу попсувати яким нерозважним кроком. Але судьба все піклується нищими духа-, ми, і тепер зглянулася на нього.

8* 195

— А! як ся має! дзінь добрий! — відповів граф Казимир на привіт Гоздецького.— Що чувати?

— Зле, прошу ясного пана,— каже Гоздецький підступаючи до гр. Казимира і стишив голос. Незадовго зачнуть туди ходаки лазити, куди з діда-пра-діда ступали панські стопи...

— Но і щож? — замітив Казьо, сідаючи на лавку і відкинувши цигаро далеко від себе.

— Я би ясному панові мав дещо сказати, але не тут, бо тут може нас хто підслухати.

— Ага, добре говориш... а деж підемо?

— Прошу до парку.

Граф ліниво піднісся з лавки, на котрій щойно гаразд росперся і пішов до парку. За ним поплівся в приличнім віддаленні Гоздецький. Коли опинилися між грубими деревами в довгій алеї, граф пристанув і обертаючись до Гоздецького, питає:

— І що він має мені сказати?

— Я підозріваю, ясний пане, що наша покійна пані, царство їй небесне, далася до того ступеня опанувати тим хитрим шарачкам, що їм усе майно записала...

— Ага, всі так догадуються... Але на те нічого не порадить...

— Мені здається, що рада булаби. Можна би завіщання звалити, для того, що покійна пані, за позволениям ясного пана, на старі літа була здитиніла... Я би де-що знав про це сказати.

— Так? то добре. Піди до стрия, графа Альфреда, і розкажи йому, бо я на тім всім добре не розуміюся. Впрочім, я тепер немаю часу... Adieu!

І граф Казимир, полишаючи Гоздецького в парку, закурював нове цигаро і поспішав на давне стано-висько подивляти босі ноги фільварочних дівок, що мали тепер зі стайні вертатися з молоком. Граф Казимир ждав на ту хвилю, бо це була його розривка. Виховався у Львові, а там такого дива не побачиш, щоб жінки ходили босі з попідкасуваними спідницями...

Коло стайні почувся сміх. Граф Казимир обернувся з лавкою туди. Сів як міг найвигідніще, заложив ногу на ногу, приткав до одного ока скло, щоби краще видіти, друге око примкнув, широку, чисто вибриту бороду сховав у високий ковнірик, лівою рукою поправляв свої рудаві залички. Дівки вийшли зі стайні несучи порожні скіпці в руках, а за поясом позатикані стирки. Йшли одна за одною, розмовляли весело і сміялися. Передом йшла груба присадкувата чорноброва Танка. Вона ступала своїми, мов сту-пернаки грубими, червоними, мов у гуски ногами. За кожним ступленням усе на ній потрясаюся. Танка, щоби бути гарніщою, слинила пальці і пригладжувала собі гриву на чолі, що тут жмудами називають. За нею ступало ще пять здорових дівчат, а за тими двірський попихач, кривий Максим тягнув на двох колесах бочку з молоком. З

самого заду ступала стара ключниця Ігнацова, опираючись на палиці. Дівки реготалися, жартуючи собі з кривого Максима.

Граф Казимир не міг очей відірвати від такого сільського образочка і в тій хвилі зачало йому життя на селі подобатись. На босі дівки в грубих сорочках звернув він усю свою увагу, увесь свій недотепний розум . перемінив у одно око узброєне далековидним склом. Ганка перша помітила панича і зараз в людо-вім жаргоні — як опісля оповідав панич в мужеськім товаристві — остерігла своїх товаришок. Відразу всі замовкли, достоту так, як горобці, коли до них кіт закрадається. Графові це дуже подобалося, що його поява зробила у дівок таке враження. Встав зі своєї лавки і хотів підбігти до Ґанки, що йшла передом. Йшов як міг найшвидше. Ганка, побачивши перша високого довгоногого панича, що спішив прямо до неї, розмахуючи руками, зверещала, наче б з неї хто шкіру живцем тягнув, за нею запищали всі і стали що сили втікати. На той висок вибіг дехто з двора. Дівки бігли як божевільні, кривий Максим пристанув, роззявивши рота, а серед подвіря стояв граф Казимир, мов Колюмб, колиб йому Америка з перед носа втекла.

— Чого верещиш одна з другою, варіятко? — кричлла стпра Ігнацова вимахуючи палицею.

Дівки справді станули. Самі не знали, чого кричали, чого втікали.

Якеж тут псе дике! — подумав граф Казимир П'ЇГТГ-ІСЧИ нз лапку. Справді все тут було дике, бо за Л'ІІТТЯ баронової паничі сюди не заїздили.

Ири обіді велась розмова про те, хто що довідався. Та саме, що ніхто нічого не довідався.

А ти, Казю, щось балакав з тим чепурним економом в парку...

Казьо нагадав собі в тій хвилі свою ранішню розмову. З початку він вирішив звернути увагу стрия-юриста на Гоздецького, але занятий тою пригодою з фільварочними дівками він про все забув. Доперва тепер нагадав собі.

— Так є, він зачепив мене і викликав до парку.

— Сам зачепив? Ну, то якийсь добрий нумер...

— А сам! Я пішов з ним і тут зачав мені щось говорити за небіжку тету, і за тестамент...

— Ну, щож він говорив? Кажи ж.

— Того я вже добре не розумію, що він хотів сказати, бо я дуже спішився. Представте собі сільську ідиллю...

— Тобі все вітер в голові, мій Казю! — обзивається старий Альфред.— Тут таки важна справа, а тобі хочеться ідиллі.

— Яж його спрасіт до тебе, стрию,— оборонявся Казьо,— бо ти юрист і всім голова.

— Як же називається той чоловік?

— Він мені не представився, то не знаю... Стрий Альфред хотів сказати: "дурень!" але лиш

погадав собі так, попиваючи чорну каву.

Годі було таку нагоду поминути. Всі рішили, що граф Альфред візьме того чоловіка на спитки. Зараз по обіді вийшов він шукати за Гоздецьким. Але Гоздецький був у полі при роботі і вернувся пізним

вечером. Стангрет графа Альфреда шепнув Гоздецькому, що ясний пан граф хоче з ним говорити. Гоздецький побіг до дому, передягся наборзі і пішов з бючим серцем до покою графа Альфреда. Граф приняв його як міг найввічли-віше, наскільки лише позволила графська честь.

— Як імення?

— Станислав Гоздецький.

— Отож мій Станіславе, згадував мені граф Казимир, що знаєш дуже важну тайну з життя покійної нашої кузинки... Прошу, вияви її, а можеш бути певний нашої нагороди і ласки.

Гоздецький був хитрий чоловік і не хотів за що будь свойого товару продати, коли добрий купець трат пився.

— Цілую стопи ясновельможного пана графа, але тайна та піде зі мною в могилу. Не можу. Тут йде річ про мого швагра, котрого синові покійна баронова записала маєток... То справа родинна, а надто я був утратив певний кусок хліба...

Граф видивився на Гоздецького, не міг зміркувати хитрощів.

— Алеж ти хотів нині сказати все графові Казимирові!

— Але я не сказав нічого, і добре, що не сказав, бо мені й так цілий день сумління не давало супокою, що я хотів швагра скривдити...

— То тобі ходить лиш о те, щоби не втратив хліба? То найменша річ... Ми тобі той хліб забезпечимо.

— А моє сумління? — запитав трівожно Гоздецький.

— І сумління загоїться такими плястрами о! — і граф поклав перед Гоздецького папірчик на сто ренських.

— Тим я моєї рідні не виживлю...

— На тім бо й не кінець. Слухай... Лишишся тут ржонцою на все. Ми зараз постараємося о заведення секвестру і виточимо тим брусам процес о звалення тестаменту. Згода?

— Най ся діє воля Божа! — Зітхнув Гоздецький ховаючи сотку в кишеню.

— Тепер говори, що знаєш! — Граф Альфред взяв папір і олівець, щоб усе записати.— Але найліпше буде, як я сам спитаю тебе:

— Лишила баронова які гроші і чи могла їх мати?

— За гроші я не багато знаю. Але мабуть не много лишилося, хоч були великі доходи, а баронова жила дуже скромно. Вона купила сумежний лан від графа Пивницького з лісом і випосажила більше як десять убогих шляхтянок, своїх вихованок із Закуття.

А все тота шляхта! — примітив граф з докором.

— Шляхта, то й уся біда, покійного барона віку позбавила, ну і так опанувала покійну паню, що вірити не хочеться!

— А як же вона поводилася з шляхтою?

— Чудно! Раз навіть танцювала з ними на толоці. Справляла їм балі, сиділа з ними при одному столі...

Граф усе пильно записував.

— В останніх часах до нічого не мішалася, з ніким не говорила, хіба з одним Міхалом і він лиш мав до неї приступ...

— А той Міхал не потягнув що?

і

— А може й так... хіба би дурний був коли така нагода аж сама лізла під руки...

— Маєш на то докази?

— Доказів не маю, але то річ ясна...

— Шельма по собі міркує — подумав граф.— А щож більше знаєш?

— Більше не знаю нічого.

Граф кинув олівцем зі злости. Ці відомості не варті були зломаного шелюга, а він викинув сотку...

— Я можу буду тебе ще потребувати, а тепер добраніч!

Гоздецький вклонився низенько і вийшов. Граф ходив довго по своїй кімнаті, порядкуючи матеріал доказовий...

Другої днини випитувалися всі графа Альфреда при сніданні, що довідався від Гоздецького, але йому соромно було признатися, що пошився в дурні, отже не відповів нічого і збув питання словами: ще час...

Коло полудня, саме як гості спали, коло другого снідання приїхав з Самбора коморник в старій бричці званій нейтичанкою, які тоді були в

моді, з високими плічми, без крил по боках, зза чого в болотнисту пору відлітало болото високо в гору від коліс.

Коморник вийшов з брички, за ним стояв його помічник. Коморник, входячи на ґанок, оглядався на всі сторони, незнаючи, кого зачепити. Був це чоловік близько 60 літ, високого росту, плечистий і трохи похилений від сидження над паперами. Лице його чисто вибрите, була румяненьке і пухке. На середині лиця пишався грубий, подібний до грушки ніс, червоної краски з синіми тоненькими пасмужками. Зараз було можна пізнати, що пан коморник любить добре винце.

Усі графи вибігли на ґанок привитати гостя. Оден Казьо остався, бо був занятий чищенням своїх нігтів, довгих як у яструба. Він уникав по обіді всякого зворушення, бо це зупиняло травлення.

Коморник, побачивши ірафів, прижмурив трохи очі, як чоловік, що заєдно ходить в окулярах, і вклонився зітимаючи високий циліндер. Показав при тім свою лису голову, прикриту космиками сивого волосся, що виростало над правим вухом. Проче волосся, причесано було по обох боках після тодішньої урядової моди, що називаюся "зехсундзехціг".

— Пана коморника найнищий слуга! — озвався граф Альфред,— чекаємо, чекаємо! Прошу розгос-титися.

-— Даруйте, панове, я нездужав кілька днів,— говорив коморник, витаючися зі всіми і на доказ недуги пощупав себе за крижі і дуже скривився.— Кланяюся, кланяюся! — говорив входячи в отво-рені двері.

За коморником поступав його помічник, що помагав свойому принципалові роздягатися. Здіймив з нього великий плащ з пелериною, відтак суконні череші;;и надягнені по шкіряних, відтак довгий ватопаняй сурдут, відтак шовкову хустину, що осло-шовала шию коморника. Видно з того, що коморник дбав про себе, і хоронився проти весняного вітру, як міг. Тепер коморник випрямився випинаючи свій кругленький животик,

виймив з кишені щіточку і причесав перед великим зеркалом волосся, поправив шовковий крапат на шиї і став з черги витирати ніс великою пасмистою хусткою, на котрій було знати табачні пятпа. Графи стояли біля нього, вичікуючи кінця тоалсти. Тепер попросили його до їдальні і зараз посадили при столі та стали припрошувати. До стола запросили також коморникового депен-депга, бо це також не аби яка важна особа.

Тимчасом хлопець з фільварку метнувся на коні за Михасем. Не вспіли ще встати від стола, коли Михась, одягнений в нову сиву капоту, прийшов до покою.

— А, пан наш ржонца! Рекомандуємо,— сказав граф Альфред.

Коморник підняв голову від тарілки і знов прижмурюючи очі вдивлявся в Михася, що повалено кланявся всім.

— Витайте, витайте, пане Тарасович, знаємося не від нині,— і подав свою пухку руку ОІСріі'і'У СІЛП-кими перстенями. Михась стиснув руку і став біля коморника.

— Прошу сідати! — каже граф Альфред.— То не тілько ржонца, але приятель покійної нашої сестри, а певно і будучий властитель Пишновець,— додав з іронічною усмішкою.

— Може би ми зачинали! — сказав коморник, встаючи від стола і кланяючися всім.

— Ей, та ліпше по обіді...

— Таки ліпше тепер. Я маю звичай по обіді пере-дріматися, то не богато зробимо.

Графи не здержували більше коморника, бо їх аж пекла непевність, який баронова л::шила тестамент.

Вийшли з їдальні. Михась винмиа з кишені ключі і став отвирати покої. Зайшли так аж до кабінету баронової. Не багато тут чого було. Маленьке горіхове бюрко під вікном, комода, софка, кілька крісел і столик перед софою.

Зараз в першій шуфляді бюрка знайшли ключики до дальших шуфляд. Коморник взяв ключики і став отвирати шуфляди. В шуфляді великій була куверта запечатана з написю "Мій тестамент". Коморник оглянув печатки, показав їх всім, відтак отворив при захованні правних формальностей і став читати.

"Готівку і дорогоцінні папери в сумі 24.000 записую: Юзеві, синові Михася. 8.000 зл., Михасеві за його щирість до мене 5.000 зл., моїм вихованкам Гані Баранецькій 3.000 зл., Стефці Гоздєцькій 3.000 зл., Марині Іздебській 5.000 зл., старому Вейцехові 1.000 зл. Мацєйові 1.000 зл.; усе срібло кре-денсове Михаліні Михасевій жінці; ті гроші, що маю при собі, підуть на похорон, котрий має бути цілком скромний. Для моїх кревних записую те все, що є в комоді, однак застерігаюся, щоби шуф-ляди отвирати по порядку з гори до долини".

Усі заперли в собі дух, слухаючи того поважного читання. Тепер їм на серці полекшало.

— Коли Юзеві записали готівку, то село наше. Приступили до комоди. Перша шуфляда була

порожна. На дні її виднівся папір за написом: "То все для моїх дорогих кревних".

— Чесна жінка, царство їй небесне! — промовили графи і зітхнули важко.

Отворили другу шуфляду. Тут лежали кусники цукру, сухарі недоїдженого хліба, запліснілі кусники поломаних тісточок. Висипали все те на землю і перешукали пильно, але нічого цінного не було.

В третій шуфляді було повно побитих чере-пяних люльок і хлопських цибушків, кілька пачок хлопського тютюну і кілька побитих пляшок з лікерів. Графи аж зуби закусили з лютости.

Коли отворили четверту шуфляду, такий вдарив на хату сморід, що кожне мимоволі заткало носа. Коморник став пильно шукати по кишенях свойого сурдута за табакою.

■— Прошу поглянути, що там є,— каже коморник.

Але ніхто не мав охоти братись до того, аж прикликали службу. Висипали все те добро на поміст. Були тут пачечки в грубім папері пообвязувані нитками. Розвинули оден... Більше не розвивали і казали все те винести на гній. Заки приступили до послід-ньої шуфляди, треба було вікно відчинити, щоб не подушитися.

В послідній шуфляді, до котрої вже й не дуже то мали охоту заглянути, знайшли папір записаний власноручно бароновою: "Цілі Пишнівці з інвентарем записую сиротам по моїм братові Станиславов), бо він оден не цурався мене".

Граф Казьо був саме сином того Станислава.

Графи поспускали носи. Ціла надія розвіялася. Процесу і так нема що і з чим зачинати... От дурневі щастя все трафиться!

Але граф Казимир, почувши таке, помудрішав відразу.

— Пане коморнику, прошу мені зараз віддати заряд мойого маєтку! Зараз пишу до мами. Є нас четверо, двоє малолітніх.

Нещасливі претенденти до багатої спадщини, не ждучи кінця тої правної церемонії, повиходили і казали ладити в дорогу.

Граф Казимир звернувся до Михася:

— Тепер Міхал Тарасович служить у мене і прошу моїх розказів слухати!

Михась випрямився і відповів:

— Міхал Тарасович служити вам не буде і сьогодні відходить. Прошу відібрати собі заряд і віддати кому угодно.

— То буде другий!—сказав граф рівнодушно.

Відомкнули шуфляду бюрка. Тут були позавивані пачки з грішми і паперами. На кожній пачці був напис; для Міхала, для Юзя, для Гані Бара-нецької, для Стефки Гоздецької, для Марині Іздеб-ської і т. д. Коморник казав прикликати Войцєха і Мацєя та Гоздецьку і вручив їм їх пачки. При тім казав видати усе срібло креденсове. На все те списано протокол. Михась забрав свою пачку, синові і Гані, а срібло казав Войцєхові принести до дому. Решту легатів задержав коморник при собі.

— Пане графе,— каже Михась,— прошу відібрати заряд.

— Я тепер не маю часу.

— А я потому не буду мати часу, бо у мене своє господарство.

— То лишиш так!..— і не рушився з софи. Михась держав на двірській паші двадцять штук

худоби своєї і осьмеро коней, котрі ладив до військового ліверунку. Отже приказав гуменному, що як йно верне з пасовиска, щоби зараз пригнали його худобу до нього. Вправді не мав у себе так великої стайні і длятого держав товар в дворі, але тепер весна, то якось дасть собі раду.

Служба саме тоді посходилася на обід і Михась оповів їм з ґанку, що заряд дібр віддає в руки графа Казимира Бабинського, теперішнього дідича Пишневець, поправив шапку на голові і пішов до дому.

Жінка вижидала його нетерпеливо.

— Хвала Богу,— сказав Михась, прийшовши до дому,— я вже знов вільний шляхтич і пан на свойому загоні!

— Ну як же?

— Отеє баронова записала мені, Юзеві і Гані каже Михась виймаючи з кишені три пачки,— а Пиш-нівці дісталися братанкові, графові Казеві.

Міхаліна рахувала на те, що Юзьо стане паном на Пишнівцях і длятого трохи скривилася, почувши, що говорив Михась Але Михась був веселий, поцілував жінку і повів її в хату.

— Не журись, моя кохана! Добре, що так сталося. Що би я робив з таким майном? Цего, що маю, вистане аж так для нас і наших дітий. Покійна мала розум, що так розпорядила. Фамілія мене би загризла процесами, до котрих уже й ладилася, як то мені старий Войцєх казав. За ті гроші куплю гарний грунт і буду таким шляхтичем, як мій батько і ДІД-

Зараз по смерти баронової, як йно стали зїзди-тися свояки-графи, Михась забрав Юзя до дому. Він дрожав о свою дитину. Прочуваючи, що баронова записала Юзеві Пишнівці, боявся, аби йому пани вязів не скрутили. Або то так трудо? — говорив собі Михась.— Дадуть хлопцеві

якого цукор-ка тай бувай здоров! Або то таке не водилося вже на світі? Стереженого Бог стереже...

Юзьо страшно плакав і побивався за бароновою. Він прочував, що його доля від разу перемінюється, хоч не мав про те розуміння, що його жде. Але мусів йти, бо батька дуже боявся. Михась віддав плачучого хлопця Міхаліні, а сам пішов до своєї роботи.

Юзеві не вільно було показуватися в дворі, хіба з батьком або матірю. І на похорон баронової пішов Юзьо з мамою. Не міг стямитися від плачу, а на цвинтари то припав до домовини, учепився її руками так, що аж на силу треба було його відривати. Плакав й усю ніч. Михась казав позаносити з двора всі Юзеві іграшки до дому, але він тепер і не поглянув на те все.

До Михася перенісся і Бувальський учитель Юзя. Все ще надіявся, що останеться при Юзеві й на дальше. Доперва як відкрито завіщання баронової і вже стало певно, що Юзьо не буде дідичем пишневець-ким, Михась відправив Бувальського, заплатив йому сотку від себе і відвіз своєю фірою до Самбора.

— Буде досить тої науки! — говорив Михась до Бувальського.— Він уже вміє стільки, скільки шляхтичеві на загоні знати треба, а ученого чоловіка з нього не буде...

— Міг би легко бути, бо то талановитий хлопець,— домовлявся Бувальський.

— Може і талановитий, але до науки не має охоти. Хлопцеві вже тринадцятий рік, а богато навчився?

Нічого було робити і Бувальський від'їхав.

Того дня, як Михась перестав бути ржонцою, приймив ще одного наймита і купив два нові плуги у місцевого коваля.

Михась був гарно загосподарований, як ніхто на цілі Пишнівці. Свої грунти обробляв з першу панщиною, відтак двірськими людьми. Настали два голодні роки. Михась мав повну комору всілякого збіжжа і продав дорого. За ті гроші купував дешево грунт, що люди з голоду випродували на прожиток. Купував, у кого трафилося — у хлопів і у шляхти. Найтящий початок, а дальше йде вже гладко. Михась продавав що року по кілька штук худоби і коний, а все йшло на землю. Коли Михась відійшов з двора, мав 80 моргів доброго пшеничного грунту, 20 моргів сіножати, 25 штук рогатої худоби і шіснацятеро коний. Крім того два горшки сороківців закопаних в ізбі під печею. Так само гроші і папери, що дістав для себе і для Юзя виміняв в Сам-борі на золото і срібло і все поховав старанно, вкриваючи повні горшки пристаючими мисчинами. Буде з мене, Богу дякувати! казав Михась, запорпуючи послідний горнець, про що знала лише Міхаліна. За час своєї служби в дворі запомагав з цілої сили свого брата Федя.

Михась, вернувши з двора вже як вільний шляхтич не міг цілу ніч спати. Та новина дуже його подразнювала. По голові пересувалося минуле, пережите, почавши від тої хвилі, як до двора наставав на ржонцу. А я так не хотів у чуже гніздо йти,— говорив до себе Михась,— от ніхто не знає, яка його доля жде... Був би я бідував на десятьох моргах, а тепер у мене сотка. Але паном бути ще нема зза чого... нехай мене Бог боронить! Збідніти можна скорше, ніж богатим стати... Ні, дав мені Бог здорові руки, треба працювати... Тепер Бог знає, що шляхта буде собі про мене думати... Подумає, що я за тих шіснацять літ в дворі перекинувся в пана... Вже знаю, що зроблю!

Прокинувся скоро день. Надягнув на себе полотнянку стару, взув старі чоботи і казав наймитам запрягти до плугів. Збудив заспаного Юзя.

— Вставай, сину! паньство вже скінчилося... час на хліб робити!

— Та куди ти його тягнеш? — обізвалась Міха-ліна,— от най би дитина виспалася... він ще не втишився з плачу...

— Це найліпший лік на всякий смуток... Юзьо поїде зі мною орати.

Міхаліна піднеслася на постелі та йно руками сплеснула.

— Де твій розум, чоловіче? Та чи би це без тебе не обійшлося? не зробили би другі?

— Другі будуть також робити, але побіч мене. Нікому дармувати не дам, а Юзя треба теж при-учувати до роботи... буде поганяти.

Михась говорив так твердо, що Міхаліна, знаючи його вдачу, не сміла перечитись. Вона тепер схопилася з постелі і побігла в кухню ладити снідання.

— Чекай, не треба, тепер ще рано їсти. Пішлеш нам опісля обідати. Звари нам стиранки з суміш-ної муки (ячмінь мелений з гречкою) з молоком.

Юзьо не знав, що з собою робити. Так рано він не звик вставати. Дріжав усім тілом і протирав заспані очі, Михась поміг йому одягнутися, припильнував, щоби умився як слід.

— А я, тату, хочу також їхати! —обзивається молодший Стефаньо.

— Ти ще малий, ти маєш єще ходити до школи!

Стефаньо справді ходив ще тоді до пишневець-кої школи, до дяка Пристиша на науку.

Вийшли. Михась казав покласти Юзеві на підручного коня сіделце, котре з двора принесли.

— Драпайся шляхтичу,— каже до Юзя, підсаджуючи його на коня, а відтак втикаючи йому в руки віжки й батіг.— А держи добре, щоби ти з рук не випустив. От добре, що в дворі навчився на коні їздити та не лякаєшся кінського хвоста. Тільки доброго!

Відтак Михась зробив істиком хрест перед передними кіньми, скочив на підручного передного,

переложив по шляхотському

бік і перехристився.

звичаю ноги на один

— Ну, за мною, хлопці! рушайтеся!

Виїхали за ворота три плуги по чотири коні. їхали трапом аж на місце. Весняний вітер овіяв заспане лице Юзя. Юзьо розрушався на коні і подобав собі таку їзду. На полі вже пахло весною, усе будилося до нового життя, високо співали жайворонки. Юзьо такого дива ще не бачив і жалував, що у дворі так довго давали йому спати.

Приїхали на поле. Михась зліз з коня і зладив плуг. Відтак здіймав чоботи, що би їх переорати першою скибою, бо розісхнуться на сонці нінащо, поперевязу-вав долом полотнянні штани шнурками і взяв за чепіги.

— Вважай же сину! На право називайться гай-та, на ліво вісьта... Пускай коні так, що аби йшли рівно; ті, що з правого боку, мають йти борозною, ті що з лівого, понад борозну. Всі віжки держи в лівій руці, в правій батіг, та лиш деколи помагай собі правою... А тепер в імя Боже...

во імя Отца і Сина і Святого Духа амінь! — вйо! А ви ставайте на другий і на третій загін,— каже до парубків.

Коні рушили жваво, звичайно, коні добре підго-

довані.

— Не так швидко Юзю! притримуй, тпр-р! борозного легонько піджени? шельма лінива... рівно... так!

Плуг, хоч йшов глибоко, відкидав землю так, що скиб не було знати. Коли приїхали на кінець загона, закликав Михась:

— Гов! стій! Навчу тебе навертати, бо то ціла штука. Ось так: На переді може бути рів, беріг, чужа межа на суголовку... Коли приїдеш передними кіньми на сам кінець, то їх зараз скріни вісьта, а задними кіньми потисни—того, що під тобою, ногами, борозного поводами або й батогом, так, щоб і вони дійшли до кінця і дотягнули плуг найдальше, а тоді доперва вісьта. Розумієш?

— Розумію.

— Ну вйо! Чекай ще, чекай... так, ну тепер передні вісьта... так! задні потисни... так! борозного батогом... так! От видиш, що добре і не така то велика фільософія.

Михась оглянувся поза себе. Борозна вийшла рівна, як натягнений шнур, до самого кінця. Юзьо зрозумів штуку в мить. Тепер заїхав у другу борозну і наганяв дальше.

Бігме, що то люба робота,— думав хлопець — то любіще, як за книжкою сидіти з тим нудним Бу-вальським... Одне лише, що так рано вставати... то трохи прикро.

Юзьо був дуже радий. Гарний весняний поранок і та певність себе, що коли так скоро навчився поганяти, то і все навчився, розвеселили його так, що трохи не заспівав враз з жайворонками. Йому здалося, що все так буде.

Михась виїхав з своїми плугами ранше всіх. Вже перекинули по кільканайцять скиб, коли другі люди над'їхали. Та нива була між шляхотськими полями.

Перший шляхтич, що зустрів Михася при роботі, був Шевко з Закуття.

— Щасть Боже, панє Міхалє! що я бачу тай очам своїм не вірю... Хіба ви вже знов між нами?

— А виж гадали, панє брацє, що я вже в дворака перекинувся?

Шевко скочив з коня і йшов прямо до Михася. Михась казав Юзеві стримати коні.

— Дайже Боже в добрий час! От правдивий шляхтич! Вчора ходив ще по воскованих покоях, а нині по загоні... Найже тебе поцілую за те панє брацє!.. А це що за погонич? Ей, та то ваш Юзьо... Дзінь-добрий панє Юзефє! от шляхтич! аж любо подивитися.

— Доперва буде з нього шляхтич, поки не вивітріють йому з голови панство і цукорки...

Михась мешкав від Закуття далеко і не часто з Шев-ком сходилися. Шевко хотів знати, як Михась розійшовся з двором, і Михась йому розповів коротко.

— Най там! — сказав Шевко.— Куди то вже нашому братові до такого панства... От, хіба на те, щоби на ганьбу шляхотського імення звівся

нінащо. А так ви тепер пан на цілу околицю і ніхто вам не має нічого до розказу...

— Я, чуєте, брацє, такий тепер радий, начеб на світ народився. Боже! таке багатство булоби мені геть голову завернуло...

— А ще могло би бути так, як то кажуть: легко прийшло, а ще лекше пішло...

— Таж певно! нащо мені цего? То так видите: як я тим всім орудував, то пильнував як ока в голові, бо то було чуже; а колиб воно було моє то на це не одне дививбися крізь пальці тай все би розікрали.

— Певно. У такого кажуть, і вкрасти не гріх,— доповів Шевко сміючись.— Ну, але до роботи час, бувайте здорові!

— Боже вам помагай! Вйо сину!

— Тату! — закликав Юзьо, як доїхали до кінця загона...

— Чого, сину?

— З хочу пити.

— Добре, що хочеш... Підожди, незадовго принесуть.

З того часу, як Михась вибив Юзя, хлопець не мав до нього серця. Не диво. Тата він не затямив добре, як його до двора брали. Там ховався він серед інших обставин. Батька вважав за ржонцу своєї бабуні баронової, а більше нічого. Не міг мати до батька того привязання, тої дитячої любові, що другі діти. Гадав, що все так буде. В своїм батьку бачив звичайного шляхтича, як і других з Закуття, трохи незвичайного пана Міхала, а підлестні двораки звали його паничем і відповідали йому, що буде

великим паном. На других хлопців шляхотських, а навіть на свого молодшого брата він дивився з гори, як на щось нищого від себе. Вони ходили босі, бігали по вулиці, вивертали козли на траві, ліпили печки з болота на вулиці, а йому все договорювали, що йому то не випадає, бо він панич. А нераз, коли собі замарав чим руки чи одежу, то прирівнювали його з тими шляхотськими хлопчисками. До того, ще поведения баронової псувало дитину. Коли що зробив не так, вона грозила йому, що віддасть його батькові. Це була у Юзя страшна погроза, коли нагадав собі, що мусить піти до рідного батька. Це ще більше відчужувало дитину від родичів. Рідного батька зображав Юзьо, як кару за свої злі вчинки. Не диво, що Юзьо, хоч жив з батьками в однім селі, дихав тим самим повітрям, видів його часто, що днини,— а душею був далеко від нього. Більше до-віря почував до матері. Але мама була вихована в тім самім гнізді, що й він, мала такі самі погляди, її скорше могла дитина зрозуміти. До такого відчуження сина в батька причинялася ще кара, яку Михась завдав було Юзеві за обиду Стефанихи. Юзьо ста-рав бути від батька як найдальше, бодай душею, коли не тілом. Батько був у нього не лиш чужим чоловіком, без дворацько-панських манєрів, але до того строгим і дуже небезпечним. Смерть баронової була для Юзя тим прикріщою, що мусів іти з двора до батьківської простої хати, де навіть нема у чім гаразд умитися, і душно та тісно. Його душа бун-тувалась проти такого насильства, але нічого не можна було робити, бо батько старший і міцний, та ще вибє. Якби не те, Юзьо не бувби так болючо відчув смерть баронової. Тепер приляг він цілою душею до мами, вважаючи її як послідну свою опору. Мама нагадувала йому двір, колишні добрі часи. Батька слухав не длятого, що то батько, лише тому, що боявся биття. Михась те все добре розумів. Його батьківське серце кервавилось, бо любив сина, як свою душу, і добра йому бажав, а собі бажав горячо, щоби серце рідної дитини привернути до себе.

В такім настрою духа поїхали орати. Юзьо поїхав тому, бо казав батько; Михась взяв його з собою тому, щоби до нього привик. Юзьо до сего часу не говорив до батька ні слова. Всі свої дитячі бажання висказував перед мамою. Йно що тепер обізвався перший раз. Весняне повітря і вся відживаюча природа зломили перші леди тої, так сказати

бай-дужости. Юзьо їздив на коні," поганяв, рухався, дихав чистим повітрям, набрав певности себе, пересвідчення, що з господарською роботою дасть собі раду. Таке окружения настроює весело, а веселість то найліпший середник до усунення непорозуміння і до зеднання симпатії. Михасеві здавалося, що це перший раз почув від Юзя слово "тату", і йому аж повеселійшало на серцю.

Сонце підходило в гору. Юзьо мав нагоду бачити всхід весняного сонця перший раз. До тепер в тім часі і не думав вставати, сонця ранішнього і не видав, бо баронова умисне була призначила таку кімнату, куди ранішнє сонце не зазирало, щоби йому сну не перебивати.

Наймичка принесла в кобелі два горці і дві миски. Плугатарі припинили роботу і дали коням їсти, а самі посідали на межі. Наймичка налляла стиран-ки — для наймитів окремо у велику миску, для Михася і Юзя в меншу. Виймили з кобелі дере-вяні ложки і разовий хліб. Юзьо чудувався, як можна їсти без стола, без крісла, без скатерті, та ще й деревляною ложкою, а спішно було йому почати те, бо ще ніколи в житті не був такий голодний, як тепер. Михась присів у борозді їсти молочну стиранку. Юзьо пішов за приміром батька. їда йому дуже смакувала, хоч деревяна ложка трохи дерла по роті. Наймичка поклала срібні ложки для пана і панича, але Михась нарошно подав Юзеві деревяну ложку, а другу взяв сам. Срібні ложки дали наймитам.

Наймичка попрятала усе до кобелі і пішла. Плу-гаторі ждали поки коні не з'їдять оброку, Михась закурив люльку і позволив наймитам закурити теж, даючи кожному по пушці тютюну.

— При мині кури все, один з другим, лиш не кури по кутах, бо з того може бути колись нещастя.

Парубки приняли це і були з того раді. Вони не знали зовсім, як пап хоче, бо ще ніколи не робив з ними разом в полі.

Тепер наймити повели напувати коней до Дністра, а Михась остався з сином. Підстелив полотнянку під голову і поклався горілиць на загоні, пикаючи люльку.

— Ну і щож Юзю? подобається тобі така робота?

— Подобається. Це приємніше, як учитися.

— Наука, що іншого, а робота що іншого. Коли час учитися, то вчитися, а коли робити, то робити.

— А я волю отак робити...

Михасеві мелькнуло через голову: чи не вилазить у сина двірська привичка підлещуватися? — але не сказав нічого.

Взялися всі до роботи. Сонце вже припікало. Заки зробилося полуднє, коні трохи попріли. Юзеві теж зробилося на чолі мокро. Але не сказав нічого. Держав рівно віжки, пильнував коней заки не станули полуднувати. До полуденку принесла наймичка вже самі деревляні ложки тай більш нічого. Вареники треба було їсти пальцями.

Полудневий відпочинок був довший, як ранішній. Пустили коней пастися. Юзьо за приміром батька положився горілиць і вдивлявся в синє чисте небо. Дивився за жайворонками, що виглядали в далекім просторі, як мухи, і не стямився коли його очі замкнулися і він заснув. З початку чув єще, як жайворонки співали, як коні хрупали молоду травичку, як батько пикав люльку, як наймит муркотів пісоньку. Чув, як подальше нагойкували другі плугаторі, як якісь дівчата співали садячи бараболю... А далі не чув нічого і заснув.

— Вставай сину! до роботи час!

Юзьо схопився. Капелюшок котрим прикривав собі очі від сонця, упав йому на землю. Стямився зараз. І знов чув ті самі голоси, що його до сну присипляли.

Наймити запрягли коней.

— Ходи Юзю — закликав його батько,— абись і того научився.

Юзьо придивлявся, як парубки тягли коней до плуга, закладали їм на голову шлиї, відтак хов-стали та привязували віжки. Юзьо попробував і собі так робити. Приступив до коня, що недалеко пасся. Кінь підвів голову до гори, поклав на себе уха, захмурився і став далі пастися. Певно погадав собі: овва! не видали такого погонича...

— Бери, Юзю за гриву!

Юзьо хопив коня за гриву і став тягнути з усеї сили до плуга. Коневі страх не хотілося йти, отя-гався, але пішов поволи, начеб хотів сказати: що маю з дурнем робити! Але по дорозі не міг поздер-жатися, щоби не скубнути трави, котра буйніше виросла від своїх посестер, при чім кидав Юзем, як мячем на боки. Юзьо привів коня під шлию. Михась показав йому, як її закладати. Хлопець вдряпався на коня і поганяв, як рано, хоч нераз приходило йому на думку, чи би не досить вже тої забавки. Але орав до вечера. За той час не спитав батька ні про що й словом. Неодно би хотів знати, але чи йому батько зможе то пояснити так, як от робив Бувальський? Ліпше не питати...

Вже сонце сховалося, на землю налягав сумерк, повіяло холодом, в баюрах рохкали жаби, в пшениці пітьпілітькала перепелиця, диркав диркач, а далеко в очереті погукував гук. Ціле небо на заході було червоне від заходячого сонця. З пишневецької дзвіниці обізвався дзвінок.

Михась здіймив кашкет і перехрестився. Наймити зробили те саме.

— Пора до дому, хлопці!

Перестали орати. Не богато ще лишилося на завтра. Поскладали плуги на підволоки і поїхали до дому. Юзьо рад був чим борше бути коло мами. Як йно з'їхали на подвіря, Юзьо скочив з коня і біг до матері, що стояла на ґанку.

— Почекай Юзю! — кликав батько.— А хтож за тебе коні випряже? Так не можна. Треба, сину, вчитися порядку.

І Юзьо вернувся з половини дороги і став зни-мати з коний узденицi та випрягати. Коні йшли насамперед до жолоба коло керниці.

— Юзю, не дай їм пити! віджени батогом! Юзьо не міг зрозуміти, чому це; як хочуть пити,

най пють... Але послухав і відігнав коний від жолоба. Михась приступив де нього.

— Не можна тепер коням пити, бо вони зігрілися. Це могло би їм пошкодити. Хай перше охолонуть, під'їдять сіна, а тоді давай води. Так само й ти, щоби не пив води як зіпрієш...

До хати йшли разом. Міхаліна ждала на них на ґанку. Був тут і малий Стефаньо.

— Ну, ладно наш погонич списався... поцілуй його, мамо!

Міхаліні не треба було цего два рази казати. Хо-пила хлопця в обійми і сердечно вицілувала.

— Мій погоничу солодкий, як же тобі там велося? здоров ти?

— Добре мамо, лиш мене руки й ноги болять.

— А голова?

— Голова ні, лише в лице мені дуже горячо і уста мені пекуть.

— Це від весняного вітра так,— каже Михась,— не бійся, привикнеш...

Як йно повечеряли, Юзьо пішов зараз спати тай зараз заснув, хоч усі сустави боліли його від безнастанного вимахування руками і ногами.

IX.

Так було що днини, поки не обробили весну. Юзя не боліли вже сустави, лице обгоріло від сонця, з уст позлущувалося кілька шкірок. Научився добре свойого ремесла. Умів вже впрягти і випрягти коней, умів волочити не лиш одною, але й двома боропами, та хоч нераз хотів попросити мами, щоби його хоч на один день звільнили від роботи, та не-мав відваги отворити рота.

За кілька днів Михась прикликав сільського кравця і дав ушити для Юзя полотняне убрання, бо в сукні було йому при роботі дуже парно.

Доперва як обробили весну, Юзьо мав волю і міг робити, що йому хотілося. Але жадна забава не бралася його. Не до такої забави привик. Одно, що міг тут по давньому робити, то ловити рибу на вудку. Але вудку мусів собі сам виплести з волосіння, бо давна порвалася на куски.

За той час в пишневецькім дворі настали великі зміни. На зазив графа Казимира приїхала його мати зі Львова. Стриї поїхали з нічим до дому; навіть тих сто золотих, котрі граф Альфред дав був Гоз-децькому за тайну з життя баронової не хотів граф Казьо віддати, оправдуючись, що того йому зовсім не треба було...

Граф Казьо хотів конечно сам господарити, хоч ніколи на селі не жив і не мав про господарство найменшого розуміння. Село для нього набрало такої вартости, вказувалось йому таким приманливим, що йно руками вимахував, коли йому говорили, аби дав собі спокій. Але графиня-мати й говорити про це не хотіла і зробилося так, що Пишнівці пішли в посесію.

Посесора винайшли між самбірськими жидами-дуками. Пишнівці взяв в посесію пан Хаїм Розен-буш і хоч сам не знався на тім, бо дотепер торгував виправленими шкурками, умів собі на те порадити. Знайшов знаменитого завідчика в особі пана Морд-ка Розенштіфта. Як пан посесор так і його вірний Розенштіфт були собі звичайні жиди, ходили в халатах і плекали довгі бороди тай не короткі пейси, а під високими жидівськими капелюхами закладали ярмурки.

Розенштіфт спровадився зараз до двора з жінкою і дітьми, до котрих наняв бельфера. За ним приплентались ще другі жиди в характері економів, гуменних, наставників... Пишневецький двір аж зароївся від жидів. Давніх слуг двірських відправляли. Навіть дві вдови, що мешкали в двірськім будинку "на грації", мусіли винестися, бо тут посадили жиди Абрамка, що ніби то був склярем, але то йому не перебивало потайки шинкувати горілкою. З давнішої мандаторівки зробили біжницю. Гоз-децький пішов за економа до сусіднього двора, проча служба розійшлася світами, а дехто лишився таки в Закутті. Лишився тут двірський муляр і римар Цибульський, а при нім примістився старий Войцєх віку доживати.

Теперішні власники Пишневець, взявши арен-дну кавцію і першу рату, випровадили все, що було в дворі. Господарський інтвентар закупив жид, а проче розхопили на ліцитації, до котрої поз'їздились пани з Самбора і околичних дворів, як мухи до меду. Властителі забравши гроші, зовсім не журилися про Пишнівці і поїхали собі до Львова.

Раз якось зайшла Михасева худоба до двора, а пан завідчик, котрого урядово називали касієром, казав її займити. Михась посилав парубка,

але ка-, сієр не хотів випустити. Тоді Михась післав Юзя, наказавши йому, що і як має говорити.

Юзьо, як йно переступив двірські ворота, хотів втекти, бо йому здавалося, що заблудив. На по-двірі було повно сміття. На газоні паслися телята. В цвітнім огороді все перекопане і засаджене цибулею та чосником. Ані сліду з тих гарних грядок, кльомбів, з тих рівних стежок, по котрих він бігав. У вікнах кільканадцять шиб вибитих і заліплених папером.

Юзьо увійшов з болем серця на ґанок. Тут повно курий, качок, кілька перевернених мисчинок з вареною кукурудзою та повно курячого гною, так, що нема куди ногою поступити. Уся та пташня, побачивши Юзя, наробила пекельного вереску і пішла в ростіч. Кури зірвалися на крила і позлітали аж на недалекі дерева, звідкіля відозвалось голосне кудкудакання. Качки квакали і втікали Юзеві під ноги, трохи його не перевернули.

Перебривши через ті перешкоди, Юзьо взяв за клямку і вступив до передньої кімнати. Тут не було нічого і нікого. Юзьо, знаючи розклад кімнати добре, пішов до їдальні. На помості сиділи жидівські діти. Обідрані, запачкані, з нечесаним заку-довченим волоссям дівчата, а з остриженими попри саму шкуру головами і з довгими на пів ліктя пейсами валялися по підлозі хлопці. Коли Юзьо вій-шов, вони посхапувалися і пішли до сусідньої кімнати, де раніше стояв креденс. Юзьо розглянувся по кімнаті. На середині стояв округлий стіл. Попід стіни високі форніровані колись шафи, а на них високі почорнілі кількараменні ліхтарі, сорокаті торбиночки з приказаниям і пудла бляшані з капелюхами та сабашевими шапками. Далі стояли високі зелено мальовані куфри і дерев'яні скрині. На одній стояло кілька старих решіт наповнених сіном, а в решетах сиділи квочки на яйцях. Квочки, побачивши в хаті чужу людину, стали каркати, надуваючи собі піря, наче індики.

Юзьо ступав дальше, до колишнього сальону. Тут був магазин з кульбаками, шлиями, посторонками. Усе лежало на помості під стінами або висіло на кілках по стінах. Хлопець не міг своїм очам вірити, побачивши таку переміну. Тут, де недавно пишалися аксамітні меблі та великанські дзеркала, тепер маштарня. Юзьо так задивився на все те, що не знав, що далі робити з собою. Йому здавалося, що леда хвиля, а отворяться двері, вийде до нього його покійна добродійка і почастує цу-корком... Але баронова не виходила, а замість неї показалася груба присадкувата жидівка в патинках з обголеною головою прикритою оксамітним чіпцем. Жидівка була така груба, що ледви пересадилася через половину дверий. В руках держала синю панчоху, котру плела двома дротами, посуваючи деколи клубок бавовни, що його держала під пахою. Жидівка не помітила Юзя, аж увійшла до маштарні. її товсте лице ще дужче почервоніло, як побачила неждано чужого хлопця. Вона щось забурмотіла і вийшла чим швидше, кличучи:

— Моріц! Моріц! кім а гейр!

За хвилю вийшов Моріц, або Мордко Розен-штіфт. Був це високий худощавий жид з довгою бородою. Мав на собі білий бархановий кафтаник, з котрого звисали білі шнурочки "ціцес". Його за-пачкані штани ховалися в довгі халяви викривлених чобіт. Моріц длятого, що мусів часто їздити на коні, не ходив у панчохах і патинках, хіба в ша-бас. На голові у нього сторчала брудна ярмурка, посунена трохи взад. Видно, що пан Моріц щось перед хвилею рахував, бо жиди звичайно, коли напружують свій мізок, посувають ярмурку на потилицю.

— Що ти тут робиш? — запитав сердито Ро-зенштіфт Юзя, котрий був одягнений в полотнянці і держав кашкет в руці і не міг ще отямитися.— І По ти тут робиш, ти хам якесь? Прийшов сюди красти?..

— Мене тато прислав за коровами...

— Яке тато? Ти злодій! чому не пішло до канцелярії?

— Я не знав, де канцелярія,— каже Юзьо, запаленівши, мов бурак.

— А де шлиї і посторонки, то знаєш? Ти хлопський злодій! — і жид штуркнув Юзя кулаком під ребра.

Юзьо закричав і давай втікати. Жид за ним! В їдальній кімнаті за той час знов зібралися жиде-нята. Юзьо о одно зачепив і трохи не впав. Жиденя заверищало. Відтак влетів на ґанок. Счинився ще більший галас. Тепер Юзьо дав ногам знати і втікав що сили. Жид летів за ним і кричав:

— Лапай! злодій!..

Вже мав піймати хлопця за шиворот, коли надійшов один двірський форналь.

— Що робите, панє касієр! Таж то Михасів синок... та де він прийшов красти?

— Яке Михась? що за Михась?

— Та той, що тут був ржонцою за баронової... Та то богач на все село...

— А чого він сюди прийшов? — каже засапа-ний жид,— чого вліз до маштарні?

— Та чого! бо нині їх корови займили з обори... певно за коровами прийшов.

Жид пізнав свою похибку і хотячи її направити, кликав за Юзем, щоби вернувся. Але Юзьо був вже за брамою.

— Буде біда! — каже форналь.— Михась вам того не подарує...

— То що мені зробить? — відповів наляканий уже жид.— Овва! боюся його...

— Не знаєте, що шляхта може... а то богач, страх!

Пан касієр, щоби направити зло, казав зараз випустити корови і вигнати геть в село.

Тимчасом Юзьо, вибігши на село став страшно плакати. На той плач богато дечого зложилося. І та руїна, яку побачив і те заболочення гарних покоїв, котрі йому нагадували колишні любі часи, і та зневага словна і чинна... В тім самім покою, де покійна баронова пестила його і годувала ласощами, тепер поганий жидюга назвав його злодієм і вдарив...

Юзьо, війшов плачучи на батьківське подвіря. Михась саме тоді був тут. Побачивши Юзя він покинув роботу і вибіг проти нього.

— Що тобі, Юзьо? Чого сину плачеш?

Але не зараз можна було від хлопця зрозуміти слово, так заходився. Тепер плакав ще більше.

— Та бо заспокійся і скажи! — потішав його батько, гладячи по білявій головці.

— Я... прий... шов до покоїв, а жид ме... не вдарив...

Михася, начеб сіркою підпалив.

— Що? Тебе жидюга посмів вдарити? мого сина, шляхотську дитину? Я йому покажу! Ходи!

І так, як стояв — лише в чоботах, в полотні, ка-мізельці і кашкеті, хопив Юзя за руку і вийшов на вулицю.

Міхаліна, почувши плач сина, вийшла й собі на ґанок, але чоловік нічого не відповів на її питання, лише махнув рукою. Йно що від Стефан я довідалася, що жид вдарив Юзя. Стефаньо бавився коло тата і чув, що Юзьо говорив. Міхаліна хотіла бігти і здержати чоловіка, але він вже був далеко.

Михась виломив з найблищої верби здорову за-пруту і поспішав до двора, тягнучи Юзя за руку. Такий був лютий, що не тямився. Юзьо перестав плакати, лиш хлипав.

— Скажи мені Юзечку, як він тебе вдарив? Юзьо розповів тепер усе подрібно.

— А пізнаєш ти його?

— Пізнаю... то той високий жид...

— Ага! то пан касієр... навчу я його рахувати... Саме тоді вийшов Розенштіфт за чимось за бра-

І

му. Йому здавалося, що як випустив заняті корови, то вже всій біді буде край. Аж тут з закруту вулиці виходить Михась. Юзьо, побачивши жида за-дріжав усім тілом і мимоволі сховався за тата.

Жид зараз пізнав свою небезпечну позицію; рад був цофнутись, але вже було запізно. А тут, як на злість, нема коло нього ні живої душі. Розенштіфт хотів показувати, що буцім то про ніщо не знає і поклонився трохи ярмуркою:

— Гут морген!

— Слухай ти, Юдо,— сказав люто Михась підступаючи до жида,— як ти посмів мою дитину вдарити? — і заки ще жид отворив губу, щоби щось відповісти, Михась став його парити прутом.— Ти нехристе! ти свиняче ухо! ти будеш шляхотську дитину бити?

Жид став гвавтувати, засланяючись руками против побоїв. Але Михась, все умів виминути руку і бив туди, де руки не було. На жидівський крик ніхто носа не показав. Слуги мабуть доміркувалися, що то за хрестини, і сиділи по стайнях тихо. Жид у ноги, а Михась біг за ним підганяючи прутом. До-перва як з двора повибігали жиди, Михась згамувався.

— Ти псубрате один! Я ціле Закуття проти тебе підніму, то костий своїх не позбираєш! — кричав Михась за втікаючим жидом.

І Розенштіфт, побачивши свідків, станув уже й со-

бі, вже безпечніший.

— Ти розбійник! я тебе дам до крімінал... ти!

— Ти ще пащекуєш? — крикнув до нього Михась і пустився бігти.

Груба жидівка зверещала з ґанку.

— Ентлойф! — і жид став утікати що сили. Михась вернувся до сина.

— Ну що, Юзю? дістав жид досить за твою зневагу?

Юзеві заблисли очі радістю. Він поцілував батька кріпко в руку.

— Досить, татунцю, досить! Він мене не дуже так штуркнув...

Юзьо йшов тулячись до батька. Доперва тепер він пізнав, що Михась — то його батько. Відізвалося синівське почування перший раз,— від разу полюбив батька. Тепер його серце опанувало таке почування, якого перше не знав.

— Тату,— каже Юзьо пригортаючись до Михася і обнимаючи його руками,— я вас тату дуже люблю...

Михась був би в тій хвилі і Розенштіфта вицілував за те, що подав йому таку добру нагоду привернути до себе серце коханої дитини. Він нахилився до сина й поцілуваа

— І я тебе, мій Юзуню дуже люблю і не дам тобі кривди зробити, лиш мене слухай і не скривай нічого передімною.

Вернулися до дому оба дуже раді.

Стефаньо закликав з хати маму, що тато з Юзем вже вертають. Міхаліна вибігла на ґанок витираючи тісто з рук у запаску. Юзьо підбіг до неї.

— Знаєте, мамо, тато так випарив жидиська за мене, а він мене йно раз штуркнув, а тато його зо двадцять раз, аж жид ґвалту кричав! — і Юзьо вирвавшись з рук матери, побіг знову до батька і став його по руках цілувати.

Михась був щасливий. Переходячи по при жінку в хату, сказав:

— Славаж Тобі Господи, щось дитину до мене привернув!..

За обідом Юзьо був говіркий, як ніколи до тепер, і по десять разів оповідав свою нинішню пригоду: як то він до двора прийшов; як там застав; що жид до нього говорив а він до жида; як тато жида бив а жид утікав, а жидівка кричала ентльойф.

— Буде мене та штука зо двацять ринських коштувати! — каже Михась.

— Чому?

— Бо жид тепер не випустить коров і скаже собі добре заплатити...

— Ого! корови вже давно в дома... Як ти йно вийшов, за хвилю пригнала їх сусідська дівчина...

— Еге! то жид хотів мене задобрити коровами... Ну, але не вдалося...

— Коби тебе хоч до суду не пізвав...

— А як пізве, то що? Насамперед не було ніякого свідка, коли я його бив, а по друге, коли жид випустив корови без нічого, то таки боїться мене...

X.

Потім, як Михась вийшов з двора, пан касієр довго обшукав свої побої і дріжав мов в пропасниці, доки йому жінка Рухля не подала чарку шабасівки. Вправді таким прутом Михась не міг його покалічити, але тверда шляхотська рука поробила таки добрі пасмуги на тілі. Жид йойкав, жидівка кричала, жиденята плакали, а бельфер не знаючи, що в тій пригоді робити, ходив по хаті, мов в горячці, слинив пальці і

пригладжував свої довгі пейси. Енер-гічна Рухля допоминалася, щоби таки зараз їхати до Самбора, зробити лікарські оглядини і подати шляхтича до криміналу за напад... Збіглися й другі пейсаті двораки і радили те саме, відгрожуючись на Михася.

Пан касієр згодився їхати до суду і вже казав запрягати коний до угорського візка. Мав насамперед поступити до посесора Розенбуша і той мав своїми впливами його справу в суді підпирати.

Розходилось лиш про свідків. Економ поскликав фільварочну челядь, але показалося, що ніхто ні-

чого не видів. Вправді чули якісь крики коло брами, але хто кричав і чого цего ніхто не хотів знати. Так говорили парубки і дівки, а в душі сміялися, що жид дістав зараз на початку таке добре почесне... Жиди кричали, сердилися, грозили, що всіх гоїв понаганяють на чотири вітри, але й те не помогло.

— Що робити? — питали між собою.

В тій жидівській раді брав участь також арендар пишновецької коршми на гостинці. Він тепер тримав ту коршму від Розенбуша і рахував себе теж за дворака. Був це старий жид що ще панщину памя-тав і покійному баронові нераз бував у пригоді помічний. Називався Іцко, а усе село прозивало його задля його довгої шиї, рідонької бороди і шипячо-го голосу — гусаком. Тепер той Іцко виступив з такою радою:

— Треба всьому дати спокій. Не було свідків і ніхто не дасть віри, а зачепити шляхту то ліпше вложити голу руку в улій між бджоли. Покійний дідич, хоч був барон і великий пан, а пішов марне з цего світа, як зайшов

собі з шляхтою. Не йно що вбили його, але ще скільки шкоди наробили? ай-вай! усе збіжжа столочили кіньми так о! — і Іцко наставив долоню лівої руки, дмухнув по ній і пригладив другою рукою.

— То так їм дати себе зневажати? — питає Ро-зенштіфт, щупаючи себе по болючім місці.

— Не треба їх зачіпати... ані їх, ні хлопів, бо тут і хлопи такі фільософи, що страх! Жаден хлоп не буде вам свідчити на християнина против жида, абисьте його пекли. Я ще раз раджу не зачіпати, бо буде ще гірше. Як би так, припустім, Михась один день посидів а арешті, то стане за ним усе Закуття, бо то богач, а тоді нема нам тут що одної години... геть всім!

Іцкова рада вирішила. То бувалий старий чоловік і знав найліпше місцеві відносини. Ще трохи протестувала груба Рухля, але її ніхто вже не слу-зав. Розенштіфт казав випрягти коні і завести до стайні. Жид положився в ліжко і вимастив побої горілкою.

Старий Іцко, вдоволений, що його послухали пішов дрямо до Михася.

— Дзінь добри, пане Тарасович!

Михась догадався, в якій справі Іцко приходить, і цікавий був дечого довідатися.

— Добре воно не є... дужесьте скарали нашого касієра...

— А хто то видів?

— Хто видів? Уже є такі, що виділи, хоч вам здається, що ніхто не видів... Касієр посилає зараз по комісію. На нім, чуєте, такі знаки, що крий Боже! Самі ті знаки будуть свідчити...

Михасеві зробилося трохи горячо.

— А як він смів мою дитину бити? Я посилаю сина, аби мені випустив товар, що йому на обійстю жадної шкоди не міг зробити, а він шляхотську дитину злодієм прозиває і бє...

— Певно, що то не ладно...

— Отже видите! Подасть він мене до суду, а я подам його, що мені дитину перестрашив.

— То цілком шо іншого. У вашій справі не було свідків і нема знаків, а тут касієр такий змальований як писанка і свідків має...

— Ну, то хай подає! — каже уперто Михась,— я буду боронитися... Чей же мене не повісять, але гірка його година буде!

— Прошу вас, пане Тарасович, на що того? На що то процесуватись і волочитися по судах? або то для такого пана ладно? Впрочім я вас знаю від мале хлопець... Мене жиди також послухають, бо вони хоч богаті, але дуже дурні... Може би ліпше погодитися? Я би сам до того вложився, а вони нікого так не послухають, як мене...

— Та якаж згода? Він зневажив мого сина, а я його випарив, то хай буде голова за голову...

— Певно, що так. Таж Розенштіфт не такий дурний, щоби на сміх людський брав гроші від вас за те, що ви його вибили... Тільки видите, дуже трудно буде жида до згоди наклонити...

— То вже твоя голова в тім,— сказав Михась,— роби, як знаєш. Лише памятай, що я жида перепрошувати не буду, щобим мав йти не то до криміналу, але й на шибеницю.

— Ну, ну, певно, що вам, шляхтичеві з діда-пра-діда, булоби то тяжко; але знов без того згода буде трудніща, бо то жид з міста: і дуже гонорний.

Михась не відповів нічого.

— Пане Тарасович,— почав знов Іцко,— вогонь треба завчасу гасити, бо потому буде трудно... Жид дуже на вас розжалений, лежить в ліжку і готов зараз післати по комісію...

— Щож я пораджу? Роби сам, що знаєш... Іди, лиш перепрошувати не буду. Волю заплатити!

— Ну, роби, гаси!.. Я зроблю, але що я з того буду мати? Знаєте добре, що коневі, аби добре біг, треба дати вівса...

— Або батога,— додав Михась.

— Як він голодний, то й батіг йому не богато поможе...

— Що ж ти хочеш за те?

— Що ваша ласка, пане Тарасович... ви моєї кривди не схочете... такий пан, ай-вай!

— Дам пятку...

— Пятку? А ви би за пятку і з хати не рушилися...

— На маєш десятку і дай мені святий спокій!

— Приймаю те на початок, а як справа добре піде, то додасте другу...

Михась не відповів ні слова. Жид вклонився бер-литком і вийшов. Пішов просто до двора, покрутився, ніби за якимсь ділом по подвірі, пішов ще до своєї коршми, а за хвилю помандрував знов до Михася.

— Якже? — питає Михась.

— Ай-вай! а то уперті люде! а дурні, як чобіт... Що я наговорився, напросив... ні тай ні! криміал, каже, тай кримінал... З тяжкою бідою послухав мене дасть всему спокій. Конечно хотів, аби ви єго перепросили... він, каже, тут дідич. А я йому кажу: Dü bist a goischer Narr... ти кажу, такий дідич, що пан Тарасович купив би тебе геть з бебехами, тай ще би таким паном був, як тепер.

— І як же скінчилося? — питає нетерпеливо Михась...

— Schojn! вже справа скінчена... Не буде ні комісії, ні суду. Але що мене то праці коштувало, страх! я аж захрип...

— Ти ж ціле життя захриплий... не дармо тебе гусаком прозивають... На, маєш ще пятку і бувай здоров! буде з тебе...

Жид сховав пятку, вклонився Михасеві і вийшов пригладжуючи свою рідоньку бороду.

З тої цілої авантури були вдоволені Михась, Юзьо, а найбільше Іцко. Най би, що тижня так билися... подумав собі Іцко, вернувшись до коршми.

XI.

Настали жнива. За той довгий час від знесення панщини хлопи навчилися ходити на панський лан за гроші. Ходили на лан заробляти бідніші шляхтичі. Робили поруч з хлопами і колишня різниця між ними почала трохи затиратися.

Але що іншого було ходити заробляти у баронової, а що інше у жида. Таж робити у жида — вічний сором для шляхетського імення. Коли в Закуття показалися двірські післанці скликувати на "панське", шляхта прогнала геть, трохи не побила.

-г— І не показуйся тут більше, коли хочеш мати цілі кости!

За те прийняли в Закуття дуже радо висланців з сусідніх християнських дворів, з Корелович і То-роповець, і тамтуди потягла шляхта на жнива.

Пишневецький двір мусів обмежитися на самих хлопів. Але треба було обіцяти більше, як давали сусідні двори, бо за таку саму платню ніхто не хотів себе поганити і радше пішли до сусідного пана. Так отже на перший день не було нікого.

Розенштіфт за порадою Іцка, обіцяв о три крей-царі більше, як другі! Це помогло — ціла русти-кальна громада посунула на пишневецький лан. Але касієр не платив того дня, кажучи, що заплатить разом в пятницю по полудні. Тим способом хотів людей змусити, щоби ще прийшли на роботу. Люди не доміркувалися в тім ніякого підступу, а навіть не одне було раде, що візьме гроші разом.

Надійшла пятниця. Розенштіфт наміняв дрібних грошей повну скринку і виїхав у поле. Саме того дня робили під Бучанською границею. Над вечером уставили людей в лаву. Наставники кричали, аби скоро, бо пан касієр спішиться на шабас.

Стали читати реєстр, і кільки кому належиться. Люди рахували собі на пальцях і помітили, що жиди їх шахрують.

— А то що? гей! та як ти жиде рахуєш?

— Я добре рахував — каже Розенштіфт.

— Та бодай тобі очі вилізли! мені ще шістка належиться!

— А чому ви так пізно до роботи приходили?

— Як пізно? Так, як все і всюди! Або то до других дворів проходять ранше?

— А до мене треба приходити ранше, бо я більше плачу...

— А ти жидівська "кулєро"! ти нас будеш кривдити? зараз плати все, а ні, то тобі тут зараз шабас справимо... Гей хлопці, а за пейси псявіру!

Наставники обступили касієра, але нічого не помогло. Нарід кинувся лавою, порозстручував наставників і дібрався жидові до пейсів, та до бороди. Жид присів до землі дріжачи усім тілом.

— Е, небоже! з нами так не йде! Міг ти по світу людей шахрувати, але нас не будеш... мусиш виплатити все до крайцара, а ні то пейси вимикаємо...

Але жид направду немав чим тепер платити. Нарід наступаючи на жида лавою, розсипав дрібні гроші з скринчини на стерню. Може дехто і захопив з того трохи, але не багато, бо вже смеркалося..

— То рабунок чистий! — пробував жид кричати.

— Рабунок? А ти, Юдо! то кривдити бідних людей і шахрувати, не рабунок, а упімнутися за своє, то рабунок?

Жид зміркував, що зле... Що йому з того прийде, як хлопи будуть сидіти в кримінали, коли його убють на смерть?.. Почав проситися:

— Люди добрі! даруйте мені життя.

— А хто би собі паскудив душу твоїм ледачим життям? — каже один хлоп,— але пейси і бороду геть вимикаємо, як не заплатиш все до крейцара...

— Ну, я заплачу вже все, але тутки не маю тільки гроший... ви розсипали...

В скринчині мав жид самі дрібні гроші, не більше двацяти реньских; решту мав паперами за пазухою, але люди того не знали.

— А деж заплатиш і коли?

— Заплачу в дворі, бігме заплачу! але нині вже у мене шабас...

— А ти жидюго, ми тобі зараз шабас справимо, що аж тобі гугель носом вискочить, а локшина ротом потече... А чому ти не платив за дня?

— Ну, хай вже буде... заплачу зараз нині, лиш най поїду до двора...

— Поїдеш з нами... Пустіть люди!

Народ, а було тут зо дві сотні женців, розступився. Хлопи вивели жида по під боки і всадили на візок. Двох взяли коні за поводи і так рушила ціла тов-па до двора. Жида перехитрили. Він хотів чим скорше утекти до двора, а тимчасом хлопи обступили його, як мухи.

— Поведемо тебе, жиде, і не пустимо, поки не поплатиш все до крейцара!

Ся перша аграрна пишневецька революція виглядала дуже цікаво. Уявіть собі: Гарний літній вечір. Дорогою, що веде з Бучанів до Пишневець, іде гурт селян, молодших і старших, хлопів і молодиць. Усе те йде юрбою, без ладу і складу, одні дорогою, другі ровами, інші понад

рови, а серединою дороги їде угорський візок, запряжений парою коней, без фір-мана. Коні ведуть два хлопи за поводи. їдуть поволи. На візку сидить наляканий жид з розчухраною бородою. Селяни оточили його зі всіх боків, придержуючи візок за васаг. Безпечно їхати! Селяни викрикують і відгрожуються. Жид їде, як римський тріюмфатор з побідоносної війни... Цілий той гурт вточився на двірське подвіря просто перед ґанок '.

Рухля думала зразу, що то з вінцем вертають, і вийшла на ґанок прибрана до шабасу. її окружили діти, вийшов і бельфер, позбігалися пейсаті двораки.

Коли коні станули, Розенштіфт хотів злісти з візка, але й тут його хлопи перехитрили.

автор бачив ту картину.

— А гов паничу! а ти куди?

— Та я йду по гроші... Таж знаєте, що їх тут не маю...

— Будь ласка, а гроші хай тобі винесуть,— каже один плечистий хлоп і посадив Розенштіфта так легонько на візок, що йому аж іскри з очей посипалися.

Жид хотів ще шарпатися, але зараз піймало його кілька рук за пейси і бороду.

Жидівка, побачивши, що робиться, стала кричати і вигадувати на хлопів погані слова.

— А йдеш ти ступо, до хати! Диви на ню! закричало кілька голосів і пустились до неї.

Розенштіфт почав її уговорювати по жидівськи і щось балакав за гроші. За хвилю винесла жидівка, хоч це був шабас, (вже було смерклося) мішок з грішми. Засвітили ліхтарню, уставили женців в лаву і стали виплачути, що кому належиться. За той час хлопи пильнували Розенштіфта і не позволили йому злісти з воза доти, доки всім не виплачено до крейцара.

— А що, вже всі? — питає той, що пильнував жида.

— Всі.

— Ну, добраніч вам, пане ржонцо! — каже той хлоп — смачного вам шабасу!

Жид мав охоту заклясти хлопові, але боявся.

Розуміється, що по такій пригоді жидам не йшла вечеря в смак і увесь шабас не мав тої урочистости, що звичайно. Жиди нараджувалися, що з тим робити і якби провчити зухвалих хлопів...

Розенштіфт післав зараз в суботу рано по війта, запросив його до канцелярії, посадив на канапу і став розказувати свою вчерашню пригоду.

Війт.вислухав уважно тай каже:

— То під мій суд не піде, а в таких справах я не вмію радити...

— А хтож порадить, прошу вас?

— Або Шевко з Закуття, або Михась.

Михася Розенштіфт боявся зачіпати. Післав гуменного за Шевком.

Так і так — каже гуменний прийшовши до Шев-ка,— пан касієр кличе вас до двора.

— Кличе? Ов! добре, що ще поліцая за мною не післав... Скажи, небоже, свому панові касієрові, що він є дурень... йому до мене акурат така дорога, як мені до нього.

Гуменний зміркував свою похибку і старався направити ЇЇ.

—. Та я хотів сказати, що пан касієр просить пана до двора, щоби порадитися за той вчерашний напад хлопів...

— Най іде радитися до рабіна! Я в те не мішаюся. Найби був хлопам не вривав з платні, то булиби його не чіпали. Ще дурні хлопи, що не випарили...

— Та бо він тепер непевний з життям...

— Дітько його не візьме, коли йому вчера вязів не скрутили... Ну і що? маємо ставити йому варту під порогом? Най йому війт ставить.

— Війт казав, що не хоче до того мішатися.

— А нам шляхті яке діло? — З Богом, небоже! Розуміється, що гуменний не повторив перед жидом всего, що сказав Шевко... Не прийде тай годі.

Треба було поговорити з Михасем, але той також не прийде...

Жид натягнув атласовий жупан, взяв шабасову шапку і вибрався до рустикальної громади, де мешкав Михась. Йшов туди, де найменше міг з людьми стрінутися.

Михась щойно приїхав з поля полуднувати. Про жидівську пригоду чув від людей. Як побачив тепер жида на подвірю догадався зараз, чого він хоче.

Жид ввійшов до хати, звитався. Михась попросив його сідати. Жид розповів за чим прийшов.

— Що мене те все обходить і нащо мені в те мішатися? От бачите, я сиджу між самими хлопами. Чи можу я з ними зачіпатися? можу я ставати проти громади? А правду кажучи, вони таки мали рацію. Що обіцялося, треба заплатити. Ви хотіли поуривати хлопам по кілька нових, а то сума. Я вам того не раджу ніколи робити, бо й пес не вийде до вас на лан, не то чоловік.. Тут хлопи завзяті і не дадуть собі в кашу дмухати...

— Най би були мене позивали...

— Позивали! На що їм позивати, коли собі самі зробили справу...

— Вони мусять сидіти в криміналі за той ґвалт і за рабунок... Вони тридцять ренських самими дрібними розсипали і розікрали...

— Я там на тім не розуміюся, чи за таке кримінал, чи ні, але як зайдете собі з ними в кримінальний процес, то раджу вам: не вертайтеся до села... А друга річ: дайте мені спокій, я в те не хочу мішатися. По мойому люди мали рацію.

— Ви, пане Тарасович не можете мені забути того, що між нами було... бо нещиро мені радите... вибачте мені...

— Пане Розенштіфт! Як ви те забули, що тоді між нами було, то я певно забув, а моя рада най-щиріша в світі. Впрочім, чого ви мене радитеся? Чи я коморник? Таж ви з міста. Там маєте учених, адвокатів... Щож вам такий простий шляхтич, як я, може порадити? Або я знаю? Може я акурат зле раджу...

— Мені про що інше ходить — сказав на те Розенштіфт.— Видите, мій пан посесор, пан Хаїм Ро-зенбуш, то дуже гострий чоловік. Він, як довідається, то готов собі Бог знає що на мене погадати і з служби мене нагонити, бо він того всего не розуміє. Тож я хотів взяти з собою якого поважного чоловіка з села, аби йому те все розтолкував...

— Так воно? То ви на власну руку і для себе хотіли тих кілька крейцарів від хлопів "ушпару-вати"? Ні вибачайте вашеці, я в таке не мішаюся!

— Бійтеся Бога, порадьте мені!

— Я раджу дати тому всему спокій і не пускатися більше на таку спекуляцію...

— А тих тридцять ренських має пропасти?

— Може ще що на стерні визбираєте, а решта пропало. В такім "гиндлю" все бувають втрати...

За той час, як Михась розмовляв з жидом, Юзьо частенько заглядав з алькиря. Його очі світилися злобою — і Михась догадався, що хлопець задумує щось недоброго і щось собі шепнув з Стефаньом...

Як йно жид вийшов з хати, Михась кинувся за хлопцями. Вони оба стояли за плотом в буряні і щось держали в руках.

— Що ти маєш оден з другим? — питає Михась підходячи до них.

— Сикавку.

— А, лямпарти якісь!

Михась взяв сикавку в руки. Вона була довга з на пів сяжня, призначена до вогню. З сикавки цідилася гноївка.

— Що ви хотіли з нею робити?

— Ми хотіли жида сполокати,— каже Стефаньо, що був сміливіщий до батька.

— Та за що?

— А чому він Юзя бив?

— То ти Юзик, того ще не забув? — і Михась погрозив йому пальцем. — Мало тобі того, що він від мене набрав?

"Шляхотське завзяття! — подумав Михась,— не може обиди забути".

Жид справді послухав Михася і сидів тихо. Але люди не хотіли йти на роботу до пишневецького двора. Трохи не пропало все на ниві. Довідався про це посесор, приїхав з Самбора, висварив касієра і приняв ще одного економа християнина Кручин-ського. Розуміється, що жниво коштувало їх до-роще.

XII.

Юзьо освоювався з своїм новим положенням. Тямив, що інакше бути не може. Хоч любенько згадував колишні щасливі часи, мусів таки робити, що батько казав.

Робота погонича була найлекша, яку міг для нього батько знайти. Були й богато тящі. Правда, не посилав його батько з робітниками полоти, бо то дуже нудна праця, і дозволив йому той час погуляти, але в сінокоси таки мусів громадити сіно, стягати копиці, возити. В тій порі

прийшлося нераз ночувати під голим небом на левадах, бо сіножати були далеко від села і шкода було гаяти час на мандрівку до села і назад.

Міхаліна спротивлялася тому, тай стара тітка, що ще жила у Михасів, просила за хлопцем, але надармо.

— Та це ще дитина,— говорили вони,— таке делікатне... де воно може спати на дворі?

— Саме тому, що делікатне, буде спати на дворі! — відрубав Михась. — Який з нього буде шляхтич, колиб не екав ніколи під голим небом?

— Та то аж за каналом... Бійся Бога, йому може що злого притрапитися.

Михась всердився:

— Говорите, як діти. Там їде осьмеро людий наших, будуть ще сусіди, то вовк його не з'їсть...

Не помогло нічого і Юзьо вибрався за канал. Що днини мали їм висилати їду наймичкою. Юзьо був рад з того, бо ще не ночував в полі, а малий Стефаньо навіть завидував йому.

Вибралися під ніч. Впрягли до воза коні, наклали граблів і що потреба. Другі коні вели парубки і гайда в дорогу! Міхаліна, вихована в дворі, хотіла Юзеві дати усю постіль, та батько не дозволив на те. Ледви встромила до воза потай чоловіка малу подущину, щоби Юзя в голову сіно не гризло... Юзьо скочив на віз і поїхали.

— А накрийся добре бурнусом! 1— кликала в слід за ним Міхаліна. Жаль їй було дитини.

— Знаєш, Міхаліно, чому я його післав? — мовив відтак Михась до жінки.— Тобі відай здається, що мені так дуже про такого робітника ходить... Отже по-перше тому, щоби хлопець освоївся з тим всім; по-друге, щоби пильнував, щоб не дармували; по-третє, аби беріг нашої праці. Тудою, знаєш, їдуть люди кожнього вівтірка до Рудок на ярмарок. Як би так мої люди стали продавати сіно по оберемкові, то піде ціла фіра...

— Та воно таке делікатне! — бідкалася Міхаліна. .

— То для того хай гартується... Тої делікатности під периною не позбудеться!

Тимчасом Юзьо їхав в поле. Вже смерклося, настав чудовий вечір. На чистім небі іскрилися зорі, а на землі рай. Усюди аж пахло від цвітів та скошеного сіна. Понад Дністром розлягалися тисячі голосів дикої пташні. Та хто не знає петрівчаної ночі? По що її описувати? А хіба чоловік годен описати ту красу нашої землиці в Петрівку?

широкий суконний плащ.

В таку погідну ніч годі бути сумним і Юзьо був веселий. їхали гостинцем повздовж пишневець-кої толоки. Минули вже міст на "Струзі" на бічній річці, минули цвинтар з дрімучими вербами. Тут від рана до ночі виспівують птахи; за те в ночі мертвецька тишина. Парубки познимали побожно шапки і стали хреститися. Старий наймит Сенько, що служив у Михася вже пятнацять літ, здіймив шапку і став шепотати молитву. Йому віддав Михась сина під опіку.

— Юзуню, здійми шапку і помолися коло того місця. Ось тут — говорив Сенько, показуючи би-чиною,— твого покійного діда Стефана жовніри вбили за громаду...

— Де? де? — спитав цікаво Юзьо.

— Ось тут, де біліється, наче рів... бачиш?

— Бачу.

І Юзьо здіймив і собі кашкет тай став молитися за душу діда, котрого не знав, а чував стільки про його смерть.

— А ти Сеню те памятаєш?

— О, дуже добре памятаю... Я тоді малим хлопцем був і отам на загородах за плотом стояв. Я все добре бачив... чув, як кричали, потому показався зразу дим, відтак вогонь, а накінець почув я ви-стріл...

— Ану, розкажи мені, як то було,— питав цікаво Юзьо, пригортаючись до старого Сенька або Семйона, бо то також був шляхтич.

Сеньо наложив собі люльку, викресав вогню, закурив і став оповідати, беручи від Юзя віжки, котрі передав йому, заки з люлькою зробив лад. Оповідав довго, подрібно.

Юзьо слухав цікаво. В його хлопячій уяві перебігали всі ті картини одна за одною, як в якій чудовій панорамі. Вже вїхали на міст "на Сиготі", а Сенько не скінчив оповідання. Переїхали жидівську толоку і їхали попід греблею дністрового каналу, Сеньо став відтак оповідати, як Юзів батько настав до двора за ржонцу. Юзьо слухав, а далі здрімався. Схилив свою біляву голову на плече Сенька і держався його ціпко за руку. Віз тарахкотів по сухій дорозі серед нічної тишини. За возом чвалали парубки, ведучи по парі коней.

— Тпр-р! гов! — закликав Сеньо спиняючи коні. Юзьо прокинувся і оглянувся. В нічній пітьмі бов-

дуріли високі верби понад каналом, а далі густий ліс верболози.

Поставали і другі.

— Ану хлопці! розложити вогонь... Тут о біду не тяжко...

— О яку біду? — питає Юзьо.

— Часом вовк трафиться... Тут, в тих кущах, там о! ніколи не переводяться.

Юзеві стало лячно і він задріжав усім тілом.

— Ти боїшся, Юзуню? Не бійся! Вони людий літом не чіпають, а лошата наші лишилися дома, то нема чого боятися.

Тимчасом другі парубки здіймили з воза кілька полін дерева, що привезли з дому і здіймили віхоть соломи і стали кресати вогонь. Посипались іскри з кресила, загорілась губка, котру парубок завинув у віхоть сіна, і став роздувати та вимахувати віхтем по воздусі. Віхоть палахнув ясним полумям. Приложили ще соломи і поклали дрова. Усе те виглядало серед темної ночі дуже гарно. Юзеві стало веселіще при горючій ватрі. За той час другі парубки попутали коней і пустили на скошену недавно траву, що росла таки в очах, і поприходили до вогню. Принесли з найблищої копиці сіна і стали стелити на нічліг.

— Слухайте хлопці! треба матись на осторозі.

Будете в ночі мінятися... Насамперед, ти Іване, до півночі, а ти, Федьку, відтак до рана... Кладись, Юзу-ню, спати!

Юзьо поклався в сіно так що усім тілом звернений був до багаття. На дворі трохи похолодніло. Стала насідати густа роса, а тут так любо, так тепленько, вогонь так гарно горить і порскає іскрами по зеленій траві. Мудрі коні не відходять далеко від вогню і хрупають травицю. З далека відзивається диркач, перепелиця, а деколи заскиглить серед ночі

тужливо чайка в наддністрянських болотах. По дуплавих вербах перекликуються сичі.

Сеньо поклався зараз біля Юзя з другого боку.

— Тепер ти, Юзуню, безпечний. З одного боку вогонь, з другого я. Як прийде вовк, то насамперед з'їсть мене...

— А чи вовк направду на людий кидається? — спитав Юзьо, почуваючися вже безпечніще.

— Літом ні, бо має що їсти і ходить осібняком, але зимою, особливо коли вовки ходять тічнею, не дай Боже з ними стрінутися...

— А що вовк літом їсть?

— Що? Заяці, перепелиці та куропатви з гнізд вибирає, лошатко, як де трафиться, безрогу...

— А зимою?

— Зімою богато їх ходить... А ось тут не далеко звідсілля йшов шандар в зимі з Вибулова, то як його вовки напали, то на другий день знайшли люди лиш чоботи з відгризиними ногами...

— А гвер і шабля?

— Та вжеж, що гвера й шаблі вовк не з'їв.

— А шандарм не боронився?

— Та чому ні! боронився... одного застрілив, одного проколов багнетом, двох шаблею зарубав, а таки його перемогли.

Юзьо пригорнувся блище до Сеня.

— Ану розказуй ще дещо за вовків...

Другі парубки курили люльки лежачи в мягкім сіні.

— Про це би багато розказувати,— мовив Сеньо...— От раз їде один чоловік лісом, а тут надбігає тічня. Видить бідняка, що нікуди сховатися, і гадає, най буде Божа воля! що має бути, це мене не мине. А стояла фігура при дорозі. Він клякнув перед фігурою і молився до святого Николая. А святий Николай є пан над вовками... так йому вже Бог дав. Молиться той чоловік, молиться, обіцяв наняти акафист тай молиться. Ну і прийшли вовки... було їх десять, чи скільки, хто там знає? Насамперед прийшла вовчиця, обнюхала того чоловіка, обнюхала і пішла. Так зробив кожний вовк і пішли далі. Той чоловік оглядається, а вовки вже, ого! Славаж Тобі Господи тай тобі святий отче Николаю!.. Хоче вставати, а він цілком примерз до землі і ноги йому задубіли. А як прийшов до села, то пси такий галас підняли, що страх! Пес далеко вовка зачує. І на другий день той чоловік посивів, мов молоко, так налякався.

— А моя баба розказувала,— обзивається другий парубок,— що один такий вовк був, що серед літа в день приходив у село і брав, що йому подобалося, чи свиню, чи теля, то господарі виносили йому чергою, що днини бохонець хліба, аби шкоди не робив.

— Е, то був певно вовкулака — замітив другий.

— А що то є вовкулака? — спитав Юзьо зацікавлений.

— Вовкулака, то дух святий при нас, най ся преч каже, є такий вовк, що був перше чоловіком а відтак у вовка перекинувся.

— Як так можна?

— Чому не можна? То або Бог йому за гріхи так дасть, або його хто зачарує та проклине, або таки з вовкулаків походить... його дід був вовкулаком, його отець та і він є. Такі то часом перекидуються знову в людий і так, як люди все роблять і до церкви ходять, а потому, як на нього той час зайде, то махне в ліс і не вертається кілька неділь.

— А щож він робить, як стане знов чоловіком?

— Нічого не робить... і мало говорить, сказав Максим.— Моя баба розказувала, що до нашого села такий один заходив...

— Не бреши, не бреши Максиме! — обзивається Сеньо.

— Як я брешу! Таж бігме! моя баба сама божилася, ну а старі люди правду говорять... Баба була тоді ще малою дівчиною То раз прийшов якийсь зайшлий чоловік до нашої хати, такий обдертий, гірш жебрака. Нічого не сказав, ані слова, ані добрий день... А бабина мама тоді спекла свіжий хліб і поклала на лаві, знаєте... А той чоловік прийшов тай нічого не кажучи зачинає здирати шкірки з того хліба. А з свіжого хліба, знаєте, шкірка легко здирається... Здирає він і їсть так лиш проковтнув. Бабина мама стоїть біля печі та йно хреститься і молитви шепче а баба, звичайно, молоде, дурне, каже до того чоловіка: "А на що ти так хліб святий паскудиш? хто то буде потому їсти?" А той вам, як блисне на бабу очима, ніби угликами, та як клацне зубами, то мою бабу аж зморозило, не може з місця рушитись. Тоді бабина мама каже до того чоловіка: "ну, ну, нічого їж... вона дурна..." І зараз її хватила, завела до комори і заперла. А потому, як той вже пішов, то мама каже до баби: "Бійся Бога, що ти зробила? таж він міг тебе роздерти... та то вовкулака!" І як було вам осьмеро хліба, то зі всіх шкірки поздирав, лише мякушку лишив... Розуміється, того хліба вже ніхто не хотів їсти... роздали бідним.

— Воно то мусить бути правда,— обзивається другий.— Мені знов розказував небіщик дідо таке за вовкулаків: В одному селі була дівка-одиначка, богацька, і так веридувала парубками, що за жадного не

хотіла йти. А був один дуже гарний парубок і дуже в неї влюбився. Вона показувала також, що його любить, ну, тай він так влюбився, що життя йому без неї нема! Шле до неї сватів; вона: добре! Лагодять весілля; вона нічого, все робить, як треба. Прийшли вже під церкву, вже до шлюбу, вже все готове... Виходить піп тай питає, ж звичайно: "маєш добру, непримушену волю..." насамперед його. Він такий радий, що душі в собі нечує, тай каже: "маю"... Питає відтак її, а вона, кажу вам, як зарегочеться! каже: "а деж би я за такого дурня йшла? пек йому!" і плюнули на нього. Людий це дуже обійшло, а вона собі нічого, взялася під боки й каже: "грайте, музики! ведіть мене, бо я собі так зажартувала"... А той парубок, стоїть ні в сих ні в тих тай каже: "Бодай з тобою вовкулака оженився!" Та її закляв, а сам пішов світами. Та якось в рік по тім приїжджає, знаєте, до тої дівчини такий файний чоловік, молодий, тай каже, що буде її сватати. Батько її поїхав на об-зорини, ну все ладно, раз господар!., тай зробили весілля. Ну, по весіллі, поїхала вона з чоловіком до нього, десь на пяте село, чи щось. Жиють собі файно, аж любо. Та пішли вони раз під ліс сіно гребти. Гребуть. Він такий сумний, мов хмара. Аж нараз кинув граблі, кинув капелюх і пігнав у ліс. Жінці це байдуже: пішов та пішов... Нема чоловіка, нема... Аж тут вибігає з ліса вовчисько, такий вам, як телиця, та просто до тої молодиці! Вона була відважна тай до нього з граблями: "а цу-цу! тю-гу! тю-гу!" Вовк її зубами за спідницю, аж видер кусок, вона його граблями по голові, по голові, аж посока з нього полилася... Тоді вовк гиц до ліса!.. Молодиця гребе дальше. Аж тут виходить її чоловік з ліса, та такий, чуєте, марний, подрапаний, з голови кров тече... "Та що тобі, Іване

(чи як там), сталося?" — "Нічого" каже "я хотів напитися з потічка води, приляг до землі, та рука мені поховзлася і я так головою до каменя вдарив".— "Нещастя" каже жінка і завиває йому рану на голові, "а тут" каже "як ти пішов, якийсь вовчисько вибіг з ліса, то ледве обігналася граблями". А він чуєте, так люто блиснув очима, що страх!., лиш, вона того не виділа... Посідали полуднувати; він все з завяза-ною головою. Опісля він поклався спати тай якось роззявив рота, як то деякі люди роблять. Молодиця глип! а йому за зубами сторчить кусник рубця з її спідниці... Вона зараз пізнала, що її чоловік вовкулака, і нагадала собі, як

тамтой її прокляв... Встала потихоньки тай втеки що сили! Над вечером забігла додому, до свойого батька, ледве жива. За кілька днів приїхав за нею чоловік. Що ні просив, що ні благав... "Не буду" каже "жити з тобою тай не буду! я віддалася за парубка, а не за вовкулаку"... А він, чуєте, як почув то слово, то вибіг як скажений з хати, перекинувся у вовка і махнув до ліса... Лишив і коні і віз тай вже більше не вертався. А вона осталася, от, як то кажуть, ні дівиця, ні молодиця...

— А по чім же такого вовкулаку пізнати?

— Він такий самий як би й вовк, лише що більший і дуже напастиливий... чого будь не настрашиться...

— Буде, того, буде!—обізвався Сеньо, витрясаючи попіл з погаслої люльки,— пора вже спати... далі вже північ.

Справді "косарі" 1 показували вже на північ. Ще де де перекликались нічні птиці.

Юзьо, лежачи горілиць, дивився прямо в небо, дивився на ті безчисленні зірки,ж що блищали на

три звізди.

небі і миготіли. А далі замкнув очі і став засипляти. Парубки вже хропіли, чути ще було хрупання коней, що недалеко паслися, а далі все затихало в його вухах, поки не заснув твердо.

Як йно стало свитати, Сеньо побудив усіх. І Юзьо отворив очі. Вогонь погас і зірки на небі погасли. Лише ранішня зірниця вийшла на зустріч сонцю і всміхалася та моргала на добрий день. І птиці стали прокидатися. На всході червонілося небо. Коні напаслися через ніч добре і дрімали; одні лежали, другі стояли з зажмуреними очима, з позвішуваними в низ головами.

Парубки стали шептати молитви і пішли до дністровського каналу вмиватися. І Юзьо пішов слідом за другими. Перейшов високу греблю, перейшов стежку між кущами і, придержуючись верболози, спускав до води. Каналом плила спокійна і така чиста вода, що всі каміньчики, всі рибки полічиш, і жовтий пісок видно. Тут був брід. Юзьо здіймив шапку, стягнув чоботи і поліз в ріку. Холодна водиця отверезила його і прогнала сонність. Парубок подав йому кусок полотна витерти лице.

— Не затягай Юзуню чобіт, бо буде в день горячо... босому ліпше.

За той час розпалили вогонь.

Михасеве сіно було вже в копицях. Треба було його за погоди стягнути в купу і зложити в стирту. Цікаве то стягання копиць і Юзьо мав тепер тої штуки навчитися.

Позапрягали коней по парі до передньої штель-ваги від плуга. За її середнє колісце привязаний був довгий мотуз серединою. На одному кінці була деревлянна ключка, на другім мотуз звязаний в кульку. Такою парою коней підїздилося під копицю сіна. Обома кінцями мотуза обвязувалося сподом копицю. Деревлянна ключка захоплювала за кульку.

Відтак погонич драпався на копицю і підганяв коней. Коні рушивши раз копицю, тягнули її аж до того місця, де мала станути стирта. Ціла штука в тому, щоби копицю перевязати в добрім місці, бо інакше коні стягнули б мотузом половину копиці з верху, решта оставалася, і той вершок розтрясався. Таке сіно треба було відтак привезти возом. Але така робота можлива лиш на рівних наддністрянських левадах, і то лиш там, де нема ані купінок, ані кре-товиння.

Юзеві така робота подобалася. Заложили мотуз і їдеш як птах, легонько, пливеш, мов по воді гуска. Лише вертати пішки босому по

скошенім бадиллі ніяково, бо в ноги коле. Та годі інакше; в чоботях того би не було, але знов обутому годі видряпатися на копицю.

При такій роботі Юзьо й не стямився, як сонце вийшло високо і стало таки добре припікати. Наймит вивіз на коні обід. Для Юзя зладила Міхаліна обід окремо. Пообідавши, знов до роботи. Копиць таких настягали вже чимало. Стали складати в стирту після розміру, який подав Сеньо.

Робота трівала два дні. Юзьо за той час, розуміється, не був вдома, не видів ні тата ні мами. На дворі було йому добре спати; в полуднє збирали наймити сухе бадилля і ріща над водою, аби було чим під ніч запалити. Що вечера роказував хтось якусь цікаву казку, аж любо було слухати, хоч й страшно.

Сидиш собі й слухаєш...

Зараз другої ночі прийшов жданий та непрошений гість! Зявився вовк. Коні стали страшенно форкати і збилися в купу. Сторожний наймит побудив других і став показувати на дві блищачі точки, що рушалися попід верболозовий ліс.

— Що то таке? — питає Юзьо прокинувшись.

— Нічого... он, диви, за каменем йому вечеря, за морем обід... то вовк. Та не бійся! він до вогню не прийде.

Юзьові стало лячно. Поглянув у той бік і не видів нічого більше кромі двох блищачих очей. Коні стали наближатись до вогню. Один наймит запалив віхоть соломи і вимахуючи ним у повітрі кричав з усієї сили "тю-гу!" Але вовк нічого собі з того не робив, посидів на місці трохи, начеб хотів показати, що небоїться, відтак пішов у верболози.

— А може то вовкулака? — питає Юзьо.

— Але во! тут про вувкулаків не чути...

Другого дня Сеньо наганяв до роботи! Розглядався по небі і крутив головою. Над вечером взялась така хмара комарів, що лізли до очей, до носа, до рота. Коні обганялися що-мога хвостами, ногами, вимахували головами, обтиралися один об другого, але не здужали обігнати хмари кровопійців, що саме сідали там, де не можна було нічим обігнатися. Коні дуже непокоїлися. Треба було припинити роботу скорше, як звичайно. Наймити наклали сіна в довгу лаву, на верху поклали гнилого лепіху і запалили. Не було з того поломіни лише страшенний білий, як облаки дим. Дим не йшов у гору, а стелився низом. Під той дим підійшли зараз коні. Вони скубали траву та держали голови при землі і так могли дихати, хоч стояли цілі в димі. Таким способом були безпечні БІД комарів. Юзьо сидів теж при тій ватрі, бо і його комарі страх скусали. Наймити за той час складали сіно в стирту.

Сеньо заповідав на завтра дощ. Але небо якось на дощ не показувало. Рано зійшло ясне сонце, як все, і небо було чисте, ні одної хмарки... Йно що коло полудня показались де-де на небі хмарні облаки. Вони зліталися в одно місце, мов гайвороння на жир, відтак розходилися, більшали, заслоняючи собою синє небо. Сонце сховалося за облаки і счинився вітер. То була лиш передна сторожа тої великої синьої хмари, що висунулась від півночі і щораз більше залягала небо чорною поволокою. Це були вістуни бурі. Ту чорну хмару гнав сильний вітер. Хмара показувалась берегами багряною, сонце кілька разів виглянуло зза облаків і освітило її.

— Хлопці! звивайтесь, бо вся наша робота пропала! — кричав Сеньо стоячи на високій стирті з вилами в руці, мов той мітичний Трітон.— Завершувати, решту лишити... Крути перевесла!..

Два наймити крутили вправно довгі перевесла з сіна. Робота аж миготіла в руках, так кожне спішилося. Навіть Юзьо вхопив граблі і став заграбувати розтрясене сіно. Заки хмара дійшла до половини неба, стирта була завершена і подротована на всі боки міцними перевеслами.

В повітрі клекотіло, мов у великім кітлі, показувалися рясні лискав-ки, зірвався страшенний вихор. Сеньо перебіг іще раз вздовж стирти і став швидко спускатись на землю. А сонце, начеб кепкувало собі з цілого світа, бо скільки разів показалося зза хмари, то жарило страшенно, начеб хотіло сказати: "Не бійтеся люди, я не позволю вас заморозити північному вітрові..." А той вітер насівся на землю цілою силою. В його подуві немов чути було грізний голос: "Ви тішитеся своєю роботою, що її покінчили заки я прийшов зза моря? Отож я вам покажу, що даремна ваша втіха, бо я все розмету, розвію світами!" І виючи кинувся на сіно, хопив за одну незложе-ну ще копицю, здер з неї вершок, закрутив ним млинця і покинув. Відтак став рвати сіно цілими оберемками, а розкинувши ним далеко, знов вернувся до вершка і покотив його поперед себе до Дністра. Відтак кинувся на другу копицю, але вона пригорнулась до стирти, як дитина до матери...

"А ти, стара, гадаєш її боронити?" заревів люто вихор "пожди, й тобі таке буде, рознесу тебе на шматки..." І кинувся скажено на стирту. Шарпав її, гриз, підкидав, але не зрушив. З одного боку тільки піддер кілька платків сіна, начеб хустку на голові молодиці. Але піддерті клапті знов прилягли, немов прилипли до стирти. Сильні перевесла придержували вершок стирти і змагання вихру були даремні. Відтак вихор, забираючи клапті сіна, пігнав до Дністра, гнучи до землі верболози, ломлячи старі верби.

Пітьма залягла землю. Усі налякались.

— Ховайся під стирту! — кричав Сеньо — де Юзьо!

Юзьо не знав, що з собою робити, так налякався. Зимний вихор продував до кости спітніле тіло і валив з ніг. Сеньо прибіг до Юзя, хопив його за руку і дрожачого від страху і зимна завів під стирту за вітер. Сам присів біля нього. Другі наймити поховалися теж, де хто міг. Тут було затишно. Сюди скрилось і кількоро коней; прочі почвалали у верболози і поховались в гущавину. Найбільше лютував вихор над ватрою. Вона під сильним його подувом запалала ясним полумям, дарма що шувар був

гнилий і вохкий. Вихор в мить висушив його, і те, що спопеліло забрав з собою, вернувся ще раз, закрутив недогарками і поніс геть і попіл розвіявся по світу... Ударив перший грім. Запалилося небо осліпляючим полумям. Затарахкотіло і луснуло так, що земля задрожала, а голос розходився далеко-далеко відгомоном. Свят, свят, свят! хрестились наймити, нахиляючи голови. Кожний хотів спитати: не знав де так? але боявся отворити рота, аби не розсердити святого Іллі. Грім бив за громом, пустився грубий дощ, та так густий, що дивлячись на нього здавалося, що хтось, грубими шнурками по-звязував густо небо з землею. Люди поховавшися де хто міг під сіно, шептали молитви. Коні ті, що лишились під стиртою, збилися в купу і позвішували голови...

Але така буря не довго трівала; як не знати звідкіля взялась, так не знати куди поділась. Гря-хіт громів що раз дальше віддалявся, вихру не стало, а дощ усе рідшав. Ще по кількох крапель капнуло на мокру землю, здоганяючи товаришок, як та купка овець, що відстала від стада... Тепер показалося сонце, виглянуло із за хмари і засміялося якось скривлене іронічно, начеб казало, до людий: Нарікаєте на мене нераз, що я за дуже грію, а таки зле би вам було без мене... правда? Подув легенький вітрець: Не бійтеся, лю^и добрі, я не такий страшний, як той мій скажений брат, що тут лютував... я саме хочу направити те, що він напсував — і дуючи приязно, осушувало каплі води, що блищали на траві до сонця, мов жемчуги.

Наймити повилазили з своїх сховків.

— А то буря раз, бодайся проч казало! То певно когось понесло...

— Як то понесло? — питає Юзьо, ' що саме виліз із діри, і тішився, що біда минулася.

— Як понесло?.. То є такі знахорі, чарівники, що як хоче кого спровадити, хочби і зза моря, то зараз спровадить. Треба йому лиш дати трохи во-лося з того чоловіка, а він поворожить, поворожить...

— Не ворожи но ти, а подивись за кіньми, чи всі є...

Парубок кинувся до коней. Бракувало троє. Двох пішло у верболози за кіньми, прочі стали розкидати сіно, що не було ще в стирти зложене, аби просохло на сонці. Стирта стояла на рушена. Сеньо радів з того.

Юзьо дуже був цікавий дослухатись, як то можна ворожбою чоловіка через море перенести... Доперва як покінчили роботу, Максим мусів докінчити своє оповідання і так розказував:

— Ворожить він... те волосся варить в якімось зіллі, тай на вогонь кидає зілля... То як хоче, аби того чоловіка донесли живим, то варить поволи, а як ні, то того кликаного так хопить і так скоро несе, так розбиває, що донесе його мертвим... Раз прийшло двох подорожних і впросилися на ніч до одної молодиці. А вона була чарівниця, аж чоловік від неї втік світами. Переночували ті подорожні, а молодиця запалила вогонь на припічку і приставила якесь горнятко. А то був тато з сином — мандрували кудись. Старий чоловік, бувалий дивиться, а та молодиця все щось шепче, все щось до горнятка докидає... все шепче... Зараз догадався. Молодиця до сіний, а він під двері й дивиться. А вона вам взяла скопець, присіла під терлицю, завісила на неї якусь шмату і церкає вам, як корову. Старий нічого, лиш ліг знов на своє місце і лежить. Аж слухає, а горнятко зачинає кипіти помалу, тай все шепоче так поволеньки: Пс.тре! Пе...тре! Пе... тре! А старий каже до сина: Ану, Іване (чи як там), присунь до вогню горня... побачиш, що з того буде. Син пересунув та ще угликами обгорнув. А воно вам зачинає вже добре кипіти та кличе що раз швидше: Петре! Петре! а далі Петре... тре... тре... тре! Як вам ся счинить вихор, як не жбухне тим кликаним Петром у двері, аж на смерть його забило. А тоді молодиця, як не зайойкає, та з мітлою до хати! Подорожні ледви відхрестилися та з душею втекли...

— Бодай ти так з носом був, як то правда! — каже Сеньо.

, — Чому неправда? ото раз? А мій дідо раз орав у полі. Надійшла така чорна хмара, як ніч. Він дивиться, а в хмарі чоловік летить... А мій дід тоді полуднував, тай як держав ніж у руці, зачав запихати його в землю, але дуже поволеньки. Втикає він той ніж в землю а той чоловік, що раз нище й нище, та як ніж уліз по самі черенки, той чоловік гоп на землю! Посидів трохи, зів кусок хліба, а далі каже: Пусти мене чоловіче добрий, бо така мене нудьга бере, що трохи не згину... мені одна дівка таке зробила, що я її покинув, дарма, що в десяте царство пішов... І дід став поволеньки витягати ніж, а той чоловік усе в гору, тай в гору і полетів з хмарою...

— Де ти, Максиме, навчився так гладко брехати?

— Та як я брешу? Той ніж ще мій батько мав, поки йому не вкрали в Самборі на торзі.

А тимчасом сонце жарило і просушувало тонко розстелене сіно. Над вечером згромадили його і зложили в одну велику копицю. Парубки привели коний, що забігли аж до Вибулова, і стали ладитись до дому.

Міхаліна страх яка була неспокійна за хлопця підчас тої бурі. Михась не міг її заспокоїти.

— Не бійся! — говорив він жінці.— Сеньо не дасть йому загинути...

Тож Міхаліна страх втішилася, коли Юзьо вернувся. Вибігла до нього аж до воза і стала цілувати та пестити.

— Що, Юзуню, дуже налякався? а здоровий ти?

— Нічого мені, мамо, не сталося... я й не змок; трохи лиш ноги покалічив від бадилля.

Міхаліна намастила синові посідані та покалічені ноги несоленим маслом і поклала його спати.

— Зле робиш, Міхаліно, що хлопця так розпещуєш,— сказав до неї Михась.— Трохи вивітрив з двірського повітря, а ти знов усе псуєш...

Юзьо, ведений твердою рукою батька, привик, згодом до всего: Навчився господарської роботи, о скільки вона відповідала його вікові, набрав у всему вправи, привик до холоду й спеки і освоївся з цілим домашним окруженням. Знався з челядю, влюбився в казки, котрі вони розказували і було йому добре.

До одного лиш Юзьо не міг вложитися: з шля-хотськими своїми ровесниками не міг якось освоїтись і жити як другі. Могло це вийти з того, що до Закуття, до того шляхотського гнізда, було далеко, а може ще давні його дворацькі спомини не давали йому наломити себе до того простого життя, яким жили закуттянські шляхотські хлопці. А здається одно й друге склалося на те, що Юзьо виростав осторонь, від своїх ровесників. Та ще його мама, вихована в тім самім гнізді, що й він заступала йому а бодай нагадувала колишнє минуле — і це йому вистарчало. Юзьо вдоволився своїми полома-ними іграшками, а на одинокого свого товариша вибрав молодшого Стефаня. Стефаньо видів в своїм братчику висшу людину і в усім його слухав. Юзеві було з тим вигідно, бо не натрафляв в своїм товаришу забави ніякого спротиву.

Треба признати, що поведения Михася супроти сина було уміле і тактовне. Михась не забув на те, що Юзьо стане колись багатим хліборобом-шляхтичем, не буде потребувати тяжкої роботи робити, але повинен на всім розумітись, а в потребі вміти таки самому зробити. Тому то Михась заставляв Юзя придивлятися пильно до всего, усе називав по властивим іменні. Юзьо міг бавитися у вільний час, як йому було до вподоби, але мусів рано вставати, наглядати, що робиться в стайні, на

гумні, як молотиться, пильнувати, щоби худоба мала на час їсти, щоби молотільники добре вибивали колоски і не полишали зерна, щоби не розтрясали сіна, щоби всюди був порядок. Юзьо під наглядом батька вів господарські записки всіх приходів і видатків, вів метрику телят, лошат і безрог, реєстр слуг, і таке інше, так, що кожної хвилі міг знайти, чого було треба. Юзьо дуже любив маму, батька теж, зі слугами поводився по дружньому і всі бу-либи за ним у вогонь пішли. Решту вчився Юзьо з власної охоти. Знав кожну річ назвати по йменні, знав її господарське призначення. Сам пробував усе робити. Навчився і ціпом бити, з чого молотільники були дуже раді, бо за той час, як Юзьо ціпом бавився, вони могли собі спочити. Не зра-зився хлопець тим, що першого разу луснув себе по чолі, аж йому гуля виступила і мама приклала зимної води. А вже найцікавіший був Юзьо до коней. Вони теж знали його добре, бо неодин шматок хліба, неодну жменю пшениці чи жита зїли з його руки. Коли Юзьо показався в стайні, всі іржали до нього і натягали свої гарні голови, дивились розумними очима, начеб хотіли спитатися: "ану, покажи, що маєш під полою?" Особливе малі лошатка любили Юзя і бігали за ним, як песики, аж до хати за ним заходили, з чого Юзьо і Стефаньо дуже раділи, а Михась йно підсміхався під вусом. Лошатка вважали Юзя либонь своїм ровесником... Юзьо заходив свобідно між коні і жадне на нього й не захмурилось. Старі кобили позволяли йому бавитись з маленькими лошатками, та коли яке пручалося і виривалося йому з рук, то зараз стара щось до нього заіржала, начеб хотіла сказати: "то наш Юзьо... він тобі нічого злого не зробить..." Бувало зимою замкнуть парубки браму і пустять коней на обору. Усе тут скаче попіддиравши хвости і не

дасться нікому взяти в руки; одного Юзя слухають і біжать за його голосом. Щоби коні не застоювались, проганяли їх зімою до Дністра поїти. Юзьо не поминув ніколи такої нагоди. Для нього сідлали коня і він їхав за парубками — та не видержав, щоби не по-герцювати на коні по широких оболоннях. Йому товаришував Стефаньо, як йно не був на той час в школі.

Юзьо перемінився до невпізнання. Лице втратило давну паперову краску, обгоріло сонцем і за-румянілось, виповнилося, по давних синіх підковах попід очі і сліду не стало. Хлопець підріс і набрав сили. Михась дуже радів, дивлячись на ту переміну свойого випещеного сина.

* * *

Минуло так кілька літ і Юзьо виріс на парубка. За той час стільки лише змінилося, що стара тітка і баба Стефаниха повмірали. На Михасевій батьківщині сидів Федьо. У нього було вже пятеро дітий: три хлопці і дві дівчині. Другого з черги сина, Яся, давав Федьо до Самбора до школи; Ясьо ходив уже до гімназії.

Юзьо не часто показувався в Закуттю, найбільше підчас вакацій, коли Ясьо вертався до дому, відвідував Юзьо загороду стрия Федя. Сюди сходилися студенти з цілого Закуття (було їх вісім); з ними товаришував Юзьо. Хоч він не дорівнював їм знанням, то однак задля його маєтку і задля того, що він не зовсім утратив двірську огладу, вони радо приймали його в свій гурток. Але Юзьо не мав вакацій; він мусів пильнувати господарства, та лише в неділю і свята міг забігти до своїх товаришів. В такі дні вертався до дому пізно. Михась не боронив того

Юзеві, бо через то — на його думку — Юзьо міг ліпше освоїтися з шляхтою...

Юзьо не хотів носити давних збираних позаду капот. Йому шив мандруючий кравець жид капоти на зразок сурдутів з двома гузиками позаду. Не носив також шапки на завісах, лиш звичайну смушкову, літом кашкет, при роботі, а в свято кайстро-вий капелюх. Тілько і було признаки шляхетського одягу на нім, що чоботи з холявами. Носив півко-шульки, підвязані краваткою.

В такім товаристві перебував Юзьо вакації. В іншій порі в Закутті ніхто його не бачив. Але такий молодий, та до того богатий чоловік, з котрого,

як мовляли люди, аж капало сороківцями, мусів знайти собі товариство, яке вважав для себе відповідним. Давних двірських часів все ще не забував. За таким товариством оглядався і серед сурдутів, та польської мови вважав своє властиве місце. Звернув свою увагу на двори. Але, розуміється, жаден з сусідів дідичів не вважав Юзя рівним собі, а Юзьо був амбітний, щоби пхатися там, де би його не приймили, або нерадо його виділи. Він вирішив, що хочби не в дворі, так бодай біля двора, і став приязнитися з двірськими офіціялістами.

Насамперед познакомився Юзьо через синів пишневецького економа з старим Кручинським. Той познайомив його дальше і Юзьо не стямився, як вліз знов в дворацький світ. Що неділі їздив куди інде і всюди були йому дуже раді, особливо там, де були молоді панночки. Юзьо бував у жондців, економів, горальників, лісничих, і всюди в проміні двох миль від Пишновець. Всюди забавлявся добре, навчився гарно танцювати, надскакував паннам і знав говорити їм чемности.

Про це все знала Михаліна, перед котрою Юзьо не мав тайни, і тішилася його досягненням, раділа,

10"

259

що Юзьо такий бравий хлопець, що потрафить дворакам голови завертати. Але не знав про це нічого Михась. Він якось не зміркувався, куди Юзьо їздить, а що пильнував добре господарства, то впро-чім батько оставив йому вільну волю.

На Юзя звернув увагу дідич з сусідного села граф Пивницький. Бачив, що Юзьо добре розуміється на господарстві, бо нераз видів його роботу в полі; знав, як Юзів батько славно завідував майном баронової і подумав собі, що добре би взяти Юзя в службу, поки що за економа. Граф

висказав свою волю довіреному свойому жондцові, а той обіцяв при найблищій нагоді Юзя до цего немовити.

В найблищу неділю жондца Простронський запросив Юзя до себе, буцімто на забаву. І справді тої неділі поз'їздилися ще другі гості-офіціялісти і спровадили музику. Серед забави жондца повів Юзя у кутик і заговорив до нього:

— Як можете, пане Тарасович, виховавшися у панському гнізді, жити серед тої простої шляхти, тому я чудуюся і нераз говорю до моєї жінки Клявдзі, що у того Тарасовича зелізна воля.

— Щож пораджу,— відповів Юзьо,— коли я створений на шляхтича?

— Виховуватися у такім дворі серед пуху і шовків, а відтак влізти у шляхетський гній, то геройство...

— Та що за геройство? Чоловік до всього мусить привикнути... годі інакше.

— Але так ціле життя!

— Певно, що ціле життя... трудно інакше.

— Моглоби бути інакше і це лише від вас залежить... От любіще вам в нашім товаристві і ви його, зовсім природно, шукаєте. Ви могли би на все між нами жити.

"Ов! чи не хоче він мене з своєю донькою сватати?" подумав Юзьо, а голосно сказав:

— То не може бути! Я мушу пильнувати своєї роботи і годі мені між вами все пересиджувати.

— А я вам на те дам раду,— замітив ржондца.— Прийміть обовязок у нашого пана графа.

Того Юзьо не сподівався. Таке йому на гадку не приходило, але той плян зараз йому подобався, "Моя частина — подумав він собі — не втікне. В господарстві заступив мене вже брат Стефан, а тут буду дихати іншим повітрям..."

— Ну і щож ви на те? — запитав ржонца.

— Треба би над тим подумати... Плян незлий, але не знаю, чи граф мене прийме.

— Але прийме, прийме! таж він сам мені це говорив і не міг вас нахвалитися... Ви йому дуже подобалися і вашу роботу бачив. Я не задовго піду вже на ласкавий хліб, а ви би заняли місце по мені...

Юзя дуже полестило, що такий великий пан, як граф Пивницький звернув на нього увагу; обізвалася в нім дворацка струна.

— А наш пан граф — говорив дальше Прострон-ський — то правдивий магнат і дуже нас всіх любить. Ми всі у нього на святах буваємо...

Юзеві нагадалась покійна баронова, нагадалися дитячі літа, що їх прожив так безжурно у вигодах, серед пестощів... І жаль йому стало тих часів, а тут така добра нагода аж проситься: бери, хапай! будеш знов між панами...

— І на правду пан граф за мною питався?

— Даю вам моє слово... А деж би я смів вас дурити? Пан граф виразно припоручив мені поговорити об тім з вами на серіо.

Юзьо вагався ще хвилю, а далі каже:

— Добре, я годжуся. А колиж би з ним про це поговорити?

— Зараз завтра, або коли небудь. Я дуже радію, що ви на мій плян пристаєте. Прошу вас, що ви будете дальше у свого батька робити? Ви виховалися в іншім гнізді, виділи що інше, а тут гній, тай гній... проста неотесана шляхта, з котрою ні мови, ні розмови, і так до смерти... А вам би вже пора за жінкою далі-далі оглядатися... Ваш родич шукає вам якусь шляхтянку, в сорокатій спідниці, в чоботах без панчіх у найбільше свято, а в будний день таки босу з червоними, мов у гуски ногами... Вона нічого більше не вміє зварити як пироги і борщ, їсть без вилок і ніс витирає без хустинки, а як зачне сваритися та ріжні простацкі слова говорити, то хоч уха затикай та з хати утікай...

Юзеві справді привиджувалася така шляхта, до того з пискливим голосом; і аж морозом повіяло поза спину.

— А дівчина з ліпшого дому, образована за вас не піде,— говорив дальше хитрий дворак,— властиво пішла би за вас, але не піде до такої хати, де би без чобіт з довгими халявами не перейшла по оборі...

— Добре,— каже Юзьо,— я за кілька днів, як лиш буду мати трохи вільного часу, прийду сюди і представите мене панові графові.

Простронський стиснув Юзеві руку і повів його попід боки між гостей. По дорозі стрітили паню Простронську.

— Пан Юзеф уже наш,— каже ржондца до жінки — вже наш дотично того, що ми говорили.

Пані Клявдія усміхнулася до Юзя любенько і сказала:

— Видно, що пан Юзеф має розум... То не ваше гніздо, в котрім тепер живете...

А в душі подумала: "Гарний хлопець, цілком до батька подібний, а коли я не могла зловити батька, то його певно зловю і мусить бути моїм зятем..."

При столі Простонський пив на здоровля пана Юзефа Тарасовича, будучого колєгі і економа пана графа Пивницького. Для всіх була це новина. Деякі крутили недовірчиво головами: не вже він здурів, що маючи таке майно хоче йти в двораки слухати панської труби і зносити панські примхи?.. Але ніхто нічого не говорив, лише стискали всі Юзеві руку і гратулювали. Декому знов було завидно, що шляхтич забирає їм таку посаду з перед носа...

Вже пізно в ніч вертався Юзьо до дому, їхав на своїм коні і вже бачив себе в ласках графа, могучим економом, перед котрим все дріжить і спину гне. Знову пригадалося йому колишнє, а теперішня його позиція така мізерна, що і подумати гидко...

"Так жити ціле життя серед гною, в шляхетській хаті, без вищого товариства... то неможливо! Та ще тепер, поки я кавалір, мене всюди радо приймають; а що буде, як оженюся? І то ще з такою простою шляхтянкою, яку мені мій тато вибере? Чим міг би я з гакою простою шляхтянкою, що не знає, як казав Простронський, ні черевика, ні панчохи, ні вилок, ні хусточки до носа, показатися в ліпшім товаристві? Я би згорів з сорому і таки нігде мене не приймили би... Тогді треба би знов завернути в Закуття і куматися з тими Міхалами, Стефанами, Ясями, що від них дьогтем і салом заносить.., фе! Ото життя! Вправді вона вся, тота наша шляхта, дуже чесні люде,— оправдувався Юзьо перед своїм сумлінням, що йому докоряло,— але дуже прості і несмачні. Я інакше вихований і мені треба іншого товариства. Той Простронський дуже розумна людина. Ну, і хто би був гадав, що граф зверне на мене око? Такий гербовий пан! Я вже потрафлю підійти йому під лад, подобатися, а тогді стану у нього тим, чим був мій тато у баронової..."

Та"к роздумував Юзьо, поки не заїхав до дому. Завів коня до стайні, і пішов у хату. Коли входив на ганок, видалося йому все те маленьке, мізер-неньке, аж скривився. І довго не роздумував над тим, як то він по панськи заживе... укладав найкращі пляни на будуче і перевертався на постелі.

Рано взявся Юзьо за звичайну роботу, нагадуючи вчерашне. Але нині робота вже соромила його. Економ графський такої простої роботи не повинен би робити... Соромився не лиш перед людьми, перед батьковою челядю, але й перед самим собою. Оглядав свої зпрацьовані руки і думав над тим, якби тих мозолів позбутися. "На такі ручиська, той рукавичок не доберу!" — говорив собі, оглядаючи вже який десятий раз свої руки. Він так запалився до економства, що нізащо в світі не бувби залишив ту думку. Одна лиш перешкода, мелькало йому по голові: "А що батько на те скаже?" Про маму не журився; мама пристане на все, що Юзьо скаже, але батько може супротив-лятися. Але чого мав би бути противний? — потішав себе Юзьо,— або він сам двораком не був, а чи зле на тому вийшов? Тепер богач! А чи я так, не потрафлю? Всі кажуть, що я в батька вдався, вдамся і дальше...

Тепер Юзьо вижидав лиш хвилі, щоби з татом поговорити. А колиб старий не хотів?.. То я піду проти його волі, покину все, піду і буду дороблятися з нічого, так як він, що йому баронова капоту справила до шлюбу... Тепер неволі нема, а я не дітвак, мені вже пішло на девятнайцятий рік... Як на те прийде, то все відступлю Стефанові, як тато відступив своє стрийкові, а таки їм всім покажу, що я потрафлю... Але правда! таж баронова мені щось лишила, і того мені тато не сміє відібрати! Буде на початок, і відразу стану на ноги... Юзьо був такий, як би вже всі перешкоди до свого тата усунув. Хвилями міркував собі, чи би насамперед не поговорити з мамою і порадитись її, але упевневши себе на всякі евентуальности, занехав це. Довідається, як буде вже по всім".

Вернувшися з поля, Юзьо застав тата на подві-рю, як гострив сокиру на точилі, котре обертав з усіх сил Стефаньо.

— Я би татові мав щось сказати,— заговорив Юзьо, а кров виступила йому на лиці.

— Зараз,— відповів Михась, приглядаючись вістрю сокири до світла.

— Ну, говори!

— Я би хотів на самоті... Михась виправив Стефаня.

— Іди, Стефаню, подивися, чи поросята не полізли в огород... Все говорю тим неробам, щоби діру заложили, тай все зроблять, як той, що бодяками пліт городить... безрога штуркне раз рилом і вже знов діра... Треба, Юзуню, щоб ти сего сам припильнував...

Але Юзьо подумав собі: "Ага, зараз! буду ваших свиней пантрувати..."

— Ну, говори, що маєш? — сказав отець.

— Я, тату, йду за економа до графа Пивниць-кого...

Михась видивився на сина, як на божевільного, аж рота отворив...

— Що? що?

— Я згодився за економа до графа...

— Ов! уже згодився, не спитавши мене?

— Та мені здається, що тато не будуть тому противні...

— А по чім тобі так здається?

— Бо тато самі в дворі служили.

— Ходи до ізби, то поговоримо ще о тім. Михась пішов передом, дуже роздразнений. Юзьо,

йдучи за батьком, не помітив того.

— То що ти казав, що? — заговорив Михась у хаті кладучи сокиру на землю.

— Та я вже казав, що йду за економа.

— А як би я на те не позволив? — каже Михась, дивлячись бистро синові в очі.— Чи тобі у батька зле?

— Та не зле, але мені тяжко з тим всім звикнути... я інакше вихований...

Батько блиснув люто очима.

— Поки я жию, не будеш економом, а ні, то знати тебе не хочу!

— То най мені тато дадуть те, що баронова мені лишила, а з решти квітую... най має Стефаньо.

— Та, добре,— каже Михась,— іди слухати панської труби... а на памятку дам тобі ось це... економові воно здастся...

Михась виніс з алькира здоровий гарапник. Руки йому тряслися, коли держав нагайку, йдучи просто до сина. Юзьо нічого не догадався і наставив руку за гарапом. Та в тій хвилі Михась хопив сина за руку і став сильно пражити.

— Оттак, песій сину, вживається нагайки! оттак! Юзьо ані крикнув. Хотів вирватися, але Михась

держав рукою, мов кліщами і бив аж засапався.

— Тату! татусеньку! пустіть! вже не буду...

— Підеш за економа?

— Ні, не хочу вже! не хочу! не піду...

— Ти, ледаре один! то без батькової волі в службу ставати? Недавно дрантє з яйця викололось, і вже з писком до мене? О! віддайте мені, що баронова лишила... Почекай, я тобі дам!., розтрясу тебе на порох, ти, виродку один! Ще поки в мене сила, то тобі тіло від костий буде відлітати! Захотілось йому панського хліба...

— Ніхто мене не намовив,— відповів Юзьо крізь сльози.

— Брешеш! — гримнув батько,— ти би такого самий не придумав... Ну дивіть! богацький син, шляхтич з діда прадіда, пан цілою губою, в економи преться! Того дрантивого твойого графа, що сидить у жидівській кишені, яби з бебехами купив, а мій син у нього за економа!.. Кажи! хто тебе підбунтував! — і Михась знов замахнувся нагайкою.

— Татунцю! не бийте вже, всьо скажу... То вчера Простронський мене намовив...

— А деж ти з ним стрічався?

— Він мен запросив на забаву...

— А ти, драбе один, то ти шляхотська дитина, будеш до двірських псарів по забавах ходити? — і став знова сина бити.

Тепер Юзьо вже кричав, не видержав болючих ударів. Вибігла Міхаліна, і не могла очам своїм вірити: Михась бив Юзя! Кинулась ратувати.

Михася засягнув нагайкою нехотячи, вона стала плакати, а Юзьо тимчасом вирвався і втік на двір.

— То того я діждалася, що мене бєш? — заводила Міхаліна.

— Я тебе нехотячи вдарив... Вибач мені Міхалі-но, бо я дуже всердився, і став цілувати її по руках.

Міхалінка втихомирилася і спитала:

— За що ти його так покарав?

— Уяви собі, та шельма знюхалася з двораками і хоче йти на економа... та ще до кого? До того голопятника Пивницького... Піду, каже, віддайте мені, що мені баронова записала...— говорив Михась наслідуючи Юзів голос.— Не булож то защо випарити?

— Здурів хлопець?—сказала Міхаліна, щоб успокоїти мужа, але не призналася, що вона знала о тім, що Юзьо тягне не від нині в товариство двораків.— Певно мусів його хтось намовити... Куди би то хлопцеві самому таке до голови прийшло?..

— А вжеж, пан Простронський такий мудрий, а найбільше його велебна магніфіка Клявдія.

Міхаліна вийшла потім за сином, бо жаль їй стало дитини. Юзьо зайшов до стодоли, де нікого не було, і тут плакав та аж зуби закусував з болю.

— Юзю! Юзюню! де ти? — кликала за ним Міхаліна.

Відізвався:

— Я тут, мамо.

— Що тобі сину, до голови прийшло? — говорила мати, голублячи сина, та втираючи сльози.

— Чому ти перше зі мною о тім не порадився? — Я не знав, що тато буде тому такий противний. Адже тато самий служив колись в дворі...

— То було що іншого. Тато був тоді бідний, а ти богацький син... Видиш, як то зле не сказати мамі... Я би була тобі відрадила і бувби ти того певно не зробив... Чи тебе на правду Простронський намовляв до того!

— Та Простронський, але йому наказав граф...

— Хібаж граф такий дурний, аби думав, що Михасів син буде у нього економом? — сказала гордо Міхаліна, ведучи Юзя в хату.— Мусиш, сину, зараз перепросити тата!

Юзьо пізнав свою похибку, пізнав, що зробив велику дурницю, бо він сам міг би держати економа, не то йти в службу. Батькова була правда — думав Юзьо,— і колиб я був поговорив з мамою, було би того певно не було.

Коли Міхаліна ввійшла з Юзем до хати, Михась ходив по хаті засумований, як ніч. Юзьо став біля порога, похнюпивши очі в землю.

— Юзьо прийшов до тебе перепросити, що вже більше того не зробить! — промовила Міхаліна.

— Най йде за економа! — сказав Михась,— я без нього обійдуся...

Але Юзьо припав до батька і став цілувати його по колінах тай розплакався, як мала дитина. Михась подобрів.

— Не роби більше дурниць, то все буде добре і не будеш потребувати перепрошувати...

XIII.

Тією подією був Михась дуже подразнений. В тім, що його син хотів стати економом, бачив він обиду для себе, для свойого маєтку і для шляхетського імення. Колиб так іншому шляхотському синові з таким маєтком сказав хто: будь панським економом — то би йому в очі плюнув. От мій Стефаньо — що би він йому сказав? — роздумував собі на самоті Михась.— Але то інша дитина, а то інша. Стефаньо вихований по шляхотськи і є шляхтичем, а Юзьо виростав в чужім гнізді і туди його тягне. Хочби за економа, хочби слухати панської труби і стояти годинами в порозі, ждучи на панські примхи, в товаристві тих дреліхових голодранців...— аби лише в дворі!.. Ну-ну... мені здавалося, що йому вже вивітріло то дворацтво з голови; а то ні. Натура тягне вовка до ліса... Не можу нарікати, щоб не робив, не слухав; кожну роботу знає; а таки між шляхтою він чужий... Тяжко я його нині скарав,. але воно не шкодить...

Міхаліна мала теж докори совісти, що позволяла Юзеві вдаватися з двораками, але вкінці подумала: От хлопцеві дурне по голові снується... що він тому винен?

Коли вечером зійшлися в хаті самі, каже Михась:

— Як він знюхався з тою голотою? Мені на гадку не приходило, що він між двораків лізе...

— От, молодий та хотів забавитись...

— Або він не може бавитися з шляхтою?

— Та він інакше привик, інакше вихований, то й не можна йому того так дуже за зле брати...

— Скажи: виховався в чужім гнізді... Я то добре тямлю, але мусить освоїтися з тим, що інакше не може бути, як є.

— ...Воно правда, не може бути, але могло бути інакше...

— Та як?

— Треба було його давати в школи... От Федьо не те, що ти, а дає свойого Яся вчити.

— Тобі здається, що я би не потрафив того? Може би пожалував чого, як би було за що? А не спитаєшся, чи хотів він учитися? Який великий виріс, покійна баронова держала для нього учителя, та чого навчився? — а Ь с... а більше ані ме-ме... Впрочім я би Стефаня давав до школи скорше ніж його. Чому? Бо Стефаньо виріс в шляхетській хаті, та навіть як би став великим чоловіком, знав би пошанувати шляхотське гніздо, в котрім виховався. А Юзеві все здавалобся, що він графського роду, і не хотівби навіть признаватися, що його батько ходив колись за плугом... ось що!

— Ти Михасю, дуже завзятий на то своє шля-хотство...

Михась подивився суворо жінці в очи.

— Як бачу, моя Міхалінко, то й тебе то шляхот-ство коле в очі... Ти також не з того гнізда птиця...

— Чи я тобі, Михасю, коли те казала?

— Я це не від нині бачу... Чи може бути, щоби ти, не знала, що Юзик з двораками нюхається?.. А видиш! а правда, що ти йому ніколи того не зганила! А чи ти йому хоч раз сказала: йди, хлопче, межи шляхту, бо то твої браття?.. А видиш! Ти, Міхаліно, шляхти не знаєш добре, так, як я. Не знаєш, що ті прості капоти криють під собою від них... Ет! богато бо про це говорити...

Юзьо кілька неділь не виходив з дому, не показувався між людий. Найпаче оминав двораків і їх найбільше соромився. Йому здавалося, що кожний знає, як його батько побив... Його держали вже за дворака і він сего не перечив: колиж тепер о тім подумав, то ставало йому соромно, як він міг себе так понизити... Але за тим, ніби панським товариством все таки йому було жаль, бо не було з ким жити, не було де забавитися. Вакації не довгі, а відтак роби що хоч!

Юзьо був для кожнього шляхтича ввічливий, але щоби з ними аж забавлятися, то годі. "Добре то татові говорити, а він сам як робить? Піде в свято в Закуття до стрия, поступить до Шевка та ще там до кого, а більше що, чи може зайде коли до коршми між шляхту?"

І справді Михась не ходив до коршми. До тої, що на гостинці, не випадало йти, бо там сходилися хлопи, а на Ячменівку було за далеко. Але зайшов там кілька разів, поставив шляхті пів бочки пива, посидів між ними, побалакав, щоби не думали, що шляхтою погорджує, і вертав до дому, звиняючись тим, що йому далеко. Михась справді далеко мешкав від Закуття, і то йому на добре вийшло. В Закуттю не могли його вибрати до ради громадської, а хлопи в рустикальній громаді теж не вибрали його. Не ходив між шляхту і не забавлявся з ними, бо йому було далеко. За те що неділі і свята Михась сідав за книжку й читав, що в руки попало. Най-любіше читав книжку з молитвами, що йому ще покійна баронова подарувала, відтак біблію, потім Стефаньові читанки, а вкінци хоч і яку стару газету, котрою йому завинули що небудь в Самборі в склепі. О тім, аби Михась купив яку небудь книжку, або заплатив яку газету, і бесіди не було. Тоді ще не був у нас той час, що нині... Календар купував Михась раз на два роки і вдовольнився тим, що по скінченім році значив дні

олівцем о один день дальше. Свята движимі обчислював собі після молитвослова.

Молодий Юзьо не міг йти слідом батька, бо до книжок ніраз його не тягнуло. В неділі і свята було в Михасевій хаті таке, що Михаліна клалася спати, Михась читав, Стефаньо бігав по улици з хлопськими ровесниками, а Юзьо сідав на коня й гнав по світу.

Міхалінка була латинського обряду і їздила частенько до костела в Бучанах, де була її парохія. їй товаришив Юзьо кожного разу. Стефаня не могла вона звабити з собою; раз лише малим ще хлопцем, поїхав був Стефан до костела в якесь велике відпустове свято. Того дня ксьондз-парох для більшого торжества поставив на хорі одного чоловіка з трубою, а другого з кітлом, так, як стояло в псальмі: во гласіх трубних й по тимпаніх... Отож, як підчас Божої служби загули органи, трубач затрубів, а другий затарабанив у котел, то Стефаньові видалося, що ось костел валиться... Хлопець звере-щав так страшно, що Михаліна мусіла вивести його з костела і він бувби вже туди не пішов більше нізащо в світі.

Не такий вразливий був Юзьо; ну, він був і старший. До костела любив їздити з матерю длятого, що їхалося кіньми й тарадайкою, а до церкви треба було йти пішки. А може ще й длятого, що до костела зїздилася з усіх боків сурдутова братія бричками, а навіть й повозками. Юзя дуже манило до костела й не залишив ніколи нагоди були в костелі, як лиш їхала мама. Особливо не пропустив Юзьо жадного разу відпусту. Такий відпуст випадав в Бучанах на Матки Божої зельної. На той день зїздилося багато панства зі всіх околиць. Кажемо: зїздилося, бо на тих, що сходилися пішки, ніхто не зважав. Заїздили туди й крамарі з усяким товаром. На такій відпуст приїздив часом й Стефаньо, але цілий час перестояв коло коней, а відтак оглядав крами та купував усякі іграшки, на скілько лише ставало грошей, що дістав від батька; проче мусіла додати мама. До костела він не хотів зайти нізащо; не міг забути труби й бубна, котрі його так налякали.

Того року теж приїхала Міхаліна на відпуст з Юзем. Тарадайка станула між іншими бричками й повозками, а Міхаліна обтріпавши з себе порох пішла з сином до костела. Знали її всі і припустили до лавки. За нею зараз стояв Юзьо, вистроєний, як панич. Знакомі стали з ним витатися. Простронський побачивши його з далека, перетиснувся до нього поміж людий. Давно вже не видалися, бо від часу тої болючої події між офіціялістів не показувався. Простронський, звитавшися з Юзем, заговорив до нього:

— Що ви, пане Юзефє, так згорділи? Пан граф частенько довідувався за вами...

— Тут годі нам говорити, хіба вийдім на двір. Юзьо нагадав пишневецького священника, що

не міг стерпіти, як хто в церкві розмовляв, й нераз людей за теє лаяв. А тут Юзя взяла така злість, коли побачив того чоловіка, через котрого стільки витерпів, що не міг обмежитися лиш на кілька слів відповіді. Розтручуючи ліктями людий, вийшли оба й станули під липами.

— Чому ви не приїхали? — спитав Простронський.— Пан граф аж гнівався...

— Що мене графський гнів обходить? — відрубав Юзьо. Він уважав Простронського головним виновником свого терпіння і тепер хотів йому відплатити за свій біль бодай тим, що собі покепкує з-нього.

— Як то вас необходить, такий пан?.. Він вас може тепер до служби вже не приняти...

— Ха-ха-ха! а то добре! Щож я бідний буду тепер діяв?

— Пане Тарасович! тут нема жартів... то з графом справа...

— Мені так вашого графа треба, як собаці пятої ноги...

— То на що було зачинати?

— Я зачав, чи ви?

— Але ви пристали!

— Я хотів собі з вас пожартувати... Не вжеж ви думали, що я, син Михася, піду під графську нагайку? Ви мене тим обидили. а я собі з вас пожартував...

— Я не знав, що ви такій великий пан... Впро-чім пан граф виска зав був таку волю і я вас спитав, ну, а ви пристали...

— Пан граф мас не злий апетит, але він сам скорше піде за економа до жида, ніж я до нього...

Юзьо випрямився, вимовляючи з погордою ті слова. В нім пробудилася шляхотська бута й певність себе. Колиб його тепер чув і видів Михась, вицілував би його, і був би гордий з такого сина... Юзьо обернувся і пішов до костела перепихаючись поміж нарід.

Саме розпочалася служба й загули органи. Задзвонили у всі дзвінки й счинився з того великий гамір. Юзьо вийняв з кишені молитвенник й читав молитви.

На проповідницю вийшов священик. Юзьо глянув на нього й не трохи здивувався, побачивши українського попа в епітрахилі. Хібаж в костелі буде українське казання? подумав Юзьо. Але проповідник перехрестився по польськії, прочитав по польськії цитат з євангелія й став говорити проповідь по польськії. Юзьо дуже зачудувався тому. До тепер він не знав українського священика крім пншневецького, а цей ніколи нізащо в світі був би не заговорив в церкві по польськи. Не то ще, але він не

позволяв шляхті говорити польських молитов, повикидав з церкви все, що нагадувало латинський обряд, й задля того вічно вів суперечки з закуттянською шляхтою. Задля того їздила шляхта до консисторії й робила ріжні доноси. Юзьо представляв собі, що всі українські священики такі самі, як пишне-вецький, а тут ні, бо ось на проповідниці в костелі бачив українського попа, що говорив проповідь, і то по польськи... Юзьо ще ніколи не вислухав проповіді так уважно, як тепер, не пропускаючи ні одного слова.

Коли вийшли з матірю з костела по скінченій службі Божій, Юзьо зараз запитав:

— Що то, мамо, за священик, що нині говорив казання?

— То парох з Чорнилини Великої.

— А то український священик?

— Авжеж український... але він не такий як наш, що не дасть людям по польськи перехреститися. Він буває у панів, у ксьондзів, не вагається в костелі службу Божу правити й казання говорити... То дуже порядний священик.

— Я його перший раз бачу. Між тими священиками, що приїздили до Пишневець на празник я його ніколи не видів...

— Е! він уникає попів, бо вони його не люблять за те, що буває в польських костелах...

— Як він називається?

— Юліян Гримала Бичанський.

— То шляхтич?

— Шляхтич гербовий, дуже любий чоловік...

Війшли саме на базар й Міхаліна стала оглядати образки, медалики, щоби де що купити для челяді. За той час парубок зладив коні і поїхав до дому.

Цілу дорогу не міг Юзеві зійти з думки той український піп, що говорив казання по польськи...

Коли вернулися до дому, Юзьо не втерпів, аби не похвалитися перед батьком, яку мав розмову з Простронським.

— Бравий з тебе шляхтич! — сказав утішений Михась,— добре ти сказав тому дурному нагайке-вичеві... Тепер бачу, що ти мій син...

І Михась справді був гордий за свою дитину. "Будуть з нього люди — говорив собі батько, чуже гніздо вже вивітрило... славаж Тобі Господи!

За Бичанського не говорив Юзьо батькові нічого. Михась все стояв по сороні пишневецького попа й був у нього в великих ласках, дарма, що шляхтич. До того причинялося либонь багато це, що Михась не був з Закуттям в контакті й далеко мешкав між самим хлопами.

Михась ідучи до Самбора на торг, брав з собою то одного, то другого сина, щоби набирали вправи, як з купцями поводитися. Нераз віз до міста десять фір зі збіжжям, гнав кілька штук рогатої худоби, возив годовані веприки, а сини мусіли пильно придивлятися, як торг йде.

— Не навчишся того один з другим,— говорив було Михась синам,— то тебе леда перекупка оци-ганить, в дурні пустить і працю змарнуєш...

Відтак став Михась висилати на торги Юзя самого.

Одного четверга (в Самборі відбуваються торги в четвер) побачив Юзьо купку молодих шляхтичів, як йшли попід руки, покурюючи цигара, й весело розмовляли. Юзьо пізнав зараз по одягу, що то шляхта, тільки не знав, з відкіля. Вони саме переходили коло Юзя, що стояв коло фіри.

— Ходи брацє, з нами! — каже один до Юзя.

— З відки ти, пане брацє? — питає другий.

— Яз Пишневець, Михасів Юзьо Тарасович.

— Браво! я також Тарасович... Ми всі шляхта з Чорнилини Великої. Ходи з нами!

Юзьо пішов.

Потягнули прямо під н-р. 2 до Іцка на вино. Сюди що четверга сходилася ходачкова шляхта з околишніх сіл, а в неділю самбірські передміщане Мазури.

Чорнилинська шляхта потягла до бічної кімнати відгородженої дошками, що сягали стелі. Не можна сказати, що це була кімната; вояо скорше виглядало на клітку. Тут було лиш одно вікно, а що в цілім шинку під н-ром 2 більше вікон не було, то воно засиляло своїм світлом цілу кімнату, і тому то деревляні стіни не сягали до стелі. В тій клітці стояло кілька столиків понакриваних циратою. Попід стіни стояли мальовані на зелено лавки.

Юзьо не був ще ніколи в такім шинку, то й придивлявся всему цікаво. Особливо заняли його образи, що висіли по стінах. Були тут дві звісні в тих часах групи: весілля і похорон мисливця, що йому всяка звірина

робить параду, і сумна історія мексиканського цісаря Максиміліяна. Юзьо придивлявся тим образам, переходячи від одного до другого.

— Сідай з нами, панє брацє! що ти тому так придивляєшся?.. Гей! панє Іцку!

На порозі показався грубий присадкуватий з червоним лицем жид в довгім засмальцованім халаті.

— Що панове шляхта прикажуть?

— Вина! лиш доброго! знаєш? мушкателя... Нині гостимо нового товариша...

Жид вийшов, а Юзьо не видержав, щоби за ним не виглянути, бо до тепер не оглянув гаразд першої кімнати. Іцко узяв зараз з стіни недовгий патик з розколеним кінцем; в розколені була встромлена лоєва свічечка. Він засвітив свічечку і пішов до пивниці. Юзьо розглядався по коршмі далі. Коло кухні поралась патлата і варгата жидівка, а біля неї крутилося кількоро нехайних жидинят. При столі сиділо кількоро людей при вині. Між ними був один з закуттянських шляхтичів і пильно вдивлявся в Юзя. Юзеві стало соромно і сховався до клітки.

— Що тут робиш у місті? — питає один Юзя.

— Продавав трохи збіжа.

— Знаю я, яке то трохи... Твій тато богач на цілу околицю...

— Я Юзя трохи знаю,— обзивається один, що сидів у самім куті, де дві лавки сходяться.— Ще як до гімназії ходив, то був я раз на вакації в Пишнів-цях у Яся Тарасовича...

— То мій стрийний брат.

— От видите!

— То ви ходили до гімназиї? — спитав Юзьо, котрому слово "гімназія" дуже імпонувало.

— Ходив, ходив... шість кляс скінчив, а тепер за плугом ходжу.

— Хібаж не шкода було вам покидати школи?

— Чогож би шкода? мене тато не призначив на вченого... от так, щоби чогось навчився, а відтак до рілі...

— То дивно! — замітив Юзьо.

— Нічого дивного. У нас багато таких є. Батько має наприклад двох синів, то оба ходять до школи; тільки один піде далі, на попа, чи на урядника, а другий вертається до дому.

— Ну і так всьо робить, як і другі?

— Ще ліпше, як другі, бо щось уміє.

Юзьо не міг начудуватися, як можуть бути на світі такі люди, щоби мали і по шість кляс "лацін-ских", а відтак за плугом ходили...

— Варто би побачити, як ваше село виглядає,— сказав Юзьо.

— Не так дуже трудно побачити. Приїдь до нас!

За той час приніс Іцко кілька пляшок вина і розставив на столі. Стали частуватися.

Юзьо не хотів показатися гіршим від других і поставив своє вино. В слідуючу неділю обіцявся приїхати до Чорнилини. Він мав усе кілька реньских своїх, не потребував нікому виправдуватись, де подів гроші, і так ніхто не знав, з ким він гостився.

XIV.

Три милі від Пишневець лежить велике село Чорнилина Велика. Тут жила сама шляхта, бо кілька хат тих хлопів, що колись робили деяким багатшим шляхтичам панщину, стояло оподалік за селом окремо. Двора тут не було, а право презентовання, священника належало до самої шляхти.

Чорнилинська шляхта гордилась тим правом і пильно гляділа, щоби парохом її був лиш гербовий шляхтич. Парохія та належала до найліпших в цілій околиці, бо і грунту ерикціонального було тут доволі і сіножатей, тай парохіяне були заможні люди. Треба було лиш уміти йти під лад шляхті і дивитись на деякі промахи шляхотські крізь пальці, та лестити шляхотській зарозумілості. Хто цего не потрафить, не всидів би на чорнилинській парохії і одного місяця, сам би з відтіля утік.

О. Юліян Гримала Бичанський був тут уже понад трийцять літ парохом і так він, як його парохія-ни були з себе взаїмно задоволені. Він сидів тут так довго і мав грубі гроші, але ніхто хіба не був би потрафив з парохіянами так поводитися, як о. Юліян, на котрого ніхто не смів і скривитися. Дарма, що о. Юліяна не любили другі священники, він нічого собі з того не робив: своїх парохіян називав "шановними коляторами" а до проповідей запрошував своїх сусідів польських священників.

О. Юліян уже десять літ був вдівцем. Сина одного пустив уже на свій хліб, випросивши для нього можної панської протекції. Одну дочку видав за професора гімназіяльного, другу за урядника, дві послідні не були ще віддані. З ними він господарив, як знав. Свої розлеглі ерекціональні

грунта, пустив шляхті в посесію і жив з готівки, держачи всего навсего пару коней до виїзду і дві корови.

О. Юліян був собі грубенький, середнього росту чоловік, з видатним округленьким животиком, з пухкенькими о коротких пальцях випещеними руками, з товстеньким, румяним, чисто вибритим лицем. З під обойчика визирало густе волосся, котре надаремно силувалося закрити знатний підборідок. На голові пишалась густа чуприна, на котрій мимо віку сиві волоски почислив би на пальцях. Ще тепер видно було, що о. Юліян був колись гарним мущиною. Мимо уживання табаки носик його задержав свою давну форму і ніраз не розширився, як то мають звичай другі носи під напором напиханої табаки... О. Юліян заєдно усміхався; його лице сіяло безжурною погодою. Виглядав симпатично. Був заєдно чисто і після моди одягнений в гарний обойчик, насиляний з дрібних пацьорків, в оксамітну камізольку, з котрої стирчав знатний золотий стародавний годинник, в зеленковатий сурдут і в блискучі чоботи.

Пани жартували собі, що о. Юліян все ще в "при-тенсіях", нагадували йому колишнє. О. Юліян приймав ті жарти радо і усміхався солодко. То його усмішка, так засиділася на його лиці, що ніхто не міг собі о. Юліяна інакше й уявити, як лиш усміхненого. Але о. Юліян не все однаково усміхався: інакше усміхався він, коли був чого лихий, інакше, як хотів показати комусь своє співчуття, інакше, коли собі хотів з когось пожартувати, інакше знову, коли собі кого легковажив. О. Юліян умів свою усмішку модулювати після дуже великої скалі, умів засміятися диш-кантом, але потрафив і басом.

А однак священники-сусіди не терпіли його. У цілому деканаті його одного називали "поржондним" та "лизуновичем" і всюди його виминали. На собор-чиках, котрих він не минав, обговорювалися усі важ-ніщі справи доперва тоді, як бричка о. Юліяна від'їхала.

Звідки о. Юліян тут взявся, ніхто не знав. Щось говорили, що він за молоду, гуляв дуже з панами; що прийшов сюди з львівської дієцезії і так

умів підлеститись шляхті в Чернилині Великій, що з поміж всіх кандидатів вона його вибрала, як найдостойні-шого на свого пароха.

Та і справді о. Юліян був майстром у поведенні зі шляхтою. На нікого не погнівався, кожному, хоч-би найгіршому, наговорив цілу купу чемностей а за те шляхта давалася йому лупити зі шкіри, не скривившись. Кожного шляхтича називав неінакше, як "шановним колятором добродзєйом", саджав на канапі, частував файкою, чаєм або чорною кавою і кожний почував себе на "плєбані'ї", як у себе в дома. Від часу до часу, особливо на празник, котрих чорни-линська церков святкувала аж три, о. Юліян приймав у собе "шанованих коляторів". При таких оказіях бувала й музика і за той час, як молодіж бавилася і вигукувала, о. Юліян стягав богатих шляхтичів до другого покою і тут з "шляхотними коляторами" заводив невеличку гру в карти, з котрої не один папірець опинився в його кишені. Коли сусіди ксьондзи польські звертали його увагу, що се річ для нього не відповідна, він відповідав: "Абож-то другі священники не грають із своїми коляторами в карти? Щож я тому винен, що у других буває колятор один, а у мене вісімсот..." Гру в карти розумів о. Юліян знаменито, хоч спочатку гри заєдно програвав до "ко-ляторів" і позволив з своєї "неумілости" навіть пожартувати своїм партнерам, то все таки при кінці, коли шляхта потягнула добре гараку з чаєм, умів відбитися, а тоді лупив безмилосердно "шановних ко-ляторів". Але при тім о. парох був такий солодкий, такий усміхнений, так богато наговорив ріжних веселих приказок, що годі було на нього гніватися за тих кілька програних папірців. Впрочім чорни-линська шляхта була заможна і так дуже о кілька ринських не стояла. Згодом гра в карти стала у Чор-нилиці славною на цілу околицю. Стали туди тягти охочі до карт властителі сусідніх фільварків і гра в карти йшла не лише на приходстві, але також по шляхотських домах. Туди заходив о. Юліян на карти і на скляночку з гараком і ніколи не трафлялося, щоби його труд йому не оплачувався... Але то була одинока слаба сторона о. Юліяна, бо впрочім був це чоловік неоцінений і якби сотворений на шляхетського пароха.

О. Юліян мав славу знаменитого бесідника і всюди своєю вимовою пописувався. Говорив "подзінь-кування" над гробами померших, тоасти на весіллях і поминках, що тут називаються комашнями. А у всіх його бесідах пробивалася стара традиція і чесноти шляхотські висказувані в різнородній формі, після потреби. Шляхотство, клейноди, привілеї шляхотські були у о. Юліяна найбільшими святощами і не злазили йому з язика. Але все те добре йому виплачувалось.

Прийде було до нього шляхтич по ділу.

— Шановного мого пана колятора покірний слуга! — витає його о. Юліян і, не даючи йому прийти до слова, саджає на капану.— Пан колятор добро-дзій позволить файку? — і знов не ждучи на призволення, пхає чоловікові файку до рота і власноручно підпалює.

— Я, прошу єгомостя, по ділу...

— Добре, добре, буде й на діло час... перше поговоримо собі трохи... Я так давно не видів шановного колятора, що мені аж навкучилось... Як там в дома? гаразд? Пані коляторка добродзійка, як мається? як діточки?

— Тож то й біда, прошу єгомостя, що моя жінка сієї ночі померла...

О. Юліян показував усмішку, що виражала велике співчуття а заразом здивовання, хоч о смерти шановної коляторки довідався вже рано від свойого дяка.

Проте зітхнув:

— Що за нещастя! Panie, Swiec nad jej dusza.! — проказав о. Юліян підносячи руки до неба враз із цибухом, котрого ніколи не випускав з рук, і завертав очима.— Така добра, така "зацна" і шляхотна пані й умерла... Га! всі ми смертельні... Дуже жалую, шановний панє

коляторже! — і зараз о. Юліян притикав до очей свою велику пасмисту хустку.— Ну і щож тепер будете робити? ну, прошу, така "зацна" шляхтянка і умерла!..

— Та треба буде поховати,— каже шляхтич.

— Певно, що треба, і то ще й як поховати! Заслужила собі на то, ще й як заслужила!.. Шановний пан колятор певно прикаже з службою Божою...

— Най буде служба Божа...

— І парастас кожного дня...

— Тай парастас...

— А євангелій пять?

— А кілько то, прошу єгомостя, буде коштувати?

О. Юліян не відповідав зразу, лише ходив по кімнаті, то знижав голову то підносив, а все говорив до себе:

— Така "зацна" шляхтянка, діти так красно виховала... га! що робити?.. Так мій шановний коля-торже, пятьдесят золотих...

— Ой-ой, єгомость! то забогато... Най би вже без євангелій і без служби, то кілько би?

О. Юліян ставав тоді напроти шляхтича, усміхався серіозно, в лівій руці держав цибух а праву підносив з одним пальцем проти себе і говорив:

— Шановний коляторже! Ви не знаєте, що ви мали, і що ви втратили через ту неумолиму смерть... Такої жінки, такої матери, такої правдивої шляхетської матронни ціла Чорнилина не знає... В покійній містилися всі "цноти" шляхотські, котрих, на жаль, щораз менче, а ви жалуєте їй красного хри-стіянського похорону?.. Що люди скажуть? ваші сусіди, шляхта? Тим, що ви умієте шанувати память своєї помершої "малжонки", ви даєте найліпше свідоцтво самому собі. Як же би то виглядало, аби "звлоки" такої "уцтивої" шляхтянки похоронити, як звичайної хлопянки?.. Я би сам на то не позволив.

— Коли бо, прошу єгомостя, тяжко за гроші...

— Тяжко... тяжко... А їй не було тяжко працювати і дбати о добру славу вашого дому?.. Тай чи то так багато я жадаю? Що то у вас значить тих мізерних пятьдесят золотих?.. Но, но, не крутіть головою, шановний пане колєкторже, але всі цінять вас на кільканадцять тисяч...

— Алеж — єгомость!..

— Впрочім, прошу, то справа Божа і торгуватися не слід... Не хочете? я поховаю мою шляхетну коляторку за дармо, але всім скажу, що я її за дармо поховав...— і о. Юліян тепер ударяв себе по полах, а усмішка означала або шляхотне обурення, або резиґнацію.

— Я не хочу за дармо, прошу єгомостя, але тільки не можу,— і шляхтич хотів уже вставати.

— Нема торгу, панє коляторже! — говорив о. Юліян, придержуючи шляхтича на канапі,— нема торгу, бо річ Божа, аякже! Тепер вже усмішка о. Юліяна прибрала звичайний вираз.— То річ Божа... то офіра, так є, офіра, а чим більше хто зложить, тим милійший він Богу... Офіра все Богу мила, коли вона щира... То так як бисьте на церкву дали, аякже!

— Та най вже буде і пятьдесять, але вже все...

— Що до моїх функцій то все, але світло, дзвони і дяк то ваше.

— Тай дяк мій?

— А вжеж! я до того не можу мішатися, аби відтак не сказав, що я його кривджу... Але перестаньмо про це говорити... Я рад послухати про послідні хвилі життя тої праведної особи...

Шляхтич оповідав, а о. Юліян пильно слухав, бо то треба йому було до "подзінькування" за котре не казав собі окремо платити, а говорив усе лиш для звеличання памяти покійника.

О. Юліян умів грати на струнах шляхотської амбіції, як на органах і йому з тим було добре...

Але не треба думати, щоби о. Юліян жив лише зі своїми "шановними коляторами". В такім случаю він мусів би був присвоїти собі всі шляхотскі норови і зійти на їх рівень образования. Ні, о. Юліян крутився і між панами, був любленим гостем по дворах при всяких оказіях, а що деколи якійсь пан і відвідував, то о. Юліян мав в своїй хаті один кабінет, про котрий шляхта й не знала і де не було шляхетського духу. По дворах, розуміється, бував о. Юліян, яко вдовець, сам полишаючи дочки дома.

Так жив о. Юліян більше трийцяти літ на паро-хії в Чорнилині Великій і ми би його ніколи не побачили, якби не те, що він мусів вплентатися до цеї повісти.

Михасів Юзьо, після даного чорнилинській шляхті слова, зараз слідуючої неділі поїхав туди. Поїхав за відомостію і за дозволом батька.

Михась був радий з того, що Юзьо шукає товариства шляхти, а оминає двораків. Перебуваючи в такім товаристві, Юзьо знов пізнає свою

шляхот-ську вартість і не буде втраченим чоловіком, мовляв, таким, що з під шляхотської стріхи вибіг, а до двора не добіг... Михась казав Юзеві взяти найкращого коня і всунув йому в руку пять золотих. Юзьо одягнувся гарно і скочив вправно на коня, що рвав під собою землю з нетерплячки. Михасі стояли на ґанку і приглядалися залюбки свому гарному синові, що сидів на коні, мов лицар.

— Цілком в тебе вдався! — сказала вдоволена Міхаліна.

Михась підкрутив вуса і був дуже радий з такого порівнання.

— Може Бог дасть, що цілком забуде за двір і привернеться до шляхти...

Того вечора Михасі довго радили над будуч-ністю сина. Юзеві пішло вже на двайцятий рік, час ставити його під міру, а тут ані батькові, ані матері дуже не хотілося того. Треба було дитину якось перед тим охоронити.

— Нехай би вже Стефаньо служив, мовила Ми-халіна, він на все витреваліщий, ніж Юзьо... Юзьо такий делікатний.

— І Стефаня шкода,— відповів Михась,— але що вже робити, коли його від того не охорониш... З Юзем знаю вже, що зробити...

— А що?

— Куплю йому грунт і поставлю окремо хату. Воно буде записано на нього, а тоді й вириклямують його. Але господарювати буде під моєю рукою, поки не ожениться.

— Певно, що можна би і зі Стефаньом відтак так зробити...

— Певно, що можна би, але хто буде мені в господарстві помагати?

Дальше обговорили, де буде стояти Юзева хата, і Міхаліна напирала конче, аби таки на їх огороді, недалеко, щоб на старі літа не потребувала ходити далеко до внуків... Міхаліна і засипляючи усміхалась розгадуючи, як то вона буде внуків бавити...

А тимчасом Юзьо мчав сухою дорогою до Чор-нилин. Кінь підносив високо ноги, вигнув у каблук шию, немов пишався тим, що несе такого гарного шляхтича...

Дороги Юзьо не знав. Переїхав Топорівці, Чор-нилину Малу, і став серед поля пильно розглядатись по дороговказах, що мальованими руками показували пальцем, куди їхати. Дорога йшла рівно і Юзьо не стямивсь, коли на далекій рівнині замаячіли верби і шляхотські загороди. В'їхавши в село, розпитав за своїми знакомими і йому показали знатну вибілену хату з ґанком, саме як хата Михасева.

Там мешкав знатний шляхотський дука Лукіян Качкенович гербу Сас. В селі його називали "сму-ком" — це назва густої кулеші з житньої муки, котру Лукіян дуже любив. Сам Луць був собі простим шляхтичем, але всіх синів посилав пильно до школи. Найстарший був уже судовим урядником, молодший священником; двох слідуючих забрав по шес-тій клясі до дому на господарство. Старший з них називався Каєтаном, молодший Юзем. Юзьо був ровесником Юзя. Старий Луць поважав дуже науку, хоч сам не був учений. Але знав цінити і гріш та набивав сороківцями горнятко одно за другим. Сини знов любили погуляти і пильненько слідили за старим, чи не дасться підглянути, куди гроші діває. Але старий був хитрий і не дався підійти. Мимо такого богацтва Луць не позволяв синам панувати. Ходили до школи, але не бачили на собі іншої одежі, як тую, що вшив Йосько, а чобіт тих, що зробив домашний швець; живитися мусіли тою "лєгуміною", яку їм привозив старий що четверга на станцію, наказуючи за кожним разом, щоби пильно училися, бо він бідний, і як не буде доброї кляси, то візьме їх до дому і заставить свині пасти.

Каєтан і Юзьо приняли Юзя дуже радо. Старий дізнавшися, хто приїхав приняв Юзя також радо. Він знав Михася добре і оцінив, що він варта. Заки Юзя угощували, Юзьо Луців метнувся в село до товаришів. Таких півгімназистів було у селі кількох і усі вони посходилися до старого Смука у хату. Юзьо усім подобався не лише своєю уродою, але й поведениям. Ставлячи своїх товаришів вище себе освітою, він не пускався на учені розговори, щоби себе не осмішити, і говорив лише про те, що сам добре знав. Так поступаючи, був він у товаристві не то можливим, але й любим, до чого помагала йому ще давна двірська оглада, котру ще ліпше виправив у товаристві дворакіа

Юзя усі полюбили відразу. Пішли гуртом по селу, заходили до шляхотських хат, де були дівчата. Відтак покликали музик. Юзьо танцював справно і дівчата за ним припадали. Але Юзя не дуже то манили шляхтянки, що кромі читання не уміли нічого більше, а про якусь огладу, як приміром у двірської еко-номівни, не було навіть і бесіди.

Вже було ген по півночі, як Юзьо вигулявшись доволі, вертав до дому. Пращаючися, запросив панів братів на слідуючу неділю до себе.

Юзьо вертаючи, був трохи зачемеричений, і став по полю блудити та не міг ніяк трафити на дорогу,

що вела до Чорнилини Малої. Але довго не міг пізнати, що блудить. Йому усе здавалося, що їде наперед, а він крутився у колесо по вузьких польських доріжках. Він трохи злякався і став шептати молитви. Йому нагадалося неодно, чого хлопцем наслухався від челяді. Але пригадав собі і спосіб, як боронитися від такої мани. Зліз з коня і держачись його за поводи, дав йому волю. Кінь схиляв голову до землі, став нюхати, а відтак повернувсь зовсім у противний бік, ніж Юзьо загадував їхати. Кінь від часу до часу схиляв голову до землі і ішов так, поки не показалися перші хати села. Тепер Юзьо пізнав уже дорогу, скочив на коня і почвалав до дому.

Уже зоріло, як Юзьо віх а в по подвіря. До нього прискочили два великі пси, що стояли на ланцюхах, а лише у ночі бігали по подвірю. Пси з разу лаяли, але скоро спізнали Юзя і стали леститись, підскакуючи до лиця, щоби конче поцілуватися на добрий-день... Юзьо розбудив наймита, віддав йому коня і пішов у хату.

Михась прокинувся:

— То ти, Юзю?

— Я.

— А деж ти до тепер пропадав.

— Я, тату, заблудив за Чорнилиною Малою.

— Ага, там коло цвинтаря... Воно правда, що там щось людий водить... Треба було коня самого пустити, то був би тебе випровадив...

— Яж так зробив, але таки добре наблукався, заки собі те нагадав...

— Ну, якже тебе приймали, у кого був?

— Насамперед заїхав я до Луця Качкеновича, що його смуком прозивають...

— Добрий шляхтич і богатий, лиш дуже скупий... А ще де?

— Та водили мене кудись по хатах його сини, сам не знаю, куди...

— Богато ти видав?

— Ні крейцара. Не дали мені навіть шклянки пива заплатити...

— Видно, шляхта. А тобі треба було їх запросити сюди...

— Я, тату, запросив на другу неділю.

— Дуже добре! так, то по шляхотськи! У нас так: або не пий чужого, а як пєш один, то постав два, тоді тебе люди будуть мати за люди. Ну, йдиж тепер проспися, доки сам схочеш...

Юзьо довго не міг заснути. Снувалося йому по голові, то шляхта, то поля вкриті збіжжям, по котрих блудив, то здавалося йому, що ще їде на коні...

Михась приладився славно на приняття гостей, що обіцялися приїхати в неділю. Нехай знають, що Михась, хоч і не вчений, але вміє шляхотський гонор вшанувати і не почастує "смуком",— подумав Михась усміхаючись злобно маючи на приміті Луця Качкеновича...

Шляхта додержала слова. В неділю приїхало їх вісьмох на гарних конях. Люди ззиралися на них; здавалося, що то які кватирмахи їдуть...

Михась вийшов з Юзем на ґанок.

— Витайте, панове браця, витайте! Дуже ми гостям раді, просимо в хату!

Шляхта пізіскакувала з коней. Михасеві наймити позабирали коней і повели в стайню.

— Сеню! — кликнув Михась,— памятати о конях!.. А ми тут не дамо гостям з голоду загинути.

Михась став з гостями знакомитись, випитувався за батьків, котрих знав добре. З деякими почувався навіть свояком.

Шляхта застала в хаті таку гостину, якої не надіялася. Вони Юзя так не приймали.

— Лише вам музик не спроваджу, панове — сказав Михась,— бо у мене нема дівчат, а самі з собою танцювати не будете...

Але те, що Міхаліна на столі поклала, а Михась казав принести від Іцка, вистало і за музику... Відтак ходили по селу, заглядали в кожний кут, поки не прикликали знов до вечері. Стефаньо держався оподалік від тих гостей. Вони видалися йому за учені і старші від нього. Між ними він був би попихачем, то волів піти в село між своїх хлопських ровесників, а за те вони його у всім слухали.

Гості від'їхали вже пізно в ніч, під доброю охотою. Залунала селом пісня, аж люди з хат вибігали дивитися, що то за біда співає...

З того часу Юзьо бував часто в Чорнилині і тут познакомився майже зі всіми. Запросили його, розуміється, і на празник св. Покрови.

Юзьо і не стямився, як пішов з шляхтою до о. Юліяна.

— Ходи, брацє, там то забава, аж любо! — говорили до Юзя.

— Хібаж до вашого священника можна кожному приходити на празник?

— Можна, але лише шляхтичеві. То зовсім інший чоловік, ніж другі попи...

І Юзьо справді побачив в особі о. Юліяна незвичайного священника.

О. Юліян привитав його, як давного знакомого.

— Славний ваш рід, панє добродзєю, повний шляхетських чеснот... Ваш дід поляг від кулі за шля-хотське добро, а батько так великодушно помагав покійній баронові... Я все знаю, панє добродзєю, бо я не нинішний... Прошу, панє Юзефє, забавляйтеся з братьми-шляхтою, як у себе дома! А ось мої дочки... Вандзю! — звернувся до старшої,— новий наш, а дуже милий гість... пан Юзеф Тарасович.

ії

Вандзя кивнула головою, начеб хотіла сказати: що мені там якогось Юзефа показуєш? — Але глипнула оком на такого бравого молодця, і мусіла до нього усміхнутися.

— Дуже я рада, що пізнала пана Юзефа...

О. Юліян ще не випускав свого гостя з під руки.

— Мусіло вам, пане Юзефє, бути дуже прикро по смерти баронової... Деж то з такого панства до рілі йти, під шляхотську стріху?..— Але то, панє добродзєю, також важна чеснота нашої шляхти, що не цурається плуга, батьківської рілі, а при тім знає пошанувати свій шляхотський гонор... У мене пане добродзєю, пів села по лаціні говорить, а всьо то моя заслуга... Я все кажу батькам: Давайте дітей учити, бо наука якраз для шляхтича... науки ніхто тобі не відбере...

Так балакав о. Юліян, поки не прийшли нові гості.

Забава йшла жваво. Молодіж танцювала, а між ними визначався Юзьо своєю складністю. Дочки господаря не могли начудуватися, що шляхтич танцює так гарно, як який панич. Дуже собі його подобали.

Юзьо теж частенько кидав очком на панночок а особливо на старшу, Вандзю. Молодша була трохи дзюбата і не конче йому подобалася. За те старша, Вандзя, була собі чудо-дівчина. Струнка, чорнява, з ясним волоссям, з синіми очима і густими бровами. Усе чорне, кромі усточок а коралевих і білих, як сніг зубків.

Підчас забави глипнув Юзьо до другої кімнати. Там стояли старші шляхтичі коло округлого стола, а деякі сиділи і грали в карти. Юзьо приглянувся блище і не міг зміркувати ані самої гри, ані того множества грошей, що лежали купою на столі.

— Що це за гра? — питає одного шляхтича.

— То фербель... Не знаєте?

— Я перший раз бачу... у нас фербля не грають.

— Дуже приємна гра,— пояснив шляхтич,— не треба довго розмишляти... кинеш карти і загортай гроші.

— Але можна і скоро програти...

— Певно; воно в картах усе так.

Але Юзьо не мав охоти пробувати щастя в картах. Його манили танці і дівчата. Найбільше крутився коло дочок о. Юліяна, вибираючи до танцю то одну, то другу.

Коли Юзьо вертав до дому, о. Юліян не залишив просити його, щоби не забував на його шляхот-ський дім, і відвідував його, коли ласка. Юзьо кори-став з того запрошення і, коли лише був в Чорнили-ні, не поминув приходства і вступив бодай на часок. Але гостинний о. Юліян не скоро випускав свого гостя. Впрочім гість сам не рад був відходити, бо тут і приймали щиро, і міг всілячини наслухатися від говіркого господаря. До

того і панночки були для нього дуже ласкаві. Жартували з ним, приговорювали та припрошували.

У Юзя заворушилося молоде серце. Сам не міг собі пояснити, для чого його сюди тягне і чому так тяжко приходиться звідсіля від'їздити... Дійшло до того, що Юзьо, не заглянувши навіть між шляхту, заїздив прямо на приходство і тут пересиджував до пізної ночі.

О. Юліян зміркував, що діялося в душі Юзя, і був з того радий. Він знав Юзів рід і умів оцінити, кілько Юзьо варт на гроші. Така партія видавалася йому дуже добра для Вандзі. Старий обчислив, що Вандзі ліпше вийти за Юзя, ніж за консиля-ра... Аби діло повести як слід, взяв він раз Вандзю на сповідь.

— Як тобі, Вандочко, подобається шляхтич?

— Гарний хлопець, нічого казати... І приятно з ним бавитися, танцює, як на шляхтича, не зле...

— І пішла би ти за нього?

— За нього піти? Най мене Бог боронить! Що би я на селі ціле життя робила? Що іншого поговорити з ним, забавитися, але віддаватися за капоту?.. Ніколи того не буде!

— Сама не знаєш, що говориш... Та капота золотом підбита... і будеш ціле життя панею.

— Не піду!

— Не будь дурна! — сказав о. Юліян вже сердито.— Хто тебе нині возьме, урядник чи дідич? і який урядник? Уважай, що тобі вже двайцять літ... далі-далі зачнеш старітися, а тут такий хороший хлопець, твій ровесник, пропадає за тобою...

— Та як пропадає? Що тато говорять?

— А я тобі кажу, що пропадає... інакше би сюди так часто не заїздив... Твоє діло лиш не пустити його від себе. Послухай мене старого, досвідченого батька, а будеш ціле життя панею...

Вандзя далася переконати і уложила собі плян, як має від тепер з Юзем поводитися.

Передовсім треба було гаразд зміркувати чи Юзьо справді до неї заїзджає. Тож при найблищій нагоді сховалася перед Юзем. До нього вийшла лише сестра і сказала, що Вандзі нема дома. Юзьо став ні в сих ні тих, засумувався і говорив мало, а незадовго пішов між шляхту.

Товариші знали, що Юзьо крутиться коло попівни і длятого на них забуває. Приняли його жартами.

— Щось ти, панє брацє, призабув на нас, старих товаришів...

— Тепер трохи більше роботи і часу не було,— відповів Юзьо,— а по такій їзді другий день утрачений...

— Але о плебанії не забуваєш! Го-го! знаємо ми... панна Вандзя в очко впала...

Юзьо почервонів як бурак.

— Що ви говорите, панове браця! Чи я так часто там буваю, чи що?

— Но, но, не відпирайся... ми тобі в дорогу заходити не будемо... Панна нічого... а чи ти думаєш на правду?

— А як би на-правду то що?

— Нічого, лиш мусиш викупитися, що береш нам панну з перед носа! — жартували товариші.

— Та що ви говорите? — або-ж то вона пішла би за мене?

Юзеві дуже подобалося таке говорения і в тій допер-ва хвилі прийшло йому на думку, чи не можна би з Вандою оженитися.

— Пійде, пійде, лиш бери... Але ми відтак не будемо мати інтересу ходити на пробоство.

— Стійте, лишиться ще друга...

— Кланяємось тобі за тоту другу... Вандзя то що іншого, а тамта неладна, дзюбата...

Юзьо, вертаючись до Пишневець, був в незвичайнім настрою душі. Таке з ним ще ніколи неводи-лося. Хібаж би так справді могло це бути, щоби Вандзя стала його жінкою?... Але чому її нині не було, коли знала, що він приїде? Хібаж це умисне?.. І чому він сам став якийсь, як би зварений, коли довідався, що Вандзі нема дома? Чогож його якось коло серця немило поскоботало?...— Такі питання снувалися одно за другим в Юзевій голові. Він тілько панночок бачив у своїм життю, тілько натанцювався, а ще ніколи не бувало з ним такого, як тепер. З Ван-дзею найлюбіще йому говорити, найскладніще танцювати... Юзьо почув, що любить Вандзю. Ну, а коли любить, то чомуж би не мав женитися з нею? Він нагадав собі свою вроду і випрямився на коні. Нагадав собі свій знатний маєток і прийшов до переконання, що і своєю вродою і своїм маєтком може сягнути по Вандзю, і вона не може йому відказати... Усміхався сам до себе любенько.— Гарна була жінка, аж завидувати будуть мені люди — закінчив він свої думки, коли віз див на подвіря

Поки що Юзьо не відкрив свойого почування нікому, навіть мамі не говорив ні слова. Залюблені мають однакову тактику: не признаватися

перед ніким і укривати своє почування, але так нескладно що всі можуть його бачити, саме тоді, коли влюбленому здається, що ніхто не бачить. Воно виглядає достоту так, як той подорожний, що криючись перед розбійником, сховає в стирту сіна саму голову...

Юзеві було страх пильно покінчити діло та запевнити себе, і мурашки бігали йому поза спиною за кожним разом, коли нагадав, що в Чорнилині тільки молодих учених шляхтичів, а всі бувають на "плєбанії". Готов йому перший-ліпший хопити дівчину зперед носа... Потішався лиш тим, що коли доси ніхто того не зробив, то й тепер не зробить... Але ледве показалося таке ясне сонце на любовнім Юзьовім небі, як знов наступила чорна хмарка... "А може — думав він — длятого жаден з них не брав її, що вона не хоче шляхтича? Тоді і мене би не схотіла тим більше... Але чому б мене мала не схотіти?..."

Юзьо мучився такою непевністю цілий тиждень. Перші дні пробуджуючоїся любо ви — то так, як березнева погода: на переміну нудьга, смуток і рожева радість. Юзьо рішив скінчити діло зараз першої неділі. Вибрався вчасніше, ніж звичайно, а по дорозі укладав собі в голові, що і як буде говорити.

Цим разом застав Вандзю дома. Але вона була якась незвичайна — чогось засумована, мало говорила і відповідала лиш на запитання дуже коротко. Зате старий о. Юліян був дуже веселий, наговорив цілу копицю приказок і бавив гостя, як умів найліпше. Йому помагала молодша дочка; вона тріпоталась, сміялася, щебетала... Своєю дорогою, що то щебетання дзюбатої панни видалось Юзеві краканням ворони. Він страшно нетерпеливився, а далі таки не втерпів, щоб не спитати:

— Що вам нині такого, панно Вандзю, може не здужаєте?

— Я зовсім здорова... але кожний має в життю такі хвилі, що йому життя не миле...

Юзьо не питав більше і засумувався теж. Річ ясна, що о освідчинах не могло бути й мови, байдужність Вандзі віднимала у нього всю відвагу і помішала всі пляни... Зараз по вечері від'їхав. О. Юліян кілька разів зглядався значучо на дочку і не міг зрозуміти її поведення.

— Що ти, Вандзю, гедзишся і сама відтручуєш щастя, яке тобі доля в руки пхає?... Чекай, візьме тебе принц...

— Я на принца не чекаю, коли Юзьо має бути мій,— сказала дівчина, злобно усміхаючися.— Тато того не розуміють. Хіба хочете, щоб я йому кидалася на шию? Тоді певно утік би...

— Гм-гм! з тебе, бачу великий фільозоф... Тілько, щоби ти себе не перемудрила...

Кивав на неї пальцем.

Юзьо знов був сьогодня в розпуці. Йому, здавалося, що Вандзя відгадала його гадки і дає йому пізнати, щоби собі даремно не завертав голови... А вона така гарна, як той ангелі а така добра! Без неї мені життя нема... І знов почались в Юзевій душі березневі хвилі — раз шаруга така, що кости морозить, то знов ясне сонце показує своє усміхнене личко... "Ні, я її таки мушу взяти, щоб мав на колінах просити... Золоту корону на її голові покладу, сороківцями

Стежку ЇЙ ВИСТеЛЮ, І МУСИТЬ ПІТИ За мене... В ПОСЛІДт

нім разі треба звернутись о поміч до о. Юліяна. Він такий для мене добрий і певно мені поможе..."

Юзьо перемучився так аж дві неділі, бо якось не випадало що тижня шлятися до Чорнилини, аби часом не збудити підозріння у батька. З того боку він добачив найбільшу перешкоду...

На приходстві всі дивувалися, чому цеї неділі Юзьо не приїхав. О. Юліян вже трохи побоювався, чи може шляхтич не зразився байдужістю Вандзі... Але Вандзя була певна, що Юзьо ще верне. Як же би мав не вертати?... Вона при помочі батька обчислила, що Юзьо мати-ме до двайцять тисяч маєтку, а при її праці і ощадності можна вже бути панею... Вандзя вже уложила собі, які заведе у себе порядки. Мусить мати гарну повозку, восковану підлогу, а тоді і духу шляхотського в хаті не буде. Та бо то шляхта в тім Закуттю страх неотесана! навіть не можна йти в порівняння з шляхтою чорнилинською... Жаден з них не то, що нічого не вчився, але й не знає, що то хустка від носа...

Вандзине прочуття справдилося. На другу неділю Юзьо приїхав. У неї забило серце, коли побачила Юзевого гарного коня. Сьогодня рішила бути веселою, щоби Юзя осмілити. Привіталася з ним весело, подаючи йому руку. Юзеві розяснилося лице.

— Пан Юзеф не були ласкаві минувшої неділі...

— Хіба ви на мене ждали?

— Може хто ждав,—сказала Вандзя, понуривши очі в землю.

Були в кімнаті самі. Сестра пішла до кухні, а о. Юліян правив ще вечірню. Юзьо зміркував, що тепер найвідповідніша хвиля до приступу.

— Панно Вандзю! — промовив він.— Не повірите, як мені послідного разу кривавилось серце, що ви були якісь такі... чи сумні, чи байдужі для мене...

— Чоловік не може бути все однаковий... всіляко буває. Але що вам так на тім залежить, чи я сумна, чи весела?

— О, мені дуже на тім залежить. Я би хотів, щоби ви були ціле життя такі веселі, як весняне сонечко, бо я вас, панно Вандзю, дуже люблю...

— Що ви говорите, панє Юзефє! ще хто почує... Як можна так з сироти насміватися?...

— Я щиро говорю, бігме! я вас дуже люблю і прошу о вашу руку... Панно Вандзю! не пожалуєте того. Я для вас нічого не пожалую, сороківцями вас обсиплю...

— І я вас люблю, пане Юзефє, і вірю вашому слову... Не знаю лише, що тато на це скаже...

Юзьо страх утішився!

— Я — каже — тата на колінах буду просити, аби нас не розлучав, бо без вас мені життя немиле...

Балакали так довгенько, сидячи біля себе, а Юзьо не випускав Вандзиної руки з своїх рук і заєдно цілував. Вандзя читала богато романів і знала, як залюб-лені поводяться з собою. Сестра, як навмисне не приходила до хати. О. Юліян вернув з церкви. Молодята не чули, коли він увійшов до свойого покою і передягався з реверенди в свій зеленкуватий сурдут. Глипнувши через двері на молодят, догадався, що діло покінчене. Аби їх не налякати, він насамперед закашляв здорово, заки увійшов туди. Молоді відсунулись від себе.

— Пана Юзефа коханого покорний слуга! Як ся маєте? Прецінь не забули на нас... Що то вам перешкодило попередньої неділі? чейже не недуга, не дай Боже... Як родичі добродії? Здорові?

— Дякую, здорові.

Тепер зявилася і сестра, несучи каву на таці з всі-ми приборами.

Юзьові кава сьогодня чомусь не йшла в смак. Щось його коло серця так скоботало, що аж кава видалась йому за нудка. Йому було й без того

солодко. Він дивився заєдно в склянку не підводячи на нікого очей. Ждав лише, щоби поговорити з о. Юліяном на самоті, бо діло було доперва до половини скінчене. Гордий піп готов не позволити...

Скінчилася кава і Юзьо пішов з о. Юліяном до канцелярії на файку.

— Ну і щож там чувати, мій коханий панє Юзе-фє? — заговорив о. Юліян.

Юзьо рішився приступити відразу до діла. Коли раз відважився на одно, то чогож ставати в половині дороги?

— Ксєнже пробощу! — сказав Юзьо, цілуючи пухкеньку руку о. Юліяна,— я прошу о руку панни Ван-дзі і прошу мені тої ласки не відказати.

О. Юліян настроїв свою усмішку на зачудування.

— То, панє добродзєю, справа, над котрою треба застановитися... Передовсім буде це залежати від моєї дочки, котрій я полишаю зовсім свобідну волю...

— Панна Вандзя — перебив Юзьо — вже пристала і вона мене любить... А мене знаєте не від нині...

— Певно, що знаю з найліпшого боку, панє добродзєю... Вандо, Вандечко! ходи но сюди!

Вандзя станула в порозі.

— Любиш пана Юзефа?

Вандзя спустила очі в низ і гарно засоромилася.

— От, як то молоді ошукують старих... і десь там поза мої плечі змовляються... Почекай! — і о. Юліян, удаючи сердитого, взяв Ванду за руку, злучив її рукою Юзя і каже:

— На! Най вас Бог благословить: Я позваляю. Зі сторони моральної діло було покінчене, треба було його ще обговорити зі сторони маєткової.

— Ми повинні були від того зачати мій коханий Юзефє, що тепер маємо обговорити,— сказав о. Юліян.— По перше, не надійся від мене грошей, бо я їх не маю. Що нині може мати бідний піп на шляхетській парафії? Що іншого ваш піп, між хлопами, а що іншого я тут, де мушу все робити з приязні і за добре слово...

Юзьо хотів сказати, що у нього гроші не мають значіння, та о. Юліян говорив дальше:

— Дам виправу, як належиться і дещо на господарство, а більше нічого...

— Згода! — сказав Юзьо.

— По друге, чи ти певний, що твій тато тобі позволить?

— Не знаю, але буду просити. Скажу...

— Чекай, о тім ще поговоримо.

— По-перше: що з твоїм військом?

— То дрібниця! Тато гадають так зробити: купують для мене грунт, ставлять мені хату під окремим нумером, записують то на мене і будуть мене рекля-мувати.

— Добре, а чи то вже так уложене, чи ти собі лиш так думаєш?

— Вже уложене... вже й місце на хату визначене.

— То ще ліпше... Але треба тобі знати, що будучи малолітнім, не зможеш вести цілком самостійно господарства. Все тобі родич буде сидіти на карку і перебивати ваші пляни...

— Ну, то щож зробити, чекати ще чотири роки?

— То можна переробити,— сказав о. Юліян. Треба конечно намовляти тата, щоби тебе зробив повноліт-ним, ще заки довідається, що ти заручений з Вандою... Бо як би тато довідався о тім, ще заки ти малолітній, то певно не увільнить тебе зпід опіки...

Юзеві заімпонувала прозорість будучого тестя. Такого він би був ніколи не придумав — і для того рішився в усім його рад слухати. Дальше рішили, що Юзьо повинен як найрідше бувати в Чорнилині, щоби не звернути уваги других людий, які би доповіли Михасеві...

— Як поберетеся, тоді будете дивитись одно на друге ціле життя, а тепер треба пожертвуватись...

Коли Юзьо від'їхав до дому, о. Юліян, цілуючи Вандзю в чоло, каже;

— Виграласъ доню, терно!

XVI

Михась ладився до реклямації сина.

Звіз матеріял на хату і будинки господарські, до будови спровадив майстрів Німців з Калинова. Трафилося також купити землю — і Михась

випорпав з під печі одно збанятко з сороківцями. Землю записав Михась на Юзя у катастрі, бо тогді ще не було земельних книг. Михась казав ставити хату і будинки достоту такі, як були його, навіть такого розміру.

В будові хат богатшої шляхти пробивається консерватизм. Всюди однаковий своєрідний стиль, старий і нікому не приходить на гадку заводити якунебудь новість. Кожна така хата ріжниться від хати селянської лише тим, що має з переду ґанок та більші вікна, а на горі димар. З переду виглядає така хата з ґанком і великими вікнами по обох боках ґанку, симетрично. За те немає симетрії при задних дверох ґанку; по однім боці велике вікно від алькира, по другім боці мале, звичайно ократоване віконце від комори. Здалеку виглядає така хата, як лице чоловіка з підрізаним носом, та вибитим одним оком.

Таку самісіньку хату казав Михась ставити синові. Місце було вибране на Михасевім огороді понище, а хата Михасева стояла на горбку, то він міг із задних дверий видіти, що робилося на Юзевім обійстю.

Будова зачалася зараз з весною і йшла скоро, бо Михась не жалував грошей. На другий рік мав Юзьо ставитися до бранки і для того батько так спішився. Зараз по реклямації Юзьо мав зачати господа-рити по своїм, хоч усе ще під наглядом батька...

За той час Юзьо рідко коли заїжджав до своєї судженої в Чорнилині. Послухав ради о. Юліяна, хотяй йому з тим зле було — дуже тужив за своєю любкою.

Збудовану, виліплену і вибілену хату покищо замкнули, позабивавши вікна дошками.

Юзьо не зрадив перед ніким своєї любови. Навіть Міхалина нічого про те не знала... Половина Юзевих намірів здійснилася; треба було ще виєднати у батька повнолітність. Юзьо придумував над тим, якби підійти батька.

— Я би татові мав щось сказати,— заговорив він раз до Михася.— Мені мовили шляхтичі з Чорнилини, що я не можу розпочинати свого господарства, поки тато не зроблять мене повнолітним... Ну, але це буде тяжко...

— Чому так тяжко? — відповів Михась.— Як треба, то зробиться... А ти хотів би вийти з під моєї руки? Зле тобі?

— Мені зовсім добре, тілько усі кажуть, що так треба зробити, щоби не мати завязаних рук... Але нема що про це говорити, бо це має бути дуже трудно...

— Як треба, то нічого трудного нема! — Повторив батько.— Я над цим подумаю...

Юзеве бажання стати власновільним Михась приписував його власній амбіції, а що випробував, що Юзьо був добрий господар, статочний, не піяк, ані картяр, длятого не бачив у цьому ніякої небеспеки.

Юзьо заходився із своїм пляном коло матери.

— Знають мама, що як я нарік обійму своє господарство, хотівби пробувати торгівлі кіньми... невеличкої, оттак, як робить Шевко із Закуття. Осінню накупить хлопських хабет, зимою підгодує, а на весну бере гроші... То ліпший інтерес, чим на збіжу або сви-ньох.

— Можеби з того що було... ти добре розумієшся на коньох... Тільки, щоби не богато на раз...

— Та богато не мав би я навіть де подіти... Лиш одна перешкода заходить: я ще малолітний та ніхто не схоче зі мною заходити у жадні діла.

— Ну щож на це порадиш? Треба виждати на повні літа.

— Е, на це є спосіб, лише трудний, а може тато не схотять... Моглиби мене у суді зробити власновіль-ним...

— Та чому би тато не хотів? Я сама з ним про те поговорю.

І справді, ще того самого вечера говорила Міхаліна з чоловіком.

— Цікавий я,— сказав Михась,— чого йому так пильно з тим, чи лишень сама амбіція?

— Ні, він задумує провадити інтерес кіньми так, як Шевко... Сьогодні звірився мені із цим.

Михась призадумався.

— Знаєш, може би воно й добре було... От Шевко доробився на тім маєтку, і тепер мало що мені не дорів-нує... Але шельма той Юзик! Чому він мені цього не сказав?... Він до того буде добрий, бо ощадний і не піяк. Видно будуть з нього люди... На коньох розуміється добре; впрочім і я йому дещо пораджу... Може зробити гроші...

Другої днини поїхав Михась до суду і там поробив потрібні кроки, щоби Юзя зробити повнолітним. Прикликали Юзя і переконалися, що то чоловік розважний та доспілий. Не було перешкоди.

Тимчасом Михась подав о реклямацію сина. Мимо того Юзьо мусів ставитися під міру. Комісія не могла натішитись так гарно збудованим чоловіком, а Михась, сидючи при цій комісії не чувся з радости, що має такого гарного сина. Юзя записали до кінноти, бо самий до неї просився. Але реклямацію при-ймили, бо Михась виказався, що Юзьо господар на своїм грунті.

Коли Юзьо доніс о. Юліянові, що і ця перешкода вже усунена, старий аж поклепав його по плечі.

— Тепер можеш поговорити з татом і робім весілля... Про решту, що буде потрібно, я самий з паном Міхалом поговорю...

Однаково Юзьеві не без причини здавалося, що тепер приходить найважнійша перешкода. Нераз, він зачував, як батько бажав собі, щоби його невісткою була шляхтянка з доброго дому, котраб на усьому розумілася, та не цуралася ніякої роботи. Правда, що Вандзя також гербова шляхтянка, але усеж таки у чужому гнізді вихована... Будь що будь — треба було і ту перепону переломити.

Одного разу стояв Михась з Юзем на городі і приглядався, як до Юзевої хати прибивали майстри вікна.

— Ну, сину, уже і власну хату маєш; требаби тобі лише жінки...

— Я, тату, саме гадаю женитися...

— Добре маєш! Найліпше оженитися за молоду...

— Я хотів з татом про це говорити...

— Дуже добре, говорім! З кимже ти гадаєш женитися, чи ти вже вибрав, чи ні?

— Вже вибрав.

— От гаразд! Говори, котра... Певно мій син добрий смак має...

— Я беру панну Вандзю, дочку о. Юліяна Гримали Бичанського з Чорнилини Великої...

Юзьо виговорив ці слова одним духом, щоби придавити сильні удари серця.

Михась, почувши ці слова, опустив руки. Похитав головою і каже:

— То, сину, не для тебе пара. У нашому роді ще не було попадянки, а до того щей Ванди, і не буде!...

— Але прошу тата, вона така шляхтянка, якби й ми... гербу Гримала...

— Най вона собі гримає, як хоче, але моєю синовою вона не буде. Я там на її лєгітімацію не дивлюся, але то не нашого крою шляхта... Нехай би там і попадянка, але чорт з такими попадянками, що Бандами звуться... Ванда — то була якась княгиня польська, а наших, українських Вандів нема...

Тепер з черги зачудувався Юзьо. Того він ніколи не чув. Зараз доміркувався, що то вплив пишневець-кого священника, до котрого Михась часто заходив.

І справді, Михась жив добре з пишневецьким паро хом тай стояв під його впливом, як і усі пишне-вецькі хлопи. Через те Михась не хотів ані чути про польське повстання, з котрим закутянська шляхта більше менше симпатизувала. До Михася з першу заїздили якісь чужі пани, заїздили і дооколичні дідичі, котрі старалися замотати шляхту до своєї справи... З Закуття навіть пішло двох-трох шляхтичів до повстання; другі, як Шевко, належали до повстанчого комітету, переховували у себе повстанців, переховували й зброю... Михась, за порадою пишневець-кого священника, про це чути не хотів. "Дайте мені, панове, святий спокій! Хіба хочете, щоби я брав фузію, чи що там, та йшов на Москалів? Колижбо з мене нездарний стрілець".— "Того ніхто від вас не вимагає, але усе ви моглиб помогти і грішми і ще дечим".— "Мої гроші, панове, в земли, бігме! у господарстві... зза шкіри їх не вилуплю, а помагати вам ніучому не можу, бо я між хлопами сиджу, а вони знають кожний мій крок... наробили би біди і мені і вам... Таким способом Михась спекався непрошених гостий. О значінні і цілях повстання поучив Михася

пишневецький парох, котрий йому говорив що: "Українцям не інтерес мішатися до чужих справ..." Від нього то Михась знав і за Ванду...

— Тату! — сказав з жаром Юзьо,— я її страх люблю! я без неї жити не можу...

— Нічого тобі ані раз без неї не станеться... Пожди трохи то й забудеш, бо ти ще молодий... На таке подружжя я не дозволю ніколи!

— Тату, не робіть того! благаю вас... Я згину!

— Було зі мною перше о тім поговорити, то було би так далеко не зайшло... От синочок! Я гадав, що він між шляхту їздить, а він якимсь там Вандам зазирає в зуби...

— Таточку! — молив Юзьо, складаючи руки,— я її мушу взяти!

— Тоді її візьмеш, як на моїй долоні волосся виросте... Ось маєш віз і перевіз! Тай не лізь мені більше з тим в очі,— мовив уже сердито Михась, почервонівши, як буряк,— бо візьму за гичку і випарю, як за то твоє економство... тямиш? Я би тобі зараз тепер записав лік, колиб ось люди не дивилися на нас...

— Тату! змилосердіться, надімною!

— Йди до дідька, бо бігме випарю! В моїм роді ніякої Ванди ще не було... На таке подружжя я не дозволю...

Михась пішов у хату, трясучись зі злости. Міхаліна не знала, з чого це, бо Юзьо ще не говорив про те з нею.

— Уяви собі того ледаря, ту мою гризоту! — почав Михась.— Шельма хоче женитися з попадянкою, та ще з якою? З якоюсь зателепаною Вандою!...

— Хто такий?

— Хто? Твій Юзуньо велебний! Я гадав, що він до шляхти заїжджає в Чорнилині, а його той старий лис... той солоденький Бичанський засилив... О! Гримала!...

шляхтич!... бодай тобі гримало в голові, як в жорнах.., А диви! захотілося циганові марципанів...

— Я чула,— замітила Міхаліна,— що то дуже порядний чоловік...

— Може кому порядний, мені ні. Хіба тому порядний, що в костелі казання говорить та панам лижеться... Я його ліпше знаю. Він шляхту розпиває, зі шкіри лупить та картами ограблює... Знаю я тую птицю!

Михась такий був сердитий, що годі було з ним більше сперечатись. Міхаліна відложила це на ліпший час. Поки-що хотіла поговорити з сином.

Юзьо ходив по обійстю сумний, як хмара, коли до нього надійшла мати.

— Сину мій, сину! чи я собі на то заслужила, щоби ти передімною таку важну річ таїв? — почала Міхаліна з докором, трохи не розплакалась.

— Даруйте мені, мамо, що так сталося. Я хотів з вами про це поговорити, та нині тато сам зачав за жінку тай так прийшло до того.

Юзьо поцілував маму в руку.

— Треба було на то тата перше приготовити, а ти зачав так просто з моста... Тато, як знаєш, упертий... не легка буде тепер справа.

— Мамо, я без неї жити не можу...

— Котраж то називається Вандою, бо я обі виділа в костелі... старша чи молодша?

Зітхнув.

— Старша.

— Гарна дівчина... Але вона либонь твоя ровесниця, то для тебе трохи за стара...

— Мамо, я без неї загину! — лепетав Юзьо крізь сльози.— Помагайте мені, бо смерть собі зроблю...

Міхаліна своїм жіночим почуванням розуміла правила любови ліпше, ніж Михась. Любов сина взяла її за серце і вона рішилася помагати йому.

Через кілька днів ходили всі як сновиди. Один Стефаньо був веселий, бо про ніщо не знав.

Міхаліна не говорила ще нічого; ждали, поки чоловік успокоївся. Вибрала трохи ясніщу хвилю і каже до чоловіка:

— Слухай, Михасю, поговорім о тім розважно.

— О чім?

— Та о Юзевім весіллю..

— Як-що то весілля має бути з тою якоюсь Вандою, то хіба аж по моїй смерти...

— Михасю! лиш не так горяче.. Не знаєш дівчини, не видів її, а таке говориш...

— Не потребую її видіти. Знаю, з якого гнізда птиця, то досить для мене!

— Та чиж то конче мусить бути проста шляхтянка? Як трохи більше знає, то і Юзеві і нам буде милійше...

— Я того не кажу. Найби і попадянка, аби не та Ванда... Знаю, який батько, а яблоко не далеко від яблоні відкотилося...

— Тай про батька не можна нічого злого сказати... бодай я нічого не чула... Шляхта його хвалить...

— Бо дурна! Він її трує своєю лисячою солодкістю тай всі потуманіли. Насамперед... який він піп, як з попами не жиє? Який би я був шляхтич, як би я шляхти цурався.

" — Бо тоті попи не такі... ріжні бувають...

— Нехай і так, але тримаються купи і то мені подобається. Але це би ще дурниця... Він грає в карти!

— Або то люди в карти не грають?

— Фальшивими картами? — крикнув Михась і луснув кулаком о стіл.— Був же ізза того процес і одного шляхтича, його спільника, навіть засудили, а він солоденький, викрутився... І я би мав мого сина там женити?.. Тобі здається, що я ось тут сиджу і нічого не знаю?

— Ти ж ніколи мені того не говорив...

— Бо мені не треба було! Тай тепер-би не говорив, якби ти мене за язик не тягла...

На тім бесіда урвалася.

Міхаліна втратила всю надію на успіх. їй було жаль дитини і хотіла синові відрадити.

— Зле, Юзю! Тато має важні причини, що не хоче позволити. Той твій Бичанський має бути шулєр, що фальшивими картами грає...

Юзя те ніяк не відстрашило. Йому також не подобалося, що його будучий тесть грає в карти, але він прецінь з ним жити не буде, а дочка в карти не грає.

— Що вона, мамо, тому винна, що її батько не такий, як треба?

— Воно правда, але таки не випадає тобі з такими людьми недоброї слави дружитися...

— За пізно мамо! серце не навчити,— сказав понуро Юзьо.

Зараз слідуючої неділі Юзьо, не кажучи нікому нічого, махнув до Чорнилини.

— Щож там доброго чувати, мій дорогий зятю? — привитав його о. Юліян.

— Зле чувати,— відрік Юзьо.

— Може тато не віддав вам хати?

— Віддав, се не те.

— Може реклямацію відкинули?

— Ні, реклямація є.

— Певно суд не хотів вас зробити власновіль-ним...

— І то ні, я вже власновільний.

— Тато не хоче ніяк позволити на моє подружжа з Вандзею.

— Це дрібниця, коли тільки ви схочете...

— Яким же способом?

— Зовсім простим. Ви власновільні, і тато не має права вам боронити женитися.

— А як не хоче поблагословити?

— Поблагословить, коли побачить, що нічого не вдіє...

Юзьо пізнав в мить хитрість о. Юліяна. Отже то до того він намовляв його до виєднання собі власно-вільности, хоч так обернув річ до гори дном... Перше Юзеві здавалося, що о. Юліян тільки для того намовляв його старатися о власновільність, бо по заручинах тато не освободив би його, а держав би під своєю рукою. Тепер Юзьо зміркував, що значить бути власно-вільним і нащо воно може придатися... Така хитрість о. Юліяна його налякала Зараз і совість обізвалася о своє. Це, що він так хитро підійшов рідного батька, не годилося з його поглядами на гонор.

— Мені страшно йти з батьком на перебій,— сказав він.— Батько в найліпшій вірі зробив мене пов-нолітним, то воно було би не гонорово...

— Не гонорово, але здорово... Скажиж мені, як тут інакше зробити?

— Ждати!

— Га, коли так,— каже о. Юліян, ударяючи себе по полах,— то ліпше було не зачинати. Я не маю жадної поруки, що ви додержите слова через чотири роки, чи кілько там... Вандзю видам, за кого трафиться...

О. Юліян знав, що ударяє найтящим тараном.

— Алеж отче, присягаю вам, що лише Вандзя буде моєю... слова я не зломлю!

— Так говорите, бо ви ще молоді, але я не можу з своєю дитиною грати в льотерію...

Юзьо був в розпуці.

Вандзя прислухувалася з другої кімнати тій важній розмові і длятого увійшла аж як розмова скінчилася.

— Що тут такого сталося? — запитала подаючи Юзеві руку.

— Що сталося? — каже о. Юліян,— нічого... Ми були дуже недотепні, що діло почали з малолітним... Батько пана Юзефа не позволяє, щоб він з попа-дянкою женився...

— Ох! нещаслива я! — заголосила Вандзя, закриваючи лице руками.

— Вандзю! треба мати розум! — говорив батько,— ми всі тут винуваті, а пан Юзеф до того ще ма-лоліт'ний...

— Який малолітний? — обзивається Юзьо, бо ті слова зачепили його амбіцію.— Маю прецінь декрет, що я вже власновільний.

— Але з того декрету не хочете користати, а так роблять лиш недолітки, що не вміють вихіснувати свойого права... На що то було зачинати? — говорив о. Юліян уже з докором.— Ви запропастили долю дівчині... а то не по шляхотськи...

— Але ж хочу женитися! — замітив Юзьо.— Без панни Вандзі мені життя немає...

— Та як женитися, проти волі батька?

— А хоч би і проти волі! Як не буде по доброму, то так мусить бути!

Тимчасом Вандзя сиділа на канапі і руки ломила в розпуці.

— Ах! я нещаслива! бодай би я була дитиною умерла.

— Панно, Вандзю, не плачте, бо згину... Все зроблю для вас, для вашого щастя... Аби я мав у світ за очі піти, щоби лише з вами...

— На то я би знов не позволив! — каже о. Юліян.— Я мушу мати свою дитину все на оці...

Юзьо уговорював Вандзю, як міг. Цілував її по руках, лепетав:

— Вандзю, Вандечко! не кровав мого серця. Усьо буде добре... я тата ублагаю...

— А як не дасться ублагати? — питає о. Юліян.

— Тоді піду проти його волі, використаю мою власновільність...

— Так то розумно! — скликнув о. Юліян.— Перестань, Вандзю, плакати...

Вандзя успокоїлася, утираючи заплакані очі.

— А чи то певне, що ви говорите? — спитав ще о. Юліян.

— Даю моє шляхотське слово!

— От бідна дівчина! — говорив ніби до себе о. Юліян, ходячи по хаті. — Нащо тобі було попадянкою родитися. Шляхта тебе цурається, хоч ти така добра шляхтянка, як і вони... Але де тепер "цноти" шляхетські? Де? Всьо то за мамоною біжить, як муха за медом...

Та молоді вже не слухали того монольогу о. Юлі-яна. Вони сиділи біля себе, держачись за руки, і були щасливі...

XVII.

Другої днини Михась проти свойого звичаю спитав Юзя:

— Куди ти вчера їздив?

— До Чорнилини, до моєї судженої...

— Хлопче! — крикнув Михась, аж вікна задзвеніли,— я раз казав: вибий собі ті дурниці з голови, бо я на то не позволю!

— Я, прошу тата, власновільний і мені позволения не треба,— сказав твердо Юзьо.

Михась не надіявся такого слова. Його поразило немов громом. Станув серед хати як закаменілий. Кілька хвиль не міг слова промовити, в голові йому шуміло, наче в млині. Він, Михась стрінувся з бунтом рідного сина, коханої дитини, для котрої зробив би все, життя своє віддав би... Михась нагадав собі, що Юзя визволив з під своєї опіки. А то визволення видурено у нього так хитро, що не оглянувся...

— Отже на то ти видурив у мене власновіль-ність? — заговорив він до сина.— Так ти одурив рідного батька! Гляди, чи то вийде тобі на здоровля... І щож, таки хочеш користати з своєї власновільнос-ти? — питав дальше Михась, дивлячись на Юзя.

— Хочу, коли не можна інакше.— Відповів син, понуривши очі в землю.

— Коли так, то фора з двора, панє брацє! аби тут і дух твій не пах! Марш на своє! з нами квіта! —. і Михась отворив широко двері, показуючи їх рукою синові.

Юзьо пізнав, що вразив батьківське серце. Клякнув перед ним, складаючи руки.

— Тату, таточку! даруйте мені це! не гудіть мене! Щож я бідний маю робити, коли серце так хоче? Не відтручуйте мене від себе.

— Марш! — заверещав Михась,— тут для двох власновільних нема місця!

— Тату, вибачте! — Благав Юзьо крізь плач. Але Михась був неумолимий.

— Не скавули, щенюку, і не доводи мене до гріха, бо як візьму нагайку, то нагадаю тобі економ-ство... Марш мені з очей! — і Михась кинувся до алькиря за нагайкою, потручуючи Юзя, коли той хотів хапати його за коліна.

Не було ради. Юзьо проковтуючи сльози, вийшов на двір. В ґанку стрінувся з матірю, що почувши крик Михася бігла ні жива ні мертва у хату.

— Мамо, мамо! — звернувся Юзьо до неї,— тато мене виганяє...

Міхаліна вбігла в хату.

— Михасю, бійся Бога, вгамуйся! Як можна рідну дитину з хати виганяти?

— Він вже пан, власновільний... най йде на свій хліб... Не бійся, батько вже постарався, що син матиме на чім панувати, ото вже тепер не треба батька, можна й проти нього стати... А тут двох панів за багато! Най йде на своє панство. Най має своє гні-здочко, бо моє, шляхетське, для нього чуже...

Михась був такий лютий, що небезпечно було з ним перечитися.

В хаті Михася настав сум, як по вмерлім. Вістка об тім, що Михась нагнав сина, розійшлася блискавкою. Слуги шептали собі по кутах і жалували Юзя. Міхаліна плакала. Стефаньо вернувся з поля і не знав, що на те порадити. Ще на подвірю йому сказали, що сталося.

Юзьо стояв в городі, опершись руками на пліт. Дивився в даль, не тямлячи, що з ним робиться. Розум дораджував йому забути про Вандзю і покоритися перед батьком. Того домагалося його сумління. Але серце бунтувалося; Вандзя запустила в ньому сильне коріння. Вирвати його — значило роздерти бідне серце.

Вже смеркалося. Стефаньо, розвідавши від челяді все подрібно, пошукав за братом. Прийшов до нього так, що той не чув, коли Стефаньо положив руку на плече брата.

— Юзьо, брате мій бідний, що з тобою?

Юзьо начеб прокинувся зі сну. Це була перша людина, що до нього сьогодні так мягко заговорила. Юзьо кинувся до Стефаня, обняв його за шию і став страшно плакати. Стефаньові теж станули сльози в очах. Голубив брата до себе, пригортав до грудей, гладив по лиці своїми мозолястими руками і успоко-ював, як міг. Але Юзьо плакав, не міг прийти до слова, хоч кулаком рот затикав, аби троха вгамуватися.

— Стефаню, брате мій! я дуже нещасливий...

— Успокійся, воно ще буде інакше... Я сам тата перепрошу.

— Подумай собі, мене тато вигнав з хати, як пса...

— Тато дасться перепросити, я знаю. Він лиш розжалений на тебе, що хочеш проти його волі женитися... Який чорт надав тую дурну козу, що через неї тілько гризоти!

— Не говори так, Стефане! ти не знаєш, як я її люблю... жити без неї не можу...

— Тьфу! якась біда причепилася! А щож зробиш, як тато не позволить?

— Най робиться, що хоче, я мушу її взяти... Ко-би ти знав, яка вона гарна!

— Тобі все дурне в голові... Слухай, Юзик! тут треба найперше про це подумати, як тата перепросити, бо нещаслива твоя година...

— Роби, брате, що можеш, бо я ледви на ногах стою. Я сьогодня не мав нічого в роті...

— Ось як воно! тьфу! через дурну дівку... Зажди тут недалеко, я буду з татом говорити...

Стефаньо побіг в хату. Михась сидів при столі, оперши голову на руки. В другім кінці сиділа Міхаліна з заплаканими очима та йно порохкувала. Стефаньо підійшов і поцілував батька в руку. Михась прокинувся.

— То ти, Стефаню? Ти мій господарику любий! — заговорив до нього Михась, гладячи його по голові, і пробував усміхнутися.— Богато нині зорали?

— Зоралисьмо шмат, але завтра ще годі буде сіяти, бо ще земля дуже вохка...

— Роби як знаєш... Моя голова тепер така розбита, що я не можу о нічім гаразд подумати...

— Ей бо тату, ви собі то так дуже до голови берете, а то ніщо не варте... Чи то варто задля якоїсь там попадянки так гризтися?

— Говориш, бо не знаєш, як то було....Той ледар мені говорить, що не потребує мойого дозволу, бо він власновільний...

— Говорить, бо ще дурний... Годіж його за те з хати виганяти... таж то ваша дитина!

Михась змяк від тих простих слів свойого сина, в очах станули йому сльози.

— Так, так, тату! Най вас Юзик перепросить і всьо буде гаразд. Він также бідний: сьогодні не їв нічого цілий день...

— А гадаєш, що я їв? — сказав Михась.— Ми всі постили.

— Тьфу на ню! Сумуєте, як по мерці, а бігме на все те лиш би плюнути...

Михась не говорив нічого. Не хотів сказати "добре", але і не мав відваги сказати: "ні". Стефаньо скористав з цього і вибіг на двір та став кликати Юзя.

— Іди, перепроси тата і не будь дурним! — мовив Стефаньо, ведучи Юзя за руку:

— Тату простіть мені! вибачте дурне слово! — сказав Юзьо крізь сльози, беручи батька за коліна.

— Ой, сину, сину! коби ти знав, як тяжко ти зранив батьківське серце? Я би за тебе життя віддав... я ж це для твого добра роблю, що не позваляю тобі з нею женитися. Ти не знаєш, що то за люди... ти дивишся лиш на гарний писочок, а більше нічо тобі не в голові...

Юзьо не сказав нічого. Тепер не пора було переконувати батька о правах серця... Міхаліна встала і почала Юзя цілувати та голубити. Юзьо поцілував брата.

— Спасибіг тобі, брате, що поміг мені тата перепросити!

У хаті стало прояснюватися по цілодневній тучі. Посідали до вечері. Але не було уже того, що дав-нійше. Річ була зроблена лише до половини і ніхто не міг угадати, який буде кінець. Михась не знав, чи Юзьо відцурається своєї любови: Юзьо не знав, чи батько таки дасться ублагати і позволить, щоби він з Вандзею оженився... Михась рішився твердо стояти при своїм,

Юзьо не гадав ломити свого слова. Міхаліна і Стефа-ньо не знали, що з цього ще вийде.

У такій напруженій непевності оставали усі кілька днів. Кожньому було пильно дізнатися кінця, а ко-жньому здавалося, що ще не час розпочинати... А таки треба було кінчити, бо така пітьма усіх душила...

Міхаліна взяла Юзя на питання.

— Щож ти, Юзеньку, гадаєш робити?

— Не можу, мамо, себе перемогти. Вандзя мені в одно перед очима... без неї мені життя не буде...

Відтак Міхаліна спитала чоловіка.

— Якже ти, Михасю, гадаєш з цим Юзьовим же-ненням? Хлопець попросту розум тратить, аж почорнів...

Михась не відповів нічого. Жінка говорила дальше;

— Він страшно помарнів за той час... Як умре, то не треба нічого більше...

— Не бійся, не умре,— відповів Михась, а самий аж затрясся на це слово.

— Щож бідний хлопець тому винен, що залю-бився? Подумай собі Михасю, як ти був молодий... Оженився зі мною. Я також була з іншого гнізда, інакше вихована, а чи зле нам живеться? Дай Боже усім так!

— То зовсім що іншого... Ти була з чесного роду і на твойого батька не посмів словечка злого ніхто сказати.

— Але ти того не міг угадати, як наше життя буде, ніхто того не вгадає... А погадай собі, як би тобі було, коли б твоя родина була супротивилася цьому?

— То певно був би я не оженився! Скорше був би на сухій вербі повис, чим супротивився мамі...

— Тай він не супротивляється тобі, але гине таки на очах, так гризеться...

— Ну, щож я можу на це порадити? — уступав Михась очевидячки.

Михаліна припустила послідну атаку.

— Позволити і поблагословити! Слухай, Міхалє! Вона вийде з під впливу свойого батька... Я не перечу, що він злий чоловік, алеж вона буде під нашим оком і усьо гаразд буде. То ще молоде та дасться повести, як схочемо...

— Знаєш Міхаліно, як я свої діти люблю і саме для того не смію до цього рук приложити, щоби відтак не мати на сумлінню, що я був причиною нещасття своєї дитини... Але, коли уже до цього дійшло, то нехайже собі робить, що хоче... Я ані позволюю, ані не заборо-нюю...

— Та навіть не поблагословити дитини?

— Поблагословлю... але на весіллю не буду нізащо у світі, і навіть не просіть мене про це, бо вас проклену...

Такий призвіл не міг потішити Міхаліну, але не було тепер що робити. Добре і це, а може бути ліпше...

Міхаліна повідомила про це Юзя і він дуже утішився, що і ця перешкода усувається... Зараз таки прийшов до батька та став йому дякувати, цілуючи по руках і колінах.

— Бідна ти дитина! — сказав до нього батько — самий не знаєш, за що дякуєш... хіба за те, що позволяю тобі топитися. Згадаєш моє слово, що тобі із цього добра не буде... таке моє предчуття. Але, коли ти вже так дуже завернув собі голову, то щож я маю робити? Не позволю,— будеш на мене ціле життя нарікати, а так — то будеш теж свою долю проклинати, але уже не моя вина... Нехай тебе Бог держить у своїй опіці...

Розуміється, що така мова не могла потішити Юзя; це було навіть гірше чим відмова... але що було робити?

— А коли тато гадають, щоб весілля було? — запитав батька.

— Про те мене не питай! Я сказав, що не забороняю, але й не позволяю... Роби сам, як знаєш...

Юзьо повідомив зараз о. Юліяна, що батько призволив і що вже нема ніякої перепони.

— Коли так, то добре: нехай буде і весілля. Треба ладитись... А правда, що тобі богато помогло то, що ти власновільний?

Юзьо не відповів нічого. Йому будучий тесть ще гірше не подобався.

Визначили день на вінчання і стали голосити заповіді.

Пишневецький парох немало счудувався, почувши від Юзя, що жениться з Вандою Бичанського.

— А щож тато говорить?

— Тато розуміється позвал я ют ь.

Парох лише покрутив головою і трохи не сказав: "Шкода дитино твоєї долі!"

Наближався день шлюбу. Вандзя ладила виправу. О. Юліян отворив кишеню, щоби гордому шляхтичеві заімпонувати. Вандзя випросила у Юзя, що до шлюбу одягнеться по панськи в черевики і сурдут.

Михась виплатив синові всі гроші, що для нього лишила баронова. Від себе дав чотири коні, віз, плуг та дві корови.

— Решту — сказав — візьмеш по моїй смерти, бо я ще хочу сам трохи попанувати...

Юзьо замовив собі в місті панський одяг. Він ще не тратив надії, що тато дасться упросити на весілля. За тим побивалася Міхаліна. Михась мовчав упрямо, не відповідаючи ні слова.

Юзьо просив Стефаня за дружбу. Стефаньо запитав батька, що робити; находився між молотом а ковалом. Цей розумний хлопець видів, який Юзьо влюблений і як йому було би прикро, коли б він йому

I

I

к

відмовив. З другого боку вважав, що й батько мав рацію, був покривджений в своїм батьківськім праві. Він видів, що діється в батьківськім серці. Михась справді дуже помарнів. На лиці показалися морщини, а на голові і вусах сиве волосся.

— Прошу тата, що я маю робити? Юзьо просить мене за дружбу.

— Роби, як хочеш,— відказав отець.

— А тато таки не будуть на весіллю?

— Таки не буду... я вже раз сказав.

Стефаньо був того певний, що таку почує відповідь — що батько нізащо в світі від того не відступить.

— Але я таки,— почав знов Стефаньо,— хочу почути від тата слова, бо вжеж проти волі тата я не піду.

— На тебе ціла моя надія,— сказав Михась,— бо Юзьо пропащий для всіх! — і старий поцілував Стефаня в голову.— Тобі, сину, треба там бути. Юзьо також бідний... годі тобі з ним різнитися... вам довше жити разом...

Михась справив Стефаньови на весілля новий шляхетський одяг.

Цілий час перед весіллям не було в Михасевій хаті веселої хвилі. Всі були, мов зварені; на всіх наляг тяжкий смуток.

Коли вибиралися їхати до Чорнилини, Юзьо вбрався по панськи і прийшов до батька просити в по-сліднє на весілля. Михась, побачивши такого панича, лиш головою покиваа

— Таки тебе, сину, тягне в чуже гніздо! ти пропащий для нас... Най тебе Бог держить в своїй опіці!

— Тату, простіть мені, вибачте! Я інакше не можу робити.

— Не маю тобі що прощати... роби, як знаєш. Як собі постелиш, так будеш спати... Най тебе Бог Святий благословить і відверне від тебе все лихо!

Юзьо приклякнув, а Михась взніс у гору руки і підніс очі в небо. З очей його текли сльози горохом. Відтак поклав руки на голову сина і поцілував у голову. Усі плакали. Михась вибіг до другої кімнати і заридав тяжким батьківським плачем, бючи головою до стіни.

Михась виплакавшися доволі, ходив довго з кута в кут. Придивлявся кожній дрібниці, що нагадувала Юзя, і усміхався сам до себе, начеб похоронив дитину... Відтак пішов на Юзеве обійстя і оглядав, чи все в порядку...

XVIII.

О. Юліян счудувався, коли побачив, що Михась не приїхав на весілля. Міхаліну привитав з цілою галянтністю, бо знав, що вона в дворі вихована.

— А колиж приїде мій сват, шановний пан Міхал Тарасович?

Ніхто нічого не відповів. Доперва пізніще Юзьо шепнув старому до вуха, що тато не приїде; вправ-ді не заборонив йому женитися, але на весілля не приїде...

О. Юліян погадав собі: "обійдеться", а до Юзя сказав:

— Треба всім казати, що тато хорий, бо люде Бог зна, що можуть подумати...

Юзьо ходив як під обухом. Всі веселилися, а в його серці було пекло. Вандзя виглядала чудово і неодин завидував Юзеві такої жінки. Юзьо мимо того порушав-ся машинально; робив те, що йому казали. Виглядав так, як той, що в американськім поєдинку витягнув чорну галку і сам добровільно пє отруту...

О. Юліян садився на те, щоби всі добре забавлялися. Не жалував нічого, а приказками сипав, як з

рукава. На весіллю було повно чорнилинцької шляхти. Каєтан Качкенович був другим дружбою.

Зараз по весіллю вернула Міхаліна з Стефаньом до дому. Юзьо зістався у тестя, поки не привезуть замовлених в Самборі меблів. Годіж жінку привозити до чотирьох голих стін.

Міхаліні невістка подобалась. Невістка була для неї ввічлива; може лиш для того, що вважала Міхаліну за особу з вищої верстви, а може і для того, аби мати о кого опертися, як приїде до Пишневець.

Міхаліна мала все надію, що погодить чоловіка з тим, що сталось. Вернувши до дому, не могла перед Михасем нахвалитися невістки, яка вона гарна, а яка добра...

— По тім, що ти мені, Михасю, говорив, я чого гіршого сподівалася... А то така собі проста, невибаглива людина, ну і господарна. І шляхти не цурається, бо нераз із шляхтою танцювала.

— Нехай собі танцює, але вона не для нас,— сказав Михась.— Не знаєш якої ці люди лисячої вдачі. Вони тобі лижуться, а поза плечі здерлиби з тебе шкіру...

Але Міхаліна не лякалася цього. Вона навіть була рада з цього, що буде мати невістку з ліпшого дому...

Привезли з Самбора меблі і стали їх розставляти. Міхаліна сама занялася, щоби усьо було в порядку. Меблі були панські і не кожний дав би собі із цим раду, не знав би де що поставити. З меблями приїхав і маляр, щоби помалювати покої. Це вже йшло на рахунок Юзя, а зробив це на прохання своєї молодої жіночки.

Заки розпакували меблі, жиди помалювали хату. Не було це трудне діло, бо у літі усьо схне під рукою. Міхаліна тимчасом укладала плян, де тут що роз-ложити. Правда, що меблів було за богато і не відповідало одно другому, бо хата була шляхотська з двома всего на всього покоями і з пекарнею по другім боці.

Міхаліна зробила з першої кімнати забавову кімнату. Розвісила образи у великих, золочених рамах, зеркало, поставила канапу, столик і дві комоди. Решта пішла до алькира, де була спальня і їдальня враз, бо тут поклали великий округлий стіл до розсування. Коли поставили й два ліжка, то стало так тісно, що нікуди було повернутися. Третьої кімнати треба було конечно, аж просилася. У першій кімнаті розстелено по вимальованому помості килим і грубі пасмисті хідники.

Коли уже всьо було готове, намовила Міхаліна чоловіка, щоб пішов подивитися на її роботу, Михась оглянувши це усе, тільки похитав головою.

— Пі-пі-пі! це не для нашого брата...

' — Хібаж не гарні меблі? — відізвалася Міхаліна.

— Гарні, але не для шляхтича... подивися на ці покручені ноги від крісел! Як на них шляхтич сяде два рази, то заложуся, що зломить.

Пішли до алькиря.

— А тут хіба магазин? — закпив Михась.

— Тут спальня.

— Та тут не буде чим дихати! А на щож тільки того граття понавозили? Ну, ну... Коли вона справді на таку велику паню хорує, то не буде нашій дитині з нею гаразду...

— Не говори так, не говори... От батько виправляє дитину з хати, та хотів би, щоби мала з чим показатися...

— Та хіба, що то лише на показ, бо пожитку з цього не буде... Ліпше би вона показалася волами та коровами, чим тими фіглями, Що і сісти на це страшно...

— Кожний дає, що може і на скільки його стане...

— І скільки хто у карти виграти може! — додав

■

злобно Михась.— От Юзьо вибрав собі перепиличку! Вона йому гніздочко вистелила, що певно собі двір нагадає...

За тиждень приїхала молода пара. О. Юліян відставив їх своєю бричкою, яка другої зараз днини вернула до дому. О. Юліян не дав дочці нічого крім "виправи" і цілої вязанки добрих рад...

— Тільки не дай себе, Вандзю, взяти шляхті під ноги... Я прочуваю, що твій свекричок добре собі зі-ленько... Ціле життя була б ти нещаслива. Мужа держи коротко, поки ти ще млода, бо відтак не

дасться, як побачить морщини на твойому писю...— О. Юліян ходив у задумі по кімнаті, понурив голову, а руки держав позад себе з невідступним цибухом.— Так, так Вандзю. Мусиш сама собі виробити становиско. Кожний практичний чоловік повинен так робити; коли не можна перескочити, треба підлізти... Але тобі цього не потреба, щоби аж підлазити. Перед ким? перед таким неотесаним шляхтичем? Противно! тобі випадає взяти усіх за чуприну; Юзя пестощами, поцілунками, а його сла-ветнього татунця острим словом та енергічним поведениям, щоби знав морес. Трохи він пофиркає, по-фиркає, а далі уложиться... А ні, то нехай буде, так з далека, ще ліпше для тебе, що не будуть тобі на карку сидіти. З цього собі ані раз нічого не роби, що то тато і мама твойого чоловіка. Практична людина глядить передусім, щоби їй було добре..

Вандзя, хоч мала свій розум, не погордила і цими науками проворного татунця.

Молоді, як іно приїхали, застали уже Міхаліну, що дожидала їх з хлібом і сіллю. Вона вицілувала їх, поблагословила і повела у хату.

Вандзя, скидаючи при помочи Юзя верхну одіж, розглядалася цікаво по хаті. Відтак пішла до алькиря, відчинила другі двері і заглянула до сіней. Гадала, що там третя кімната.

— А деж третя кімната? — спитала.

— Третя є пекарня,— відповів Юзьо.

— Алеж Юзечку, ти казав, що є три кімнати, а вжеж пекарня не рахується за покій! — Говорила Вандзя з жалем.

— Ей, на разі вистане для вас і цього,— сказала Міхаліна.— Абож то у вас дрібні діти? У нас такий самий розклад хати...

— Алеж, абсол ютно нема де розложити меблів... усьо так стиснене, як у магазині...

Міхаліну зараз перший цей виступ вразив немило, хоч не сказала нічого.

Мати кинулася у кухню лагодити каву. За той час Вандзя вибирала з куфра ріжні потреби і розкладала по хаті. Юзьо помагав їй. Цікаво було глянути на них. Вандзя виглядала на паню, Юзьо на її послугача. Але вона так солодко говорила, що ця слуга не була для нього прикра. "Юзуню, зроби це та те, Юзечку, занеси це там... писюнцю, подай мені он-то... кицуню, осторожно, щобись не збив... пташечко, ходи, хай тебе поцілую..." А Юзуньо, Юзечко, писюн-цьо, кицуня, пташечка бігав з кута у кут, як горобчик на ниточці та був рад. Відтак Вандзя пішла до алькира і передяглася у гарний сарафан з коронками і стяжками, а на голову задягла чипчик, ховаючи під нього своє буйне довге волосся. Міхаліна аж не пізнала її у такому одязі: виглядала величаво. А Юзьо дивився на неї, як на образок.

Міхаліна подала каву. Вандзя покушала і скривилася.

— Мама варить каву у імбричку? Фе! тепер усі роблять каву у машинці., далеко смачнійша... Мама і цикорії дають?... зараз інший смак... Я привезла таку машинку... мама мусить собі таку купити. Моя машинка запакована у скрині там, де начиння... А є яка слуга у нас?

— Ми приймали парубка і дівку...

— Рада би я її побачити...

Міхаліна пішла в кухню і привела зі собою наймичку Настю, аби її спрезентувати молодій пані. Дівка була непоказна. Боса, як звичайно, в грубій сорочці. В літі не радо йдуть до служби, бо можна й так заробити, то й не було великого вибору.

— Щож ти умієш? — спитала Вандзя дівку.

— Що вмію?... нічого,— відповіла Настя, показуючи свої здорові зуби. — Умію всьо,— поправилася.

— Каву умієш зробити?

— Чи я там знаю, яка кава?

— Ну, за прасовання нема що й говорити! — каже Вандзя,— треба буде самій засукати рукави...

— Та скільки то цього прасовання будеш мати? — обзивається Міхаліна.

— Як то скільки? Таж треба Юзеві сорочки прасувати...

— Та куди тут ходити в прасованих сорочках при роботі?

— О, прошу мами, мій чоловік мусить все ходити в прасованих сорочках і в ковнірику... Я би його такого не поцілувала.

Юзьо зараз цмокнув жінку в руку.

Міхаліна вийшла невдоволена. Вандзя їй аж тепер не подобалась. "Надто певна себе... готова дитину зароювати",— думала Міхаліна. Добре, що під ту хвилю не було Михася в дома і ніхто не спитався її про невістку. Не могла би була нічого доброго сказати.

По відході Міхаліни Вандзя попрятала скоренько і вернувши до покою сіла Юзеві на коліна, взяла його за шию і стала цілувати...

— Ти мені, Юзечку, того не відмовиш, а що тебе дуже прошу...

— Ну, говори: що? Я всьо готов для тебе зробити...

— Ще один покій нам дуже потрібний...

— А деж його візьму, моя Вандечко золота? Нема його де добудувати...

— О! я тобі пораджу... перегородити сіни на половину і зробити з того покоїк.

— Не можна, Вандечко, бо й так сіни вузькі, а тут саме в тамтій половині сіней димар стоїть.

— То можна посунути стіну, тамтуди...

— Та там комора...

— То що з того? Комору можна поставити окремо...

— То буде багато клопоту, моя Вандечко.

— То тобі такий малий клопіт для мене тяжкий? Видиш, який ти недобрий! гніваюся! — і скочила Юзеві з колін і побігла до алькиря, зачинивши за собою двері. Юзьо став добуватися до алькиря.

— Вандзю! Вандечко! пусти мене...

— Не пущу! я гніваюся,— говорила Вандзя, наслідуючи дитинячий голос.— Ти для мене такої дрібниці жалуєш?

— Ну, та почекай... я закличу майстра і пораджуся, чи буде можна...

— А зробиш?

— Як майстер скаже, що можна, то зроблю... Вандзя вибігла з алькиря і кинулась Юзеві на

шию.

— Ходім оглядати наше господарство!

Вандзя держалася одною рукою Юзя під руку, другою піддержувала свій довгий сарафан. Вийшла на подвіря.

— В дощову пору тут мусить бути болото,— сказала Вандзя.

— А деж ти виділа, щоби на селі не було болота?

— То треба навозити камінців.

— І камінці нічого не поможуть... тут хіба треба чобіт...

— Чи ти Юзечку оцапів? То я би тобі в чоботах ходила?

— Моя мама ходить...

— Но, також... ха-ха-ха! Я в чоботах... а то пишне!

Ходили довго так по подвірю. Вандзя щебетала, сміялась до Юзя.

Михась щойно вернув до дому, був в алькири і заглянув молоду пару, як прохожалися по обі йстю.

— Міхаліно, ходино сюди! Видиш? Тото Юзе-ва така голубка?

— То Вандзя.

— І тота фрига гадає в тій реверенді до стайні ходити? Цікаво буде видіти, як їй корова наступить на той хвіст...

— Але ладна кобітка! — заговорювала Міхаліна.

— Не знаю, чи з тої краси буде він ситий...

Другої днини Вандзя стала скоро-світ і взялась порядкувати. Юзьо і наймит помагали що сили, аж помучились. Вандзя вибігала частенько до кухні наглядати варення, бо на наймичку годі було спуститися. До вечера все було готове і причепурене, уставлене на своїм місці.

Юзьо післав по сільського майстра, аби порадитися що до третього покою. Вандзя що хвилі йому то нагадувала. Майстер виймив зза холяви локоть і став примірювати. Робота показувалася не легкою. Треба було відрізати стіну, що відмежовувала комору від сіней, і другу, що відмежовувала алькир від сіней, половину сіней забити новою стіною, а знов в коморі вирізувати велике вікно. Майстер рішив, що треба двох фір дерева. Та треба було ще подумати о будові комори. Вона мала станути перед вікнами пекарні, значить — дерева треба ще більше. Обчислено все на штуки і в найблищій четвер мав Юзьо їхати до Самбора. Вандзя винайшла собі теж до міста діло, отже мали їхати обоє.

В четвер скоро-день зладив наймит віз, вистелив високо соломою, прикрив коцом та що хвиля сідав то з одного боку то з другого цілою вагою свойого тіла, аби панству було добре сидіти. Вандзя за той час списувала собі в книжочці, що має купити в місті, і одягалася.

Віз вже стояв готовий. Наймит запряг коні і надягав кафтан, доїдаючи кусень хліба, котрий дістав на снідання.

Юзьо з Вандою вийшли на ґанок.

— То ми возом ідемо? — питає Вандзя, обертаючись до Юзя.

— Не маємо брички, то треба возом їхати...

— Алеж бійся Бога! віз трясе страшенно... я це відхорую... Боже мій! кудиж я вилізу на віз?

Наймичка винесла лавку і приставила до воза. Вандзя попідбирала тих аж кілька спідниць, що мала на собі, і при помочі Юзя вдрапалась на віз. Була в дуже злім гуморі і не говорила ні слова, лише поохку-вала, кілько разів віз торкнув о груду...

— В котрім заїзді станемо? — спитала Вандзя чоловіка.

— А на щож зараз до заїзду? — відповів добродушно Юзьо.— Ми стаємо звичайно на площі коло яток...

— Юзечку, що ти говориш! деж так можна?

— Можна, особливо нині, бо погода така аж любо...

— Алеж не о погоду ходить. Хібаж хочеш, щоби я на публичнім місці роздягалась і перебиралась?

— На щож тобі перебиратися! Ходи так, як є...

— Не люблю слухати такої бесіди? Так уміють шляхтянки робити, а я ні! Я одягаюся інакше до дороги, а інакше до ходу.

— Та в заїздних сінях також не зможеш пере-дягатися, бо там теж люде швендяються...

— Для того треба взяти нумер в готелі...

— А бійся Бога, Вандечко! та то зараз коштує...

— То було мене не брати до міста, коли тобі це дорого... Я інакше не можу!

— Та добре, вже добре, лиш не знаю, до котрого заїзду заїхати...

— Тато стають все у Полякевича.

— Га! їдьмо до Полякевича і ми,— зітхнув Юзьо, знаючи, що то панський заїзд і богато коштує.

Доперва в заїзді переконався Юзьо, як то пані до міста їздять. Вандзя стала скидати з себе хустку, вельоники, мантильки, порохівники, спідниці, гальки,— стільки того, що Юзьо чудувався, як можна тілько на собі двигати. Вандзя порозкидала все по цілій хаті, повиймала іншу одежу з подорожного куфра і стала одягатись на ново. При тім Юзьо помагав, послуговував, аж засапався. Вандзя надягла вкінці капелюх, пришпилила його дротами до волосся, прикрила лице синім вельоником, надягла рукавички, взяла в руку парасольку — була готова в дорогу.

— А тиж чому не одягаєшся? — каже до Юзя.

— Абож я не одягнений?

— Бійся Бога! та в тій капоті і в чоботах хочеш до міста йти?

— Чи раз я так до міста ходив, тай нічого мені не сталося...

— Змилуйся! та ти навіть краватки не маєш?

— Чомуж ти мені, Вандечко, в дома того не сказала?

— То розуміється само собою... Я гадала, що ти приладив собі другий гарнітур...

— Ні, не приладив.

— Як же я так з тобою тепер піду? Боже мій Святий! — говорила Вандзя, заломлюючи руки.

— Не журись Вандзю! Ти підеш передом, а я за тобою...

— Так зле буде... Ти мій чоловік і я на таке не позволю, щоби ти йшов за мною, як льокай. Ліпше так буде, що йдемо окремо. Я піду за своїми орудками, а ти за своїми. Лише дай мені грошей, бо я не маю тілько...

— Кількож тобі треба?

— Дай мені пятьдесятку.

— Пятьдесятку? А щож ти аж за пятьдесятку будеш купувати?

— Не будь дитиною! Я маю богато дечого купити до хати... ось... Ага, де мій записник? ти не бачив? — і стала шукати по кишенях.

— Який то записник?

— Та така книжечка, що записується для памяти. Шукали обоє за записником, як ті поліцайники

що перешукують арештованих підозрілих, перекинули усьо до гори ногами, обсмотрили всі кишені, кожний кутик — не було нігде. Юзьо побіг до воза і тут доперва знайшов в соломі маленьку книжечку записану дрібненьким письмом. Вже мали виходити.

— Юзечку! ще одна просьба до тебе! — каже Вандзя, беручи Юзя одною рукою під бороду а другою за шию.— Оглядайся за якоюповозкою, бо я не можу возом їздити...

— Деж я знайду повозку? та і на що вона нам здалася? Або ми будемо так часто їздити? Буде даремнісінько стояти. Як би нам треба, то пожичимо від тата тарадайки...

— А тота тарадайка на ресорах?

— Ні, не на ресорах, але добра.

— То так само, якби возом! Але найліпше купити свою, то буде раз на все.

— Коли я не знаю, де за тим шукати...

— Пожди, я тобі поможу!

Вандзя задзвонила і зявився кельнер.

— —Закликати мені фактора! — приказує Вандзя.

— Та що ти, Вандечко, робиш? Я і гроший тілько не маю, і я на тім не розуміюся... до цього треба попросити тата, бо мене зідруть...

Але фактор таки зявився.

— То нічого не шкодить, нехай шукає! — каже Вандзя.

— Та нехай шукає,— повторив' Юзьо з резиґнацією і вже не слухав, що жінка говорила жидові. Юзьо рішучо постановив стояти при цьому, що без батька не буде купувати.

Розійшлися. Вандзя пішла зі своїм записником по склепах, Юзьо пішов за деревом на комору і на третий покій.

Юзьо упорався скоро, дав завдаток на дерево і другої днини мав приїхати з фірами.

Вернувши до готелю, довго мусів ждати на Ван-дзю. За нею поназносили жиди усякого добра, цілу копицю цукру, кави, чаю, булок, ріжків, тісточок, кухонної посудини, ріжних тканин. Юзьо аж за голову взявся, побачивши такий крам.

— Юзечку, ти вже тут? Дай мені ще три рин-ські, бо мені не стало...

Нічого було робити і Юзьо виймив ще три срібних, навіть не скривившися із сорому перед жидами.

— А тепер ходім на обід... Чи ти уже замовив що?

— Який обід? Я уже пообідав.

— Та коли?

— Вступив під нумеро два, напився горівки і закусив хлібом з бриндзею.

— Алеж змилуйся! не будеш прецінь вимагати, щоби я під "нумером два" пила горівку і закусувала бриндзею...

— Треба було дещо з дому взяти... Впрочім маєш тут ріжки і скажу принести пива...

— Не будь смішний, мій Юзечку, і ходім до реставрації! — і не ждучи на відповідь, потягла Юзя за собою.

У готелевій реставрації було повно панства; Юзьові стало трохи ніяково, коли нагадав собі, як він одягнений. Служба не знала, які між

ними відносини, бо Ванда виглядала на паню, а Юзьо простий шляхтич. До такої реставрації Юзьо ніколи не заходив, що найбільше ходив з батьком, як часом з батьком до міста приїхали, до Брікнерки на кроваву кишку з капустою і на гальбу пива, ту попав відразу між панів, та ще в чоботах, у запорошеній капоті і без краватки. Не знав, що з собою робити. Ванда вибрала місце і сіла, показуючи Юзьові місце біля себе. Кельнер прийшов зараз до Ванди і вона замовила обід. Цілий час не говорили нічого, а Вандзя ладилась сказати Юзьові науку доперва пізнійше. Але за обід платив опісля Юзьо, та аж посіпався, як мусів дати вісім-найцять шісток. Жалував, що не нагадав Вандзі про кроваву кишку з капустою у Брікнерки, де заходила найповажнійша шляхта.

Не мало було клопоту, заки спакували до воза цілий закуплений крам. Вандзя задзвонила і зажадала рахунку. Рахунок був не великий, бо почислено за покій 80 кр., за постаємне 20 кр., а за воду 4 кр. Але Юзьові і цього було шкода, бо на площі коло яток не платиться нічого. Та на цьому не кінець, бо кельнер і сторож наставили лапу, щоби їм дещо вткнути. Юзьо про це і чути не хотів і це уже заплатила Вандзя, щоби рату-вати гонор свойого чоловіка.

Юзьо аж відотхнув свобіднійше, як виїхали з міста. Не говорив нічого, бо у дусі рахував, кілько його нинішна їзда коштує. Усьо, кромі рогачок, уважав за змарновані гроші. В інтересі цілости свойого маєтку постановив собі, як найрідше їздити з Ван-дзею до міста. Добре ще, що не дався намовити на купно брички, бо був би мусів пожичити гроший у жида.

По цім усім, як Юзьо поводився сьогодня, можна легко догадатися, що йому Вандзя по дорозі наговорила, як він повинен виїздити з жінкою до міста...

XIX.

Михась видів зі свойого огорода, що Юзьо їде до міста. Цікава річ, за чим вони? Чейже не було потреби так зараз до міста телепатись... Доперва пере-дучера приїхали. Відтак каже до жінки.

— Не знати, куди Юзьо повіз свою паву?

— Мусіли поїхати за справунками...

— А Господи, Святий! чи ще її мало того граття, що понавозила?

— Нераз, Михасю, покажеться потреба такої малої дурнички, без котрої годі щонебудь зробити...

Михась не сказав більше нічого, Міхаліна зміркувала з цього, що чоловік помяк і загадала ще дещо на нім ви могти.

— Знаєш, Михасю, що такі відносини до Юзя, як наші, то неможливе...

— Ну, щож я маю робити?

— Правда, що Юзьо оженився проти твоєї волі, та вже годі, сталося! Але через це знова годі відцуратися дитини, а навпаки, треба, щоби ми до них зблизилися і не випускали їх з під своєї опіки та впливу...

— Нехай собі роблять, що хотять! — відрізав Михась.

— Так зле, Михасю. Коби ти знав, який той наш Юзьо бідний! Аж серце крівавиться, дивлячись на нього,— і Міхаліні станули сльози в очах. — Та, що він цьому винен, що залюбився на смерть і звязав-ся словом, а відтак присягою? Він страшно терпить. Тепер ні в кут ні в двері. До тебе не має сміливости, бо не послухав твоєї ради, жінку любить страх і готовий її зівсім піддатися, тоді може зійти зівсім нінащо...

— Щож я на це пораджу? — оправдувався Михась.— Моє сумління чисте, бо я йому щиро відраджував...

— Треба, Михасю, до них зблизитися. Треба його підпомагати і радою і впливом, треба і на неї впливати, щоби тямила, що не пішла за пана але за шляхтича...

— Вибачай, Міхаліно, але я до них не піду!

— Михасю, не говори так! Таж це твоя дитина... Не він же усьому так дуже винен, що послухав серця. Нагадай собі, що і ти був молодий... Ей, Михасю! щоби ти відтак не нарікав, що твоя дитина піде марно у могилу...

Того Михась найбільш боявся. Похоронити дитину він уважав найбільшим нещастям для себе.

— Та нехай,— каже він,— вони перше до мене прийдуть... Та бійжеся Бога, то я, старий, маю до них перший іти? Такого ще світ не видів! Всеж я батько, хочби і супроти тої Ванди... Вона знала, за кого йде. А то приїхала уже від коли та не ласкава показатися... Яка мені ось магніфіка!...

— Я не уважаю, щоби це з пихи,— замітила Міхаліна.— Вона не в лісі вихована і знає повинности невістки супроти тестя...

— То чомуж не прийде?

— По просту боїться, що її не приймеш, боїть-соро-му...

— Я також не в лісі виховався і умію пошанувати гостинність.

— Але її може так здаватися, хочби з цього, що подружжя це вийшло проти твоєї волі, а ти навіть на весіллю не хотів бути. З цього можна богато чого сподіватися...

— Скажиж сама, чи я міг бути?

— Не входжу в це, чи міг, чи ні, але тепер можеш. Оттак, щоби бодай поступити заглянути, щоби їх осмілити... Тим би ти, Михасю, усьо лихо направив. Як би ти бідного Юзика бачив, як він йшов до слюбу... Виглядав, як смерть, як сирота приступав по благословенство до мене самої... і не одне прикре слово долетіло до його уха, що гості між собою шептали...

Михась не знав, що сказати. Жінка переконала його зовсім. Мусів признатися, що і він трохи завинив, що не наглядав сина, куди він їздить, та дав йому волю...

— Ну то піду в неділю., дайте мені уже спокій! — сказав Михась.

— Так, так, мій друже! — підхопила утішена Міхаліна,— треба піти конечно, бо так лиш вік закислимо собі і рідну дитину вженемо у могилу...

Міхаліна говорила правду, але лише що до Юзя.

Юзьо аж счорнів з грижі. Перші хвилі його супруж-жа були затроєні, а він мав доперва двайцять літ. Не смів приступити до батька, хоч йому серце кровави-лося і пригадувало синівські обовязки. Він добре тямив, що поступив на власну руку, що видурив від батька, хоч правда несвідомо, свою власновільність, а тим самим укоротив його право. Совість не давала йому супокою. Тої грижі сумління, не могло йому розігнати гарне личко молодої жінки. Він хоч любив Ван-дзю безконечно, пізнав зараз по першім побуті у місті, що вона не для нього, а він не для ньої пара. З другої сторони його честь наказувала йому вину цього по-

дружжа взяти на себе і робити так, щоби Вандзя не мала причини ^калувати того кроку. Тимто Юзьо попав на невластиву, лиху дорогу. З цього він прийшов до заключения, що Вандзя пожертвувала собою для нього, бо у цьому супружжі вона не могла мати ніякого інтересу. Вона пожертвувала собою для нього, то він повинен пожертвувати собою для ньої. Юзьо зміркував тепер, що ціле його життя зломане на віки, отже нехай би хоч його дорога Вандзя могла бути щаслива. Хоч його природне самолюбство бунтувалося проти цього, щоби посвячувати себе для другої людини без взаїмної посвяти, то таки він переміг себе та порішив терпіти до смерти..

Ванда знов дивилися на ту справу так само, як Юзьо, розуміється з користю для себе, хоч іскорка тої вродженої чоловікові справедливості перечила тому. Але Ванда, щоби виробити собі незалежне становисько, вмовляла в себе заєдно, що вона пожертвувала себе для Юзевого щастя. Вонаж з ліпшого дому, призвичаєна до ліпшого, вийшла за простого шляхтича, з котрого колишня двірська політура уже стерлася. Тої трохи любови, яку почула до здорового і гарно збудованого шляхтича, уважала вона аж надто достаточною нагородою. У ньої побороло самолюбство і любов і почуття обовязку та справедливості. Тим, що Юзьо для неї поріжнив себе з батьком, вона ніраз не журилася, її було із цим добре. Як би інакше було, то би батько готов узяти сина під свій вплив, та не одно йому підшепнути, щоби не послухав її, а вона хотіла бути панею. Позатим її манило тіснійше співжиття з простим, неотесаним шляхтичем, колишнім економом...

Юзеві заєдно шептала совість: іди з жінкою до батька і помирися! Але він не мав відваги сказати того жінці. Уважав це за нову жертву, а Вандечка вже тілько жертв для нього принесла... Нехай вона сама того забажає... Але Вандзі й не снилося таке бажання. Противно, вона боялася тої хвилі, коли почує від чоловіка: ходім до батька!

Прийшло до того, що Михась, як обіцяв жінці, вибрався сам до Юзів слідуючої неділі. Пореміг себе, хоч шляхотська амбіція і батьківське

почуття бунту-валося. Вернувши з церкви, зараз пішов з бючим серцем до загороди Юзя. На дворі падав дощ і було трохи болото.

Михась ввійшов до сальону. Тут небуло нікого і він поки що став розглядатися по хаті. Усе тут було по панськи. Над вікнами виднілись гарні прислони, а далі велике зеркало, образи, канапа, столик, кошики з цвітами, воскована підлога, килим, хідники, усе чисте аж любо дивитись.

Ніхто не виходив.

Михась закашляв, аби дати про себе знати.

— Хто там? — питає Вандзя з другого покою. Михась не знав як відповісти.

— Зараз вийду, лиш одягнуся,— дався знов чути голос Вандзі.

І дійсно за хвилю вийшла Вандзя в тім самім сарафані, котрий Михась назвав був реверендою, лише в іншім чипчику.

Михась склонився легонько.

— Так,— каже понуро Михась.

— Прошу вас, тату, не приходіть мені з заболоченими чоботами, бо помараєте підлогу!— і Вандзя вказала на Михасеві чоботи, на котрих було трохи болота.— Прошу піти на ґанок і вичистити собі чоботи, як слід. Я доперва вчера запустила свіжо "посадзку" і зараз буде погана...

Михась станув начеб закаменів. Уся кров збіглася до серця, котре на хвилю перестало битися. Поблід як стіна і слова не міг промовити. Лише дививсь на Ванду великими очима, мов би чорта перед собою побачив.

Ванда стояла дожидаючи, коли Михась вийде. Старий отямився.

— А знаєш ти, небого, хто тую хату будував? Я!... і на те, щоби мене з неї виганяли такі смарка-ті, як ти...

Михась почервонів, як бурак, заложив шапку на голову і виходячи тріснув дверми, аж вікна задзвеніли.

В тій порі Юзьо був за чимось в пекарні. Почувши голос батька, він страх втішився, вибіг зараз, але вже тоді, як батько виходив з сіней на ґанок.

— Тату, таточку! та куди тато? прошу вернутися! — лепетів бідний Юзьо, хапаючи батька за полу капоти.

Михась відтрутив сина з усієї сили і пішов не оглядаючись.

Юзьо побіг до покою.

— Що тут, сталося, Вандзю?

— Нічого... Прийшов твій тато з заболоченими чоботами а я звернула йому увагу, аби пішов на ґанок вичистити собі чоботиска... ну, а він всердився і назвав мене смаркатою.

— Бійся Бога, що ти наробила? Таж тато лиця сюди більше не покаже,— говорив Юзьо заламуючи руки.

— А то знов що? чи корона йому з голови впала? Дивись, яка підлога! що з неї буде, як її болотом помараєш?

— Підлога... підлога... А знаєш, як ти моє серце за-кровавила? Я так хотів до батька зблизитися... Ми повинні були там піти перші, а він до нас приходить... на те, щоби почути таку обиду?

— Він мене також обидив, бо назвав мене смаркатою, хоч мені носа не втирав... та я йому вибачила.

— Але він тобі того ніколи не вибачить.

Юзьо заридав, як мала дитина, і сівши на крісло заслонив лице руками.

— Не будь плаксою! — сказала до нього Вандзя й пішла до алькиря, полишаючи Юзя самого.

А поки що Михась вертав до дому. Трясся цілим тілом, як старик, котрому вмирати час, змінився, аж страшно було глянути. Ціле лице аж посиніло, а очі широко отворені дивились перед себе без мисли, як би щось дуже страшного бачили.

Міхаліна і Стефаньо щойно вернули з церкви і аж налякалися, побачивши такого Михася.

— Що сталося, Михасю? бійся Бога! — заговорила жінка.

Михась присів на кріслі таки в шапці, згорбився. Не говорив нічого.

— Чи ви, тату, недужі? — питає Стефаньо.

— Сталося, чого я не предвидів — сказав старий.— Був би я не пхав своєї сивої голови на ганьбу...

І Михась розповів усьо до чиста. Міхаліні ішли мурашки поза спину.

— Чи юна одуріла?—обзивається Міхаліна.— Такої дурноти я по ній не надіялася...

— Вона надто премудра! — обзивається Стефаньо, але я її цього не дарую... випарю, що попамятає мою руку... Дай, мамо, татові горівки напитися... воно скорше минеться. А бодай ти скисла, ти заволоко якась! От диви, яка пані з своїми "посадзками"... Колись кури будуть по них ходити... А бодай би ти щезла, ти малпо проклята!

Михась, вийшовши на двір, сів у ґанку на лавці.

— Ні, тату, ліпше ходити... Ходім до стайні, наша гніда має лошатко... ходіть!

Михась заспокоювався, горівка зробила своє. Він поглянув на Стефана і усміхнувся.

— Ти, мій соколику коханий! ти моя єдина надія... Михасеві станули сльози у очах.

Стефанко водно лепетав щось до батька, щоби його розважити, звернути увагу на щось другого.

Коли вернулися до хати, Михась зівсім отямився. Посідали до обіду. Ніхто вже не говорив про нинішну пригоду, бо Стефаньо все чимось заговорював. По обіді він порадив батькові лягти спати.

— Що тота шельма собі гадає? — сказав Стефаньо до матері.— Таж тато міг зараз минутися...

— Я вже сама не знаю, що на це казати... я сама тата намовила, щоби туди пішов...

— Але де той фартушкевич Юзик тоді блукав? Та як би так моя жінка тата зневажала, то я би її збив на квасне яблуко!

— Зачекаймо, може виясниться...

— Але я їй таки не подарую!

— Дай спокій, дитино! не роби вже більше пекла... і так його досить...

Коли Михась заснув, Міхаліна таки не втерпіла і пішла до Юзів.

Юзьо сидів як мертвий з заплаканими очима. Ванда сиділа в алькирі під вікном і читала якусь книжку.

Міхаліну аж за серце стиснуло, коли побачила, як Юзьо мучиться. Пішла зараз до алькиря.

— А! мама... цілую руки! — промовила Ванда, біжучи привітати її.

— Що ти наробила, Вандзю?

— Я?

— Ти не знаєш, кілько я мала труду, заки намовила і упросила його, що сюди прийшов, а ти всьо попсувала...

— Алеж, "мамочко"! то якесь непорозуміння... Я лише звернула татові увагу на болото на чоботі, а він погадав Бог зна що...

— Так ти його привітала!

— Ще не було часу привітати... Я гадала, що витре собі чоботи і вернеться...

— Він вже ніколи сюди не верне... Та ти могла його вбити...

— Щож я тому винна? Я не знала, що тут такі недоторкальські! — сказала Ванда і сіла знов на крісло.

— Ей, Вандзю! так ти далеко не зайдеш! — упоминала Міхаліна.

— Певно, що далі не зайду, як зайшла! — відрубала вже сердито Ванда і очі у неї заіскрились.

— Я рада була поєднати тата з вами, а ти стаєш окунем!

— Най вже буде, що я винна! Ну, най вже приходить сюди і з вилами і з гноєм, то йому ані слова не скажу...

— Більше він сюди не покажеться, але й мене не побачиш...

Ванда муркнула собі під носом: то обійдеться. Міхаліна виходила. Юзьо схопився і вибіг за нею до сіней.

— Мамо моя, мамо! не лишайте хоч ви мене! Дивіться, який я бідний... як тяжко мучуся...

Юзьо припав до грудей матері і розплакався. Плакали обоє...

— Запропастив ти, сину, свою долю...

— А хтож того надіявся? Я не розумію, що тій жінці сталося... чорт її підкусив...

— Я лиш не знаю, як тата придобрити. Він трохи не вмер, так його та зневага заболіла.

— Піду до батька і перепрошу, до ніг йому впаду...

— Лиш не нині, бо він направду готовий занедужати...

Юзьо відвів маму аж до Михасевого обійстя. Йому страх не хотілося розставатися з нею. По батьковім обійстю розглянувся тужливо, як по втраченім раю... Такі недавні часи, як туди ходив, і так йому було пильно звідси вирватись, аби попасти в пекло. І тепер не хотілося йому до того пекла вертатися...

— І то йно що три тижні по весіллю,— подумав Юзьо, усміхаючися крізь плач,— а що буде дальше?!

XX.

Хоч Ванда так болючо вразила Юзя, він не перестав її любити. Така горяча любов не дасться з серця викинути відразу. До того Ванда ще вміла солодкими словами Юзеву любов піддержувати. Тим гоїла йому рани. Він мав до неї великий жаль, але любив її однаково. Аби чоловіка цілком успокоїти, Вандзя обіцяла, що сама піде з ним до батька, упаде йому до ніг і перепросить. Того було Юзеві досить і з бючим серцем вижидав лише тої щасливої хвилі, коли з батьком поєднаються. Юзьо засліплений тою палкою любовю, простив жінці всьо, вважаючи свою гризоту за звичайну кару Божу, длятого, що пішов проти волі батька. Але гадав, що гріх свій вже спокутував, і тепер буде все гаразд, як лише перепросить батька. Однак Вандзя відкладала ті перепросини з дня на день, подаючи різні причини, котрі Юзьо серед таких поцілунків своєї гарної жінки уважав оправданими. На ділі-ж Вандзя хотіла зискати на часі. Що буде, то буде, все таки треба буде поєднатися з родичами, а поки що треба той час використати для себе, бо як чоловік попаде знов під вплив батька, то буде пропало.

Вандзя виєднувала у чоловіка одну уступку за другою. Юзьо мусів спровадити кухарку з міста, таку, що вміла і прасувати, аби Вандечка не

смажилася при кухні і при залізку. Мусів приняти ще одного парубка, аби сам так тяжко не працював і більше пильнував жінки, бо їй самій нудно. Правда, що Ванда більше занималася читанням романів, ніж чоловіком, але все хотіла, щоби він був у хаті, аби могла кожньої хвилі подивитися на нього. Своєю дорогою — Юзьо заступав жінці покоївку і у хсім їй услугував... Не забувала Вандзя і о повозці, а що було вже неможливо удатись по раду до батька, то Юзьо мусів сам за нею шукати. Ціле заняття Вандзі було тілько, що прятания в покоях, підливання цвітів і укладання білля, що принесла кухарка. Вандзя перекладала його і сортувала що днини. Передягалася два рази на день, читала книжку і цілувала Юзя. Все проче здала на слуги. Від часу до часу жалувалася на біль голови, котрий мав походити від того гуку-пуку, що майстри чинили коло нової комори і коло будови третього покою.

Юзьо ломив руки в розпуці, бо бачив, що при такім господарстві жде його руїна. Вандзя бачила теж, що приходи з того поля, котре Юзьо посідав, на таке життя не вистарчуть, але не робила собі з того нічого, бо знала, що Юзьо по смерти батька дістане і грунту досить і кілька збанят сороківців.

Юзьо видав для Вандзі майже всю готівку, котру йому передав батько. Вандзя накупила стілько білля, що вистало би відразу на ціле життя для великого пана. Юзьо мусів все ходити в чистім ковнірни-ку і в маншетах, бо інакше Вандзя не дала супокою. Навіть тоді, як деколи їхав у поле, мусів припинати краватку. Розуміється, що і про свої сукні Вандзя не забула і що тижня справляла щось нового. Майже що четверга їздила до міста і тут ходила з Юзем, гарно одягненим, попід руку. Юзьо тепер не заходив ані під н-р 2 на горівку і бринздю, ані навіть до Брікнерки на кишку з капустою. Мусів їсти обід у Полякевича з панами. Навчився навіть по обіді довбати зуби так, як пани робили, і пити чорну каву.

— Годі тобі, мій писюнцю, бути простим шляхтичем. Ти з іншої глини і до чого другого призначений...

Юзьо хоч бачив, що зле робить, не мав сили здержатися на тій ховскій стежці, яка його вела неминучо в пропасть. Замкнув на все очі, відганяв від себе всі перестороги розуму і йшов дальше з Вандзею під руку. Держали його на тій дорозі давні спомини двірської щасливости... Вандзя вмовляла в нього, що по смерти батька куплять собі село, а до того о. Юліян певно причиниться. А мати село — то було для Юзя таке приманливе, як рай.

На всю ту Юзеву роботу, на ціле то безголовя пильно дивився Михась. Хоч ніхто не смів йому згадати про Юзя, аби не розгнівити до бішености, він все таки не спускав з Юзя ока. Було цілими годинами дивиться крізь вікно алькиря на Юзеве обійстя і то кулаками затискає, то плечима здвигає. Своїм практичним оком доглянув неодну неправильність, а тут не хотів до нічого мішатися. В Самборі довідався від знакомих жидів, як Юзьо поводиться, що робить і що їсть. Раз навіть будучи в місті сам побачив, як Юзьо вистроє-ний по паньски вів Вандзю під руку.

Одного разу заглянув Михась з свого укриття нову блищачу повозку на обійстю Юзя.

— Подуріли хіба, чи що? Таж тота шельма доведе його до торби! Ні, так годі! Гріх би мені був мовчати на таке безголовя... Під}' до неї і втну їй таке казання, що і її облизаний солодкий татунцьо такого не потрафить... Міхаліно, Міхаліно! ходи сюди! Дивися, чого тоті варіяти не роблять? Дурень! має трийцять моргів грунту і повозку купив, начеб який дідич... Далі зачне тую мавпу четвірнею возити...

— От, не одно я бачу,— каже Міхаліна, рада, що чоловік сам зачав о тім говорити, то буде могла виговоритись,— та що ми порадимо? Бідна наша дитина!

— Скажи радше: дурна наша дитина! Я не можу на то дивитися! Гріх би був не мішатися в таке. То свиньство, не господарство. Я зараз там піду...

— Лише, Михасю, не гризися тим і не бери собі до серця так, як першого разу, бо міг би розхоріти-ся або ще гірше.

— Тепер не бійся о мене! Минувшого разу я був з візитою... і для того мене поведення тої дурної пави так обійшло. Тепер я піду там не на празник... Мушу тому дурневі очі отворити, що коли так дальше дасть себе брати під ноги, то піде з торбою...

І Михась так, як стояв, пішов на обійстя Юзя. По сінех швендалися майстри...

— А що ви люде робите? — відізвався —Михась до них,— коєць на кури, чи хлів на безроги?

— Та де! то має бути покій...

— Ще їм того мало! — замуркотів Михась. Тепер не пішов до покою, лише звернувся до кухні.

Тут хотів прикликати Юзя, аби з ним розмовитися. Але замість Юзя застав у кухні Вандзю. Михась приступив відразу до діла.

— Чи ви люде подуріли, чи який вам чорт голови позавертав! Що ви виробляєте?

— Що ж ми такого виробляємо? — каже Вандзя.

— Як то що? Вам здається, що Пишнівці ваші? Та при такім марнотравстві то всьо проциндрите, що хоч з торбою йти...

— Як проциндримо, то своє!

— Овва! а богато ти свого принесла? Не бійся! на ті твої фаталашки ніхто не злакомиться... Впрочім мені до того нічо, але тут моя праця марно йде на такі витребеньки, що не варто й плюнути.

— Це не з вашої ласки, лише баронової.

— А баронова була би фігу лишила,, як би не я.

— Чогож хочете? — питає Вандзя люто.

— Того хочу, щоби ти мені дитини не мучила тай маєтку не тратила!

— Прошу мені в моїй хаті авантури не вирабляти!

— Твоя хата! а мав пес хату?

— Геть мені звідси! — кричала Вандзя.

— Ти дурна фриго! ти мене будеш виганяти з хати, котру я ставив? Я тут прийшов не до тебе, лиш до того дурня, аби йому отворити очі те безголовя...

— Марш! бо голову розібю! — і Вандзя вхопила за коцюбу та замахнулась на Михася.

— А ти суко! то ти мені грозиш?

Михась хопив миттю за коцюбу, зломив її як стеблину, коцюбу кинув в кут, а кусником держака замахнувся на невістку.

— Пожди шельмо! я тобі покажу, як батька зневажати...

Ванда поступалася в кут пищачи, начеб з неї хто шкіру дер. Але й справді мала чого кричати, бо поведения Михася не виглядало на жарти.

В тій хвилі надбіг засапаний Юзьо. Він почув аж до стодоли крик і прибіг в саму пору, коли батько йшов у шляхетський танець з Вандою. Юзьо хопив Михася за руку.

— Тату, не забувайтеся, що то моя хата а то моя жінка... бо щоби я не забувся...

Михась пристанув і обернувся до сина.

— Твоя хата?... Так, твоя. А знаєш, по що я сюди прийшов? По те, аби тебе остерегти перед пропастю, в котру тебе та чортиця тягне. Я хотів тебе своєю рукою піддержати. Ну, але це твоя хата і твоя жінка... В тій хаті то вільно батька коцюбою бити... Пропадай же ти з своєю хатою і своєю жінкою! бодай би я був тебе не знав... Виховався ти в чужім гнізді, тай це гніздо, котре тобі вистелила твоя жінка, для мене чуже... Не признавайся, що ти мій син, не хочу бути твоїм батьком... Тьфу!

І Михась вийшов сильно зворушений.

— Чуже гніздо, аж смердить, і більше не гляну на нього, так мені, Боже, допоможи!

Михась підніс пальці в гору, як до присяги, здій-мив шапку і перехрестився.